

**YEREL YÖNETİMLERİN ÇEVRE HAKLARININ KORUNMASINDA ROLÜ:
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Chingiz NEYMATOV

Eskişehir 2023

**YEREL YÖNETİMLERİN ÇEVRE HAKLARININ KORUNMASINDA ROLÜ:
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Chingiz NEYMATOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI**

**Danışman: Prof. Dr.Bülent AÇMA
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz 2023**

ÖZET

YEREL YÖNETİMLERİN ÇEVRE HAKLARININ KORUNMASINDA ROLÜ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Chingiz NEYMATOV

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Programı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2023

Danışman: Prof. Dr. Bülent AÇMA

Bu çalışmada, tüm dünyada küresel bir sorun olan çevre problemlerinin ortaya çıkma sebepleri, ona etki eden faktörler ve çevre hakkının korunmasındaki temel politikalar incelenmektedir. Özellikle Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası kurulan yeni demokratik hükümet sisteminin ve yeniden yapılandırılan yerel yönetimlerin, ülke genelinde sosyal çevre hakkının korunmasındaki yeri, önemi ve uyguladıkları politikalar incelenmiştir. Bu çalışma, Azerbaycan'daki yerel yönetimlerin çevre hakkının korunması ve gelişiminde oluşturdukları kanunları ve politikaları araştırmayı amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası Haydar Aliyev döneminde yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki alınan ilk kararlar, yapılan ilk politikalar ve kanunlar anlatıldıktan sonra, yerel yönetimlerin hangi görev ve sorumluluklara sahip olduğu tespit edilerek, yerel yönetim birimlerinin yürüttüğü faaliyetler incelenmiş, tablo ve şekillerle sunulmuştur. Daha sonra İlham Aliyev dönemi ile birlikte gelişen yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki rolü, kararları, kanunları ve politikaları incelenmiştir. Son olarak, var olan politikalardaki zayıflıklar göz önünde bulundurularak mevcut yerel yönetim sistemine, karar vericilere ve bu alanda gelecekte çalışma yapacak araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan, Haydar Aliyev dönemi, İlham Aliyev dönemi, Yerel yönetim, Çevre hakkı, Çevre sorunları

ABSTRACT

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN THE PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS: THE CASE OF AZERBAIJAN

Chingiz NEYMATOV

Department of Political Science
and Public Administration
Programme in Public
Administration

Anadolu University, Graduate School of Social Science July 2023

Supervisor: Prof.Dr.Bülent AÇMA

In this study, the causes of the emergence of environmental problems, which are a global problem all over the world, the factors affecting it and the basic policies for the protection of environmental rights are investigated. In particular, the importance, place and policies of the new democratic government system established after independence in Azerbaijan and the restructured local governments in protecting social environmental rights throughout the country were examined. This study investigates the laws and policies affecting the protection and development of environmental rights of local governments in Azerbaijan. For this purpose, first of all, in short, during the post-independence Heydar Aliyev period of Azerbaijan, the first decisions taken by local governments to protect environmental rights, the first policies and laws made, and then what duties and responsibilities they have, were determined, the activities carried out by local government units were examined and shown as a table / figure. Later, the role, decisions, laws and policies of local governments that developed with the Ilham Aliyev era in protecting environmental rights were examined. Subsequently, policy recommendations were made to the current local government system, decision makers and researchers who will work in this field in the future, taking into account the weaknesses in existing policies.

Keywords: Azerbaijan, Haydar Aliyev period, Ilham Aliyev period, Local government, Environmental rights, Environmental issues

TEŞEKKÜR

Geçen bir yıl içerisinde ciddi emek ve özveri ile hazırlamış olduğum yüksek lisans tezimi tamamlamanın heyecanını yaşamaktayım. Öncelikle danışmanlığımı üstlenen, hem konu seçiminde hem de araştırmanın yürütülmesinde beni sınırlamayıp özgür bir şekilde çalışmama olanak sağlayan ve yüksek lisans öğrencisinin yeterliliğini göstermesine yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Bulent Açma'ya danışmanlığından ötürü çok teşekkür ederim.

Bunun yanı sıra tez savunmama katılarak kritik noktalarda eleştirel vurgular yaparak tezin son halini almasını sağlayan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Duru Şahyar Akdemir ve Doç. Dr. Mehmet İnçeoğlu'na teşekkürlerimi bildirmek isterim.

Chingiz NEYMATOV

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Metodoloji.....	4
1.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi.....	4
1.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	4
1.3. Veri Toplama ve Veri Analizi.....	4
1.4. Araştırmanın Soruları	5
1.5. Araştırmanın Hipotezleri.....	5
1.6. Literatür Taraması	5

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1. İnsan Hakları ve Kategorileri.....	8
2.1.1. Birinci Kuşak Haklar.....	8
2.1.2. İkinci Kuşak Haklar	9
2.1.3. Üçüncü Kuşak Haklar	9
2.1.4. Dördüncü Kuşak Haklar	11
2.2. Çevre Hakkı	11
2.2.1. Çevre Hakkının Özneleri.....	11
2.2.2. Çevre Hakkı Konusunda Gerçekleştirilen Zirveler ve Uluslararası Belgeler.....	12
2.3. Küreselleşme	14
2.4. Demokrasi ve Demokratikleşme.....	14
2.5. Yerel Yönetim	16
2.6. Kamu Politikası Kavramı	16
2.7. Kamu Politikası Analiz (KPA)	17
2.7.1. Kamu Politikası Analizinin Kavramı ve Tarihsel Arka Planı	17
2.7.2. Kamu Politikası Analizi Karar Verme Modelleri	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Çevre Hakkında Yapılan İhlaller ve Bu Hakların Korunmasında Atılan Adımlar	24
3.1. Çevre Hakkının İhlali Sonucu Ortaya Çıkan Çevre Sorunları.....	25
3.2. Çevre Sorunlarında ve Hak İhlallerinde Uluslararası Koruma Yolları	31

3.2.1. STK' ların Çevre Hakkının Korunmasında ve Sorunların Çözümündeki Rolü.....	31
3.2.2. Uluslararası Örgütlerin Çevre Hakkının Korunmasında ve Sorunların Çözülmesindeki Rolü	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Azerbaycan'da Çevre hakkının Korunmasında Dönemsel Olarak Atılan Adımlar	39
4.1. SSCB Dönemi Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunları.....	39
4.2 Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunları.....	45
4.3. Haydar Aliyev Dönemin Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunları.....	47
4.4 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunları	64
4.5. Azerbaycan Yerel Yönetimlerinde Çevre Hakkı.....	75
4.5.1. Azerbaycan'da Yerel Yönetim Yapısı.....	76
4.5.2. Azerbaycan Yerel Yönetimlerinde Çevre Hakkı	78
4.5.3. Azerbaycan'da STK Yapısı	82
4.5.4. Azerbaycan STK' ların da Çevre Hakkı.....	82
4.6. Azerbaycan'da Çevre hakkının Korunmasında Görev ve Sorumluluklar: Anayasa, Kanun ve Yönetmelikler de Çevre hakkı ve Yükümlülükleri.....	84

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ VE ÖNERİLER	90
KAYNAKÇA	92

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Çevre Kavramı Çerçevesinde Yapılan Zirve/Konferanslar ve Alınan Kararlar, Yayımlanan Bildiriler	13
Tablo 2. Sivil Toplum Kavramının Olumlu ve Olumsuz Yaklaşımları	32
Tablo 3. SSCB'nin Çevre Hakkı Korumak ve Çevre Sorunlarını Engellemek İçin Almış Olduğu Bazı Kararlar.....	40
Tablo 4. Haydar Aliyev Döneminde İmzalanan Uluslararası Sözleşmeler	48
Tablo 5. Haydar Aliyev Döneminde Oluşturulan ve Bu Dönemde Arazisi Büyütülen “Milli Park” ve “Devlet Tabiat Rezervleri”	58
Tablo 6. İlham Aliyev Döneminde İmzalanan Uluslararası Anlaşmalar	65
Tablo 7. Yerel Yönetimlerin Çevre hakkını Koruma Çerçevesinde Yapmış Olduğu ve Yürürlükte Olan Çalışmalar: Strateji Planlar ve Devlet Programları	80
Tablo 8. Yerel Yönetimlerin Çevre hakkını Koruma Çerçevesinde Yapmış Olduğu ve Süresi Dolan Çalışmalar: Strateji Planlar ve Devlet Programları	80

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. 893 Bin Hektar Korunan Arazıda Yüzdelik Dağılım	63
Grafik 2. Azərbaycan Hükümetinde Yürürlüğe Girmiş Kanun/Ferman /Ceza Kanunlarının Yüzdelik Gösterimi	84

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AREDKB	: Azerbaycan Respublikası Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ASSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
CİTES	: Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Nesli Tükenmekte Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme)
EEA	: European Environment Agency (Avrupa Çevre Ajansı)
EPA	: United States Environmental Protection Agency (Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı)
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
İPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)
İUCN	: International Union for Conservation of Nature (Dünya Ve Doğal Kaynaklar Koruma Birliği)
KPA	: Kamu Politikası Analizi
REC	: The Regional Environmental Centre For The Caucasus (Kafkasya Bölgesel Çevre Merkezi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNEP	: United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
UNESCO	: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UNFCCC	: United Nations Framework Convention on Climate Change (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)
WHO	: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

WWF : World Wide Fund for Nature (Doğayı Koruma Vakfı)

Giriş

Küresel dünyada yaşanan gelişmeler ile birlikte ülkelerde ortaya çıkan sanayileşme ve kentleşme süreçleri, bazı sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların en başında çevre sorunları gelmektedir. Çevre sorunları ilk başlarda ulusal sorun gibi nitelendirilse de, zaman geçtikçe ulusal düzeylerdeki çözümlerin yetersiz kalması ile bu sorunlar, uluslararası sorunlar çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Küreselleşen dünya ile birlikte çevre sorunları, sadece tek bir ulusun değil, genel olarak tüm dünyanın sorunu olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple dünya ülkeleri, küresel çaptaki bu sorunları çözmek için bir araya gelerek işbirliği yapmaya çalışmaktadırlar. Bu işbirliği ile birlikte bazı düzenlemeler zaman içinde gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte çevre hakkı kavramı ortaya çıkmıştır. Çevre hakkı kavramının çıkışı sonrasında ise, ülkelerin bu hakkı kendi içerisinde ayrı bir hak olarak düzenlemesi ve bazı önlemlerin alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

Genel olarak çevre hakkı kavramı, insan hakları ile birlikte gelişmiştir. İnsan hakları çerçevesinde ortaya çıkan kuşak hakları, yani dönemsel gereklilikler çerçevesinde ortaya çıkan haklar içerisinde, çevre hakkı da tartışılmaya başlamıştır. Genel olarak birinci kuşak haklarda, daha çok insan merkezli haklar ve güvencelerden konuşulsa da, zaman içerisinde çevre de bu güvencenin ayrılmaz bir parçası olmaya başlamıştır. Genel anlamda çevre hakkı, ikinci kuşak haklar ile düzenlenmeye ve yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlasa da, tamamen kendini göstermesi üçüncü kuşak haklar ile başlamıştır. Bir bakıma artık üçüncü kuşak haklar çerçevesinde insanlar, çevreninde önemli olduğu ve korunması gerektiğinin bilincine varmışlardır. Çünkü çevre hakkı, insan hakkının en temel taşlarından olan yaşam hakkı ve maddi/manevi varlık hakları ile bağlantılıdır. Bu nedenle, çevre hakkının korunması ve küresel anlamda toplumlarda bilinçlendirilmesi en önemli konulardandır.

Çevre hakkı kavramına, yeni kuşak insan haklarında gündeme gelen ve dünyanın çevre konusunda dikkatini çeken bir kavramdır denilebilir. Çünkü geleneksel olan ve insan hakları ile çözülemeyen çevre sorunlarına çözüm bulmak ve daha da fazla çevre sorununun ortaya çıkmasını önlemek için çevre hakkı kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram, günümüzde halen kendini geliştirerek çevre sorunlarına çözüm üretmektedir. Aslında çevre hakkı, ülkeler genelinde çevrenin korunmasında en etkili hukuksal araçların oluşturulmasında önemli yere sahiptir.

Çevre hakkı, ilk kez 1972 BM Çevre Konferansı çerçevesinde yayınlanan Stockholm Bildirgesi ile somut bir anlam kazanmıştır. Daha sonra 1992 Rio Konferansı ve devamında yapılan uluslararası konferanslar ile birlikte, uluslararası belgeler çerçevesinde dünya ülkelerinin anayasalarında kendi yerini almış ve evrensel olarak çevre hakkı anayasal statü kazanmıştır.

Bu çalışmada, çevre hakkı ve çevre sorunları ile ilgili literatürde çok az sayıda araştırmaya rastlanan Azerbaycan'ın mevcut yerel yönetimlerinde, çevre hakkı ve çevre sorunlarına etki eden faktörler incelenmiştir. Günümüzde çevre hakkı ve çevre sorunlarına etki eden faktörler çerçevesinde yapılan araştırmalar, çoğunlukla batılı ülkeleri kapsamaktadır. Fakat çevre hakkı, batılı ülkeler kadar Azerbaycan gibi gelişmekte olan ülkeler için de önemli konulardandır. Çünkü günümüzde ihlal edilen çevre hakkı ve oluşan çevre sorunları, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde genel sorunlardır. Bunların çözümü için ise uluslararası örgütler dışında yerel yönetimlerin çalışmalarına da ihtiyaç bulunmaktadır (Ayhan, 2020; Salamon, 1987). Genel literatür çerçevesinde Azerbaycan'daki çevre hakkı ve çözülmeye çalışılan çevre sorunları çerçevesinde sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu sebeple literatüre katkı sağlamak amacıyla, Azerbaycan'da dönem-dönem değişen çevre hakkı, çevreyi etkileyen sorunlar ve bu sorunlar ile ilgili çözüm üretmek için uygulanan karar ve politikalar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışma genel olarak beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın genel olarak kurulan metodolojisi anlatılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın genel içeriği nedeniyle kavramsal çerçeve kurulmuş ve kısaca anlatılmıştır. Burada genel olarak çevre hakkını içerisinde bulunduran hak kavramları incelenmiş ve kısaca anlatılmıştır. Daha sonrasında çalışmanın amaç ve önemi çerçevesinde, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşu, kamu politikası ve analizi, küreselleşme, demokrasi ve demokratikleşme gibi kavramlar irdelenerek kısaca anlatılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın ana konusu olan çevre hakkı ihlallerine ve çevre sorunlarına neden olan faktörler incelenmiştir. Sonrasında uluslararası arenada, örgütler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından bu hususlarda hangi kararların alındığı ve hangi çalışmaların yapıldığına kısaca değinilmiştir.

Bu çerçevede dördüncü bölümde SSCB dönemi ve sonrasında bağımsızlık ve demokratikleşme dönemleri, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemleri kısaca incelenerek anlatılmıştır. Bu dönemlerde çevre hakkının savunulması ve çevre

sorunlarını gidermek için yapılan kanunlar ve politikalar detaylıca incelenmiştir. Ülke içerisinde yerel yönetimlerin bu husustaki çalışmalarına değinilmiş ve çevre hakkının korunmasında Azerbaycan Anayasası'nın yeri ve önemi anlatılmıştır. Bunlara ek olarak Azerbaycan'da yerel yönetimlerin ve STK'ların çevre hakkının korumasında ve çevre sorunları ile ilgili çalışmalarına da değinilmiştir. Ayrıca çevre sorunlarına neden olan faktörler de kısaca anlatılmıştır. Sınırlı sayıda mevcut olan kaynaklar sebebiyle, çok fazla istatistiksel veri kullanılamamıştır. İkincil kaynaklardan elde edilen bazı veriler çalışma kapsamında yer almaktadır.

Beşinci bölümde ise Azerbaycan'da var olan yerel yönetimlerin ve STK'ların çevre hakkı ve çevre sorunlarının çözümünde gelişim gösterebilmesi için, karar vericilere ve alandaki araştırmacılara, hem politika hem de araştırma önerilerinde bulunulmuş ve sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

Birinci Bölüm

1. Metodoloji

1.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Çalışmanın temel amacı, Azerbaycan'daki yerel yönetimlerin, çevre hakkının korunmasındaki faaliyetlerini ve rolünü araştırmaktır. Böylece artan ve dünyada her zaman küresel bir sorun olan çevre sorunların çözümünde önemli roller üstlenen yerel yönetimlerin, Azerbaycan'daki çevre hakkının korunmasında nasıl katkı sundukları ortaya koyulacaktır. Çünkü yerel yönetimler, çevre hakkının korunmasında ve politikalar üretilmesinde önemli roller oynamaktadırlar.

1.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evreni, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yerel yönetimlerindeki çevre hakkı politikalarını içeren resmi belgelerden oluşmaktadır. Kısaca çalışmanın ana evreni bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın yerel yönetimlerinin çevre politikalarıdır.

Çalışmanın örnekleme, olasılık dışı örnekleme yöntemi olan amaçlı (kasti) örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Nitel araştırmalarda çoğunlukla amaçlı örneklem yöntemi kullanılmaktadır. Amaçlı örneklem, araştırmacı tarafından çalışma için uygun olan ve çalışma açısından zengin bilgilere sahip olan belgelerin seçilmesi ve belirlenmesi ile uygulanan yöntemdir (Ural, 2011: s.45). Bu çerçevede çalışmanın ana amacına uygun olarak seçilen örneklem, Azerbaycan'da var olan yerel yönetimlerin, çevre hakkının korunmasında uyguladıkları politikaların resmi ve kamuoyuna açık belgeleridir.

1.3. Veri Toplama ve Veri Analizi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi (Baltacı, 2019: s.369-374) çerçevesinde, Azerbaycan genelinde çevre hakkını içeren tüm belgeler (tezler, makaleler, hukuki belgeler, eylem ve kalkınma planları ve var olan yerel yönetimlerin raporları) incelenmiştir. Akabinde çalışmanın sorularına bu belgeler çerçevesinde cevaplar aranmıştır. Araştırma deseninin nitel yöntem ile çizilmesinin ana sebeplerinden biri de, tezin amaç, kapsam ve soruları çerçevesinde kullanılacak olan dokümanların, nicel veya karma modele uygun olmayan veri, istatistik vd. bilgilere sahip olmasıdır. Bu yüzden çalışmanın ana amacına uygun

olarak Azerbaycan’da var olan yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki uyguladıkları politikalarının resmi ve kamuoyuna açık belgeleri kullanılmıştır.

Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde veri toplama tekniklerinden olan doküman/metin analizi tekniği kullanılacaktır. Doküman veya metin analizi olarak kullanılan bu nitel yöntem, genel olarak var olan olgular veya gelişen olaylar çerçevesinde elde edilen bilgilerin yazılı belgelerinin incelenmesi ve taranması sonucu elde edilen bulguların yorumlanarak bir bütünlük oluşturmaya yöneliktir. Bu yöntem, sadece var olan belgelerin değil, görüşme kayıtlarının da sistematik incelenmesine olanak sağlamaktadır (Baltacı, 2019: s.376). Burada doküman/metin analizi çerçevesinde ikincil kaynaklar kullanılacaktır. İkincil kaynaklar kapsamında ise, literatürdeki var olan çalışmalar, ülke genelindeki resmi ve kamuoyuna açık belgeler ve varsa resmi istatistiksel veri tabanları vb. içerikler kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde doküman/metin analizinin veri toplama aracı olarak seçilmesinin önemli nedenleri; araştırma deseni içerisinde belirtildiği gibi tezin amaç, kapsam ve soruları çerçevesinde kullanılacak olan verilerin daha çok metin üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır.

1.4. Araştırma Soruları

Araştırmanın temel sorusu Azerbaycan yerel yönetiminin çevre hakkının korunmasında politikaları nelerdir?

Azerbaycan’ın hukuksal altyapısı çevre hakkının korunmasında yeterli içeriğe sahip midir?

1.5. Hipotezler

Bağımsızlık ve demokratikleşme süreci ile yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki rolü arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki faaliyeti ve rolü oldukça önemlidir.

1.6. Literatür Taraması

Çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözülmesi için ilgili alanlar çerçevesinde araştırmacılar tarafından yazılan makaleler, kitaplar ve belgeler bulunmaktadır. Genel itibari ile çalışmanın amaç ve kapsamı çerçevesinde uygun olan bazı yerli ve yabancı kaynaklar “literatür taraması” başlığı altında incelenmiştir.

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in (2003) kaleme aldığı "*Azerbaycan'ın Hazar Nefti*" adlı eserinde, Azerbaycan'ın ülke genelinde çevre hakkının korunması ve doğal kaynakların verimli kullanılmaması sonucu ortaya çıkan çevre sorunlarının hem tarihi arka planı, hem de günümüz incelenmiştir. Fakat yerel yönetimlerin bu çerçevede rolleri ve politikalarına değinilmemiştir. Aynı şekilde R. Mehdiyev'in (2005) yazmış olduğu "*Azerbaycan: Globalleşme Devrinin Gereksinimleri*" eserinde genel olarak bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da globalleşme ile birlikte gelişen ve değişen iktisadi, sosyal, ekolojik ve diğer hususlar belirtilmiştir. Sonrasında çevreye etki eden faktörler gözden geçirilerek, hem Azerbaycan hem de küresel dünya çerçevesinde, çevre sorunlarının çözümü ve çevre hakkının korunması için uygulanması gerekli olan politikalar önerilmiştir. Fakat önerilen politikalarda yerel yönetimlerin rolleri tam olarak belirtilmemiş ve önerilen çözüm yolları, kısa vadede ülke genelinde etki gösterebilecek öneriler olmuştur. S. Mammadova'nın (2018) "*Devletin Modern Koşullarda Çevre Politikası: Şekillendirme ve Gerçekleştirme-Azerbaycan Cumhuriyeti Örneği*" eseri genel olarak günümüzde Azerbaycan ve küresel dünyada var olan çevre sorunlarını ve onların çözümü için üretilmiş politikaları incelemektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın çevre siyasetinin gelişmesi ve günümüzdeki çevre hakkının korunmasındaki politikaları da incelenerek, çözüm önerilerinde bulunulmuştur. W. Rosenbaum'un (2001) kaleme aldığı "*Environmental Politics and Policy*" eserinde, çevre hakkının korunması için uygulanması gereken politikaları incelemektedir. Ekoloji siyaset üzerine daha çok önerilerde bulunan bu eserde, yerel yönetimlerin çevrenin korunmasındaki rolü ve politikalarına kısaca değinilmiştir. M. Hajer'in (1996) yazmış olduğu "*The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*" adlı eserinde, çevre hakkının korunmasında ekolojik siyasetin önemini vurgulayarak, ekolojik modernleşme kavramını ortaya atmıştır. Bu çerçevede, ülkeler genelinde ekolojik modernleşmeye gidilerek çevrenin ve çevre hakkının korunmasına yönelik fikirler sunmuştur. Sonrasında ekolojik modernleşmenin ülke genelinde sağlanması için esas aktörün yerel yönetimler olduğunu vurgulamaktadır. G. Orhan (2014) kaleme aldığı "*Yerel Yönetimler ve Çevre: Küresel Sorunlar, Yerel Çözümler ve Yeniden Merkezileşme Tartışmaları*" adlı kitabında, günümüzde çevre sorunlarının çözülmesinde yerel yönetimlerin, uluslararası aktörlerin ve STK'ların rolünün geniş ve kapsamlı olduğunu vurgulamıştır. Eserin sonuç kısmında ise yerel yönetimlerin, çevre sorunlarını çözmek ve çevre hakkını korumak için

uygulamış olduğu politikaların, ne derecede etkili olduğu belirtilmiş ve müdahale potansiyelleri incelenmiştir. S. Kılıç (2006) yazmış olduğu “*Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım*” adlı eserinde, günümüz modern toplumunun çevreye yaklaşımını incelemektedir. Bu çerçevede çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki faktörleri derinlemesine inceleyerek var olan sorunları belirtmiş ve atıfta bulunduğu kişilerin fikirleri ışığında çözüm önerileri sunmuştur. Fakat genel anlamda küresel bir bakış açısıyla konuyu ele almıştır. Yerel yönetimlerin çevrenin korunmasındaki politikaları ve rolü, inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Y. S. Malin’in (2010) yazdığı “*Çin’in Çevre Politikası: Durum, Sorunlar, Beklentiler*” ve Y. N. Yefimenko’nun (2004) yazdığı “*Clinton Yönetiminin Çevre Politikası*” eserlerde genel olarak Çin ve ABD’deki Clinton yönetiminin çevre politikalarını incelemiştir. Ancak bu makalelerde, her iki ülke genelindeki yerel yönetimlerin ve STK’ların, çevre hakkının korunmasındaki rolü ve politikaları vurgulanmamıştır.

İkinci Bölüm

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İnsan Hakları ve Kategorileri

İnsan hakları kavramı, genel olarak bireyin insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar olarak nitelendirilebilir. Bunlar içerisine, maddi ve manevi gelişim için gerekli olan haklar da dâhildir. Günümüzde insan hakları, insanın onuru gereği sahip olduğu vazgeçilemez ve devredilemez haklardır. Bu hakların bireyler tarafından kazanılması için, sadece insan olarak dünyaya göz açmaları yeterlidir. Bu haklar temel olarak evrensel olma temellerine dayanmaktadır. Evrensel olduğu içinde, kişilerin farklı kökenli olması veya farklı siyasal devlet sistemlerinde yaşamış olmaları, bu haklar açısından farklılık göstermemektedir (Betül, 2010: s.32).

İnsan haklarının tarihine baktığımızda, günümüze kadar, ekonomik, toplumsal ve sosyal faktörler çerçevesinde değiştiğini ve çeşitlenmeye başladığını görmekteyiz. Bu nedenle bu hakların gelişim ve değişim süreçleri, 3 kuşak olarak ayrılmıştır. Bunlar birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve son olarak üçüncü kuşak haklardır.

2.1.1. Birinci Kuşak Hakları

Birinci kuşak hakları, sadece bireyin sahip olduğu özgürlüğü ve sosyal haklarını içeren ve en önemlisi bir insan olarak dünyaya göz açtığı için sahip olduğu bazı haklardan ibarettir. İlk olarak 17 ve 18. yüzyılda, Amerika ve Fransız devrimleri ile birlikte oluşan sistem içerisinde düşünürler tarafından dile getirilmiş ve yazılı hale dönüştürülerek bir evrensel belge niteliği kazandırılmıştır. İlk fikrin ortaya atılması ile birlikte insan hakları, genel olarak insana toplum içerisinde değer ve varlık katmıştır. Tabi ki sadece Amerika ve Fransa ile sınırlı kalmamış diğer ülkelerce de kabul edilerek anayasalarda bahsi geçmeye başlamıştır. Buda birinci kuşak hakların ortaya çıkmasına ve evrensellik kazanmasına neden olmuştur (Uygun, 2000: s.22).

Birinci kuşak hakları: Toplumda bireylere, yaşama ve dokunulmazlık, özgürlük ve kişi güvenliği, düşünce özgürlüğü, dini özgürlük, mülkiyet hakkı, seçme ve seçilme hakkı gibi temel haklara sahip olmalarına olanak sağlamıştır (Coşkun, 2019: s.35).

Birinci kuşak haklarının temelini “*negatif statü hakları*” oluşturmuştur. “*Negatif statü hakları*” dediğimiz haklar, koruyucu haklar olarak nitelendirilmektedir. Bu hakların genel özelliği bireylere, hem devlet hem de toplum veya üçüncü şahısların

dokunamayacağı bir alan yaratması ve devlete, topluma veya üçüncü şahıslara, toplum içindeki kişilere müdahale etmeme yükümlülüğü vermesidir (Coşkun, 2019: s.33-34).

2.1.2. İkinci Kuşak Hakları

Birinci kuşak haklar, yani doğuştan herkesin sahip olduğu klasik haklar, 17-18. yüzyılda kabul edilmesine ve birçok Avrupa ülkelerinde 18 ve 19. yüzyıllarda anayasalarda yerini almasına rağmen bu haklar, çok fazla uygulanmamış ve yine de insanlar üzerinde baskı, özgürlük kısıtlamaları vb. gibi durumlar devam etmiştir. 18 ve 19. yüzyıl Avrupa'sında insan hakları denilince, toplum içerisindeki tüm insanlar (yoksullukla boğuşan, özgürlüğü olmayan veya bazı kişilerce kısıtlanan insanlar) değil, az sayıda, zengin olan, burjuva sınıfı insanlara ait haklar olarak görülmüştür. Bu sebeple o dönem konjonktürü düşünüldüğünde, birinci kuşak haklar ile sınırlı bir hakka sahip olan insanlar artık bu hakların yetersiz olduğunu veya doğru bir şekilde hakların uygulanmadığını görmüştür. Kısaca etki-tepki diyebileceğimiz bu durum ile birlikte ikinci kuşak haklar ortaya çıkmıştır. Bu haklar daha çok sosyal hak başlığı ile anılmaktadır. İkinci kuşak hakları için, devlete birinci kuşak hakkından farklı olarak hizmet sunmasının gerekliliği belirtilmiş ve devlete bu görev verilmiştir. Hizmet sunma görevinin devlete yüklenmesi, devletin sahip olduğu mali kaynaklar ile de ilişkilidir (Uygun, 2000: s.23).

İkinci kuşak haklarının ortaya çıkması, bir bakıma klasik haklara yeni kavramlar eklemiştir. Bu çerçevede artık ikinci kuşak haklar ile birlikte toplumda zengin yoksul ayrımı yapılmadan herkese eşit olarak haklar tanınmaya başlanmıştır. İkinci kuşak hakların, klasik haklardan bir farkı, pozitif statü hakkı özelliklerine sahip olmasıdır. Bu çerçevede aslında birinci kuşak haklardan farklı olarak ikinci kuşak hakları, devlete sorumluluk ve hizmet ödevleri yüklemiş ve toplumun bu haklardan eşit olarak yararlanmalarına imkân sağlamıştır. Kısaca devletin pasif rolünü terk etmesine ve aktif olarak hizmet vermesine olanak sağlamıştır. İkinci kuşak haklar, genel olarak sosyal haklarıdır. Bunlar topluma çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı ve sağlık hakkı gibi sosyal haklar tanımıştır (Coşkun, 2019: s.34-35).

2.1.3. Üçüncü Kuşak Hakları

İkinci Dünya savaşıdan sonra insan hakları, ülkelerin iç sorunu olmaktan çıkarak evrensellik kazanmıştır. Bu dönemde insan hakları, artık uluslar üstü bir anlam kazanmış, bilimsel ilerlemeler çerçevesinde daha da gelişmeye başlamıştır. Genel olarak

üçüncü kuşak hakları insanlara, kendi kaderini tayin etme (self determinasyon), barış hakkı, çevre hakkı vb. haklar gibi yeni görevler vermiştir (Coşkun, 2019: s.35). “Klasik haklar” ve “sosyal haklar”dan sonra, küresel dünyada “dayanışma hakkı” olarak nitelendirilen üçüncü kuşak hakları ortaya çıkmış ve dünya genelinde gündem olmuştur. Üçüncü kuşak haklar çerçevesinde artık sadece insan merkezli değil, diğer canlılar içinde haklar gündeme gelmiştir. Bu çerçevede 1982 yılında, BM “*Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısını*” öne sürülmüştür (Kanlı ve Küpeli, 2021: s.425).

Bu çerçeve de üçüncü kuşak haklar, diğer iki kuşak haklara göre daha çok kolektifliği ön plana çıkarmaktadır. Burada daha çok hak kavramının, bireyler ile birlikte topluma ve toplumun da oluşturduğu topluluklara da ait olduğuna vurgu yapılmaktadır. Üçüncü kuşak haklar çerçevesinde BM Genel Kurulu’nun kabul ettiği önemli belgeler vardır. Bunlar: 1984 tarihinde kabul edilen “*Halkların Barış Hakkına Dair Bildirge*”, bir diğeri; 1986 tarihinde kabul edilen “*Gelişme Hakkına Dair Bildirge*”’dir. Her iki bildirgenin ayrı ayrı birinci maddelerine bakıldığında, insan hakları kadar çevre haklarına da önem verildiği görülmektedir. 1984 tarihinde kabul edilen bildirge de “*gezegenimizde yaşayan toplumların barış haklarının bulunduğu...*” (Halkların Barış Hakkına Dair Bildirisi 1984: m.1) ve 1986 tarihinde kabul edilen bildirgede de “*gelişme hakkı bütün halkların..... vazgeçilmez bir hakkıdır*” (Gelişme Hakkına Dair Bildiri 1986: m.1) olarak geçmektedir. Bu bildiriler ve örnek olarak verilen birinci maddeler bizlere, üçüncü kuşak hakların sadece insan haklarına değil, çevre hakkının da önemine de vurgu yaptığını göstermektedir. Aynı şekilde 1992 yılında Rio zirvesinde kabul edilen “*Rio Bildirgesi*” ilkelerinde de, çevre hakkının korunmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (Rio Bildirgesi, 1992). Elbette üçüncü kuşak hakların gelişimi bu bildirgeler ile sınırlı kalmamıştır. Dönem içerisinde BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü olan UNESCO’da (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) üçüncü kuşak hakların gelişimi için çaba göstermeye başlamıştır. Böylelikle günümüzdeki “dayanışma hakkı” dediğimiz haklar gelişmeye başlamış ve gelişmeye devam etmektedir.

2.1.4. Dördüncü Kuşak Haklar

Gelişmekte olan bilim ve teknoloji insan haklarını doğrudan etkilemektedir. Bu etki daha çok Tıp ve genetik mühendisliği bölümlerinde kendisini göstermiştir. Bu bölümlerde gerçekleşen gelişmeler insan hakları alanında çeşitli sorunlara neden olmuştur. Özellikle insan kopyalamanın mümkün olması, bu sorunların en başında gelmektedir. Bu sorunlar da yeni taleplerin ve trendlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle dördüncü kuşak haklar, bilimin ve tıbbın kötüye kullanılması durumunda devreye girerek, insan onurunu korumayı amaçlamaktadır. Dördüncü kuşak haklar günümüzde en çok tartışılan alanlardan biri olan “*Cinsel Kimlik Hakları*”nın üzerinde durmaktadır. Çünkü farklı cinsel gruplara mensup olan bireyler günümüzde yoğun bir ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Coşkun, 2019: s.51-52)

Ayrıca dördüncü kuşak haklar, çevrenin korunması, sürdürülebilirlik ve sosyal adalet gibi geleneksel insan haklarının da güçlendirilmesini vurgulamaktadır.

2.2. Çevre Hakkı

İkinci Dünya savaşıdan sonra, “*dayanışma hakları*” ismi ile anılan üçüncü kuşak haklarının yanı sıra çevre hakkı da, dünya gündeminde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Özellikle çevre kirliliği, hava kirliliğinin ortaya çıkması, soğuk savaş döneminde nükleer silahların genel bir tehdit olması, bölgesel savaşların kesintisiz olarak sürmesi, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin varlığını sürdürebilme amacıyla gerçekleştirdikleri eylemler arasında büyük farkların ortaya çıkması vb. sorunlar üçüncü kuşak hakların dünya genelinde küreselleşmiş bir konu haline gelmesini ve bu çerçevede adımların atılmasını sağlamıştır. Bu hususta çok fazla konferans düzenlenmiş ve ülkeler genelinde ortak belgeler ve bildiriler yayınlanmıştır. Bu nedenlerle üçüncü kuşak hakları ile birlikte çevre hakkı, önemli konulardan biri haline gelmiştir. Çünkü çevre hakkı kavramı, genel olarak bireylerin yaşama haklarının güvencesidir denebilir. Eğer yaşanabilir bir çevre olmazsa, bireyler için yaşama hakkı da olmayacaktır. Düzenli, temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamak, toplum içindeki bireylere bir hak olarak verilmekte ise, çevrenin bir varlık olarak korunması için kendi hakları bulunmalıdır.

Çevre hakkı kısaca, toplum olarak yaşadığımız çevrenin korunması ve geliştirilmesidir. Çevre hakkı doğrudan çevre kavramı ile kavramsallaştırılabilir. Çevre kavramı ise kısaca, canlı varlıkların (insan ve diğer canlı varlıkların) yaşamlarını

sürdürdükleri zaman içerisinde her daim etkileşim içinde oldukları fiziki, toplumsal, kimyasal, biyolojik, sosyal ve kültürel ortamdır (Kanlı ve Küpeli, 2021: s.421).

2.2.1. Çevre Hakkının Özneleri

Çevre hakkının özneleri, bu hakkı kullanacak olan kullanıcılar, yani toplum içindeki bireylerdir. Bu hakkı kullananlar ise, çevre hakkının korunmasını ve bu haklara uyulmasını talep edecek kişilerdir. Bu kişiler, şimdiki “Z” kuşağı diye adlandırdığımız bireyler ile gelecekteki kuşaklardan oluşan toplumdur. Buradaki öznelerin yapması gereken şey ise, çevre hakkından yararlanırken gelecek kuşak bireylere karşı da sorumluluk almaları ve kendi kuşakları ile gelecek kuşak arasında bir dayanışma göstermeleridir. Çünkü bu sayede kendilerinden sonraki kuşaklara, çevre hakkının korunmasının önemli bir kavram olduğu bilinci aşılacaktır.

Çevre hakkının özneleri sadece kişiler değildir. Dünyada var olan tüm canlı varlıklar, bu hakların özneleridir ve çevreyi korumakla yükümlüdürler. İnsan çerçevesinden çevre hakkı öznelerine bakıldığında, bunlar; insanlar, insan toplulukları, devletler ve gelecek kuşaklar olmak üzere dört kategoride çevre hakkı olarak ele alınmakta ve her zaman dünya gündeminde yerini korumaktadır (Demirci, 2019: s.79-82).

2.2.2. Çevre Hakkı Konusunda Gerçekleştirilen Zirveler ve Uluslararası Belgeler

Daha öncede belirtildiği gibi, çevre hakkı temel olarak İkinci Dünya savaşından sonra dünyada gelişen bazı olaylardan etkilenen kişiler ve devletler tarafından ortaya atılmış ve günümüze kadar gelişim göstermiştir. Dünyada çevre ile alakalı olarak yaşanan problemlerden sonra artık bu konular ulusal olmaktan çıkmış ulus üstü sorunlar kategorisine girmiştir. Sonrasında çevrenin ve çevre hakkının korunmasına yönelik olarak bu dönemden itibaren zirveler gerçekleştirilmiş, uluslararası anlaşmalar yapılmış ve uygulanmak üzere kararlar alınmıştır. Çevre hakkı ile ilgili yapılan en temel ve önemli zirveler/konferanslar, alınan kararlar ve yayımlanan bildiriler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Çevre Kavramı Çerçevesinde Yapılan Zirve/Konferanslar Ve Alınan Kararlar, Yayımlanan Bildiriler

Yapıldığı Yer ve Kuruluş	Yapıldığı Yıl	Kabul Edilen Plan/Karar/Bildirge/Yönerge İsmi
Avrupa Birliği (AB)	1970	Çevre Sınır Tanımaz
Ramsar	1971	Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme
Paris	1972	Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi
Stockholm, Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı	1972	Dünya Çevre Sorunlar ve Çevrenin Korunması. Stockholm Bildirgesi
Washington (CITES)	1973	Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme
Barselona	1976	Akdeniz'in Deniz Ortam ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi
Birleşmiş Milletler	1976	Habitat I
Bern	1979	Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu	1982	Dünya Doğa Şartı
Birleşmiş Milletler	1985	Viyana Sözleşmesi
Granada	1985	Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi
Avrupa Birliği	1987	Avrupa Tek Senedi
Birleşmiş Milletler	1987	Montreal Protokolü
Basel	1989	Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme
BM Avrupa Ekonomik Konferansı (UNECE), Çekoslovakya, İsviçre, Bulgaristan, Ukrayna, Yugoslavya	1991,1993 1995,1998 2003,2005	Avrupa İçin Çevre Süreci
Avrupa Birliği	1992	Maastrich Antlaşması
Rio de Jenerio, Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı	1992	Rio Bildirgesi (İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi, Ormanlar Üzerine Bildirge, Gündem 21)
Rio de Jenerio, Birleşmiş Milletler	1992	İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
Birleşmiş Milletler	1996	Habitat II
Japonya, Kyoto, Üçüncü Taraflar Konferansı	1997	Kyoto Protokolü
İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)	1998	2000 ve Sonrası İçin Yeni Bir Çevre Stratejisi

Kaynak: Türkiye Barolar Birliği “Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri”

(2014), s 39-489

Tablo 1. (Devam) Çevre Kavramı Çerçevesinde Yapılan Zirve/Konferanslar Ve Alınan Kararlar, Yayınlanan Bildiriler

Floransa	2000	Avrupa Peyjaz Sözleşmesi
İktisadi İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)	2001	OECD 21. Yüzyıl Çevre Stratejisi Sürdürülebilir Kalkınma Raporu
Güney Afrika, Johannesburg. Birleşmiş Milletler	2002	BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Yenilenebilir Enerji Bildirgesi)
Cartagena	2009	Biyogüvenlik Protokolü
Rio	2012	Rio+20 BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı

Kaynak: Türkiye Barolar Birliği “Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri”

(2014), s 39-489

2.3. Küreselleşme

Özellikle 1980 sonrası dönemde, demografi ve kültürel çerçevelerde uluslararası arenada kendini gösteren küreselleşme olgusu, günümüze kadar gelişme göstererek önemli bir kavram haline gelmiştir. Günümüzde küreselleşme kavramı, çok fazla tartışılan bir konudur. Bunun sebebi, küreselleşmenin ne olduğu, nasıl bir tanıma sahip olduğu ve hangi özellikleri barındırdığı hususunda tartışmaların halen günümüzde bile devam etmesidir. Çünkü çok fazla olumlu ya da olumsuz yönde düşünceler çerçevesinde küreselleşme kavramı ele alınmaktadır.

George Modelski, küreselleşme için şöyle bir tanım yapmıştır: “*Küreselleşme dünya medeniyetlerinin birbirleri arasındaki artan ilişkilerin ve bağlantıların tarihidir*” Muray Rohtbard ve David Friedman ikilisi günümüz sosyal bilimler literatüründe kullanılan “*Küreselleşme Kavramı*”nın kurucu kişilerindendir. Bu kavramı daha çok ekonomi ve serbest piyasa çatısı altında irdelemişlerdir (Tutal, 2006: s.22-23).

Yukarıda bahsedildiği gibi küreselleşme kavramı hakkında çok fazla farklı tanımlar bulunmaktadır. Çünkü bu kavram, kendi içerisinde hangi unsurları barındırması ve incelemesi gerektiği konusunda ortak bir fikre sahip değildir (Kutlu, 1998: s.175).

Kısaca, küreselleşme kavramı, küresel dünyada farklı alanlarda iletişimin önemli, mesafenin önemsiz olması ve siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda dünyanın bir bütün şeklinde ifade edilebilir (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.113-114).

2.4. Demokrasi ve Demokratikleşme

Demokrasi kısaca halkın halk tarafından halk için yönetilmesi, yani halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlanabilir. Tarihi açıdan demokrasi kökeni, Antik Yunan’dan başlayarak dönemler içerisinde değişime uğramış ve günümüze kadar

gelmiştir. Dönemler içerisinde, 19. yüzyılda algılanış şekliyle alakalı olarak demokrasi kavramına karşı mesafeli ve eleştirel yaklaşılsa da günümüzdeki demokrasi kavramına, 20. yüzyılın batılı düşünürlerin yaptığı pozitif değerlendirmeler sonucu sahip olmaktadır (Heywood, 2011: s.272-273). Modern anlamda demokrasiye geçilen bu dönemde, artık klasik olan demokrasi yerini yeni demokrasi anlayışına, yani temsili demokrasi çerçevesinde modern demokrasiye bırakmıştır. Sonrasında günümüzdeki demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır.

Demokratikleşme süreci ise kısaca, sınırlı bir demokrasi kavramıyla yönetilen bir ülkenin tamamen demokratik bir sisteme geçişi olarak nitelendirilebilir. Kâğıt üzerinde çok kolay bir süreç gibi gözükse de, aslında sınırlı bir demokrasiden tam demokrasiye geçmek, tamamen karmaşık bir süreçtir (Shin ve Tuselam, 2007: s.3). Bu sürecin karmaşık bir hal almasının birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak ülke genelinde insan hakları temin edilmeli ve herhangi bir aksaklık söz konusu olmamalıdır. İkinci olarak ülkede tam bir hukuk devleti ilkesi hâkim olmalı ve ülke genelinde bu temin edilmelidir. Son genel şart ise, kamu kurumları ve yerel yönetimlerde, toplumun katılım sağlaması, temin ve teşvik edilmelidir (Schmitz, 2004: s.404). Demokratikleşme süreci iki aşamalı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ilk olarak demokrasiye geçiş süreci, diğeri ise demokratik konsolidasyondur.

Günümüze kadar demokrasi kavramı birçok değişime ya da dalgalanmalara maruz kalmıştır. Huntington küresel dünyada bugüne kadar üç demokratikleşme sürecinin/dalgasının gerçekleştiğini belirtmektedir. Her dalgalanma sonrasında bir ters dalgalanmada yaşandığını söylemektedir. Sırasıyla Huntington'un belirttiği dalgalanma ve ters dalgalanmalar şöyledir (Huntington, 1991: s.11): 1828-1926 arasındaki dönemde birinci demokratikleşme dalgası gerçekleşmiş, sonrasında 1922-1942 arasındaki dönemde birinci ters demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir. İkinci demokratikleşme dalgası 1943-1962 yılları arasında gerçekleşmiş, akabinde 1958-1975 yılları arasında ters demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir. Son olarak da 1974 ve sonrasında üçüncü demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir. Akabinde son demokratikleşme dalgası kendini ilk olarak Portekiz, Yunanistan ve İspanya'da göstermiştir. Daha sonra 1980 yılının sonlarından itibaren artık Doğu Avrupa ülkelerinde, yavaş yavaş çökmeye başlayan Sovyet hükümeti içerisinde ayrılarak kendi bağımsızlığını ilan eden ülkelerde ve son olarak da Afrika ülkelerinde demokratikleşme süreçleri başlamış, hükümet sistemleri demokrasi çerçevesinde dönüşüme başlamıştır.

Kısaca hem demokrasi hem de demokratikleşme süreçleri günümüzde devletler için önemli unsurlardan biri olmuş ve uluslararası arenada sivil toplum olgusunun oluşması ve anlaşılır bir hal alması için, ülkelerde en temel ve gerekli kavram olmuştur. Çünkü sivil toplum olgusu ancak ve ancak demokratik bir ortamda uygulanabilmekte ve vücut bulmaktadır.

2.5. Yerel Yönetim

Kısaca yerel yönetim dediğimiz oluşum, ülke içerisindeki toplumun ve bireylerin gereksinimlerini, kamu mal ve hizmetlerini sağlayan, akabinde toplumun seçim yapması sonucu seçilerek, anayasal temeller üzerine kurulan bir mekanizmadır. Yerel yönetimler genel olarak toplum içerisinde 3 temel amaca hizmet etmektedir. Birincisi, insanların temel haklarını kullanması için olanak sunmalarıdır. İkincisi ise etkinlik gerçekleştirmeleridir. Bu etkinlikler, kamu hizmetlerinin sunulmasında toplumun taleplerine uygun etkinliklerdir. Tabi ki bu husus çerçevesinde yerel yönetimleri nitelendiremeyiz. Bu iki amaçtan öte olarak yerel yönetimlerin üçüncü ve en önemli amacı da demokrasidir. Bu sebepten ötürü yerel yönetimlerin yeterli ve başarılı olup olmadığı, özgürlüğü, demokrasiyi ve etkinliği ya da katılımı kullanma dereceleri ile değerlendirilmektedir. Çünkü günümüzde yerel yönetimler toplumlarda özgürlük ve demokrasi bilincinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede en önemli araçlardan da biridir (Tekeli, 1983: s.3-5).

Kısaca yerel yönetimlerin amaçları çerçevesinde güçlü olduğu toplumlarda, demokratikleşme daha da gelişmektedir. Bu gelişim ile birlikte toplum içerisinde üçüncü kuşak hakların korunmasına dair bilinçlenmede yeterli seviyede gelişim göstermektedir. Yerel yönetimler ile demokrasi, bir madalyonun iki yüzü gibidir denilebilir.

2.6. Kamu Politikası Kavramı

Kamu politikası kavramını açıklamadan önce, değinmemiz gereken kavram “Kamu” kavramıdır. Günümüz siyaset bilimi literatüründe, “Kamu” veya “Kamusal” kelimeleri ile çok fazla karşılaşılmaktadır. Kısaca kamu alanı, devlet içerisindeki insanların yapmış olduğu faaliyetlere, devletin gerektiği zaman müdahale ettiği, gerektiği zaman ise düzenlemeler yaptığı bir yerdir. Devlet içerisinde kamusal alanın tam tersi olan özel alanda bulunmaktadır. Bu da devlet içerisinde kamu-özel sektör alanı ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar kamu-özel sektör ayrı şekilde faaliyetlerde bulunsalar da sonuç itibari ile kamuya hizmet vermektedirler.

Kamu kavramının yanı sıra siyaset bilimi literatürün de ortaya çıkan bir diğer kavram ise, devletin kamusal alanlarda hizmet vermek, denetlemek ve sürdürülebilirliğini korumak için uyguladığı politikalarıdır. Bu da kamu politikası kavramını ortaya çıkarmaktadır. Kısaca kamu politikaları, özel veya kamusal alanlarda var olan sorunları ortadan kaldırmak için kullanılan mekanizmalardır. Bu mekanizmalar doğrudan siyaset süreci ile bağlantılıdır. Kamu politikası kavramı siyaset ile yönetim arasında bir bağlantı kurarak bir bütünlük oluşturmaktadır.

Kamu politikaları, genel olarak tüm siyasal sistemlerde aktör ve unsurlara sahiptir. Ergun'a (2004: s.304) göre dört tane farklı unsur vardır. Bunlar; politika istemleri, politika kararları, politika çıktıları ve politika getirileri olarak sıralanmıştır. Politika istemi, genel olarak özel ve kamu aktörlerinin var olan sorunlarını ortadan kaldırmak için eylemde bulunması veya bulunmaması istemleridir. Politika kararları ise, kamu-özel sektörlerindeki aktörlerin kamu politikası oluşturmaları, oluşturulan politikaları ise onaylaması veya bu işi birilerine yaptırması şeklinde alınan kararlardır. Politika çıktıları, kısaca politika kararlarının uygulamalarıdır. Son olarak politika getirileri, alınan kararlarla uygulanan kamu politikalarının olumlu ya da olumsuz sonuçlarıdır (Ergun, 2004: s.304-305).

Kamu politikalarının aktörleri ise, birincil, ikincil ve resmi olmayan politika oluşturucular olarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Birincil politika oluşturucuları, direk olarak devlet yapılanmasındaki yargı, yasama ve yürütmedir. Elde ettikleri tüm yetkiler, anayasadan gelmektedir. İkincil politika oluşturucuları ise, birincil politika oluşturucularından hiyerarşik olarak bir altında yer almaktadırlar. Bunlar, kamu kurum ve kuruluşlarıdır. Yetkilerini direk olarak hiyerarşideki en üst katmanda olan birincil politika oluşturucularından almaktadırlar. Son tür olan, resmi olmayan politika oluşturucuları ise, siyasal parti ve üyeleri, baskı/çıkar grupları ve vatandaşların kendisidir (Yıldız, 2011: s.3-4).

2.7. Kamu Politikası Analizi (KPA)

2.7.1. Kamu Politikası Analizinin Kavramı ve Kısa Tarihsel Arka Planı

İlk olarak kamu politikası analizi alanının temel konularına bakmak ve daha sonrasında kısaca kamu politikası analizi (KPA) kavramını açıklamak gerekmektedir. Genel olarak KPA, kamu ve özel sektör içerisindeki oluşturulmak ve uygulanmak istenen kamu politikalarının, sahip olduğu sorunların özelliklerini, sorunların nasıl ve ne

şekilde kamulaştırılıp gündeme getirileceğini, bu kamu politikalarının oluşturulma nedenlerini, oluşturulma süreç ve döngüsünü, politikaların tüm süreçleri içerisinde sahip olduğu kamu ve özel aktörlerin rollerini ve son olarak da bu politikaların uygulanma sürelerini belirlemektedir. Bu temel konu ve özellikler, göz önünde bulundurulduğunda KPA kısaca, devlet içerisinde kamu ve özel sektör içerisindeki kamusal eylemlerin anlaşılması, incelenmesi ve var olan sorunlara çözümlerin üretilmesini sağlayan bir kavramdır (Aydın, 2013: s.78-102).

KPA'nın genel olarak kamu politikası kavramı içerisindeki yerine ve kavramın kendisine genel bakıştan sonra, bu kavramın kısaca tarihsel arka planına ve günümüze kadar hangi süreçlerden geçtiğine ve tarihsel kırılmalarına kısaca bakmak gerekmektedir.

İlk dönem kamu politikası analizi, Akdoğan'ın da (2012: s.1-2) vurguladığı Aydınlanma Çağı'dır. Bunun temel nedenlerinden biri de bu dönemin konjonktüründe insanların genel olarak hem bilimsel çalışmalarını hem de kamusal sorunlarını analitik yollarla kesin çözüme ulaştırma çabasında olmalarıdır¹ (Can, 2009: s.3, Spicer, 1998: s.149-159).

İkinci dönem olarak ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Birleşik Krallık'ta artmaya başlayan işsizlik, suç oranlarının artması gibi sorunların çözülmesi için, uygulanan veriye dayalı analiz ve bu analiz sonucuna göre karar almak ve uygulamak esaslı kamu politikaları oluşturulması ve uygulanmasıdır. Bu verilere dayalı analiz, kamu politikası analizi kavramına yeni bir soluk getirmiştir. Veriye dayalı analizin bu dönemde ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de bilimsel faaliyetlerin artması ve ardından analiz, istatistik, gözlem vb. metotların kamusal sorunları çözmek için kullanılmaya ve çözüm önerileri sunulmaya başlamasından ötürüdür. Bu da kamu politikası analizinin, istatistiksel verilere ve bilimsel yöntemlere daha çok yönelmesine neden olmuştur (Dunn, 2004: s.34-39).

Üçüncü dönemde ise 20. yüzyıl ele alınmaktadır. Bu dönemde kamu politikası analizi için yeni bir çağ başlamıştır denilebilir. Bu çağın başlamasından en büyük etkenlerden biri de dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson olmuştur. W. Wilson, kamu yönetimi içerisinde sosyal bilimlerden yararlanan ve bu çerçevede politikalar ortaya atan ilk başkanlardandır. Bu dönemde yaşanan 1929

¹Günümüz kamu politikası analizi daha çok analitik ve sistematik bir yönetime bürünmüştür.

ekonomik krizi ve akabinde yaşanacak olan İkinci Dünya savaşı, kamu politikası analizini yeni bir döneme sokmuştur (Henry, 2004: s.306). Bu dönemde yoğun istatistiksel veriler üzerinden kamu politikası analizleri gerçekleştirilmiştir (Yıldız ve Zahid, 2013: s.33-34).

Yukarıdaki tarihi sürece bakıldığında, kamu politikası analizinde bilimsel yöntemler, istatistik veriler ve sistematik olarak bilimsel metotlar, İkinci Dünya savaşı dönemi ve sonrasında daha yoğun olarak kullanılmaya başlamıştır. Akdoğan (2011: s.75-98) genel olarak son dönem ile ikinci dönem arasında kamu politikası analizinin, sadece kullanılan yöntemler bakımından farklı olduğunu vurgulamaktadır. Son dönemdeki yeni yöntemler ile birlikte kamu politikası analizine daha çok istatistiksel analizler vb. metotların getirdiği yeni yönelimlerin de olduğu vurgulanmıştır. Çünkü son dönemde, yani İkinci Dünya savaşı sırası ve sonrasında kamu içerisinde sosyal bilimciler de aktif olarak politika üretiminde faaliyetlerde bulunmuş ve devlet yönetiminde yer alan kişiler kadar rol üstlenmişlerdir. Bu da var olan kamu politikası analizinin daha da gelişmesine sebep olmuştur (Radin, 2000: s.12-16). Bu dönemde yapılan çalışmalar ve üretilen politikalar daha çok kamu sorunları odaklı olmuş ve belirli bir metot ile disiplin içerisinde yapılmıştır. Bu da kamu politikası analizi disiplini daha farklı bir boyuta çıkarmıştır (DeLeon, 2006: s.41). Özellikle de Lasswell'in kamu politikasına yönelik yaklaşımı ve İkinci Dünya savaşı sonrasında yaygın olarak politika bilim dalına yoğunlaşması bunu tetikler niteliktedir (Smith ve Larimer, 2009: s.8). İkinci Dünya Savaşı bir bakıma kamu politikası analizi kavramının sadece askeri bürokrasi alanında değil, kamu genelindeki eğitim, ekonomik, sağlık vb. gibi alanlarda da uygulanabileceğini göstermiştir.

21. yüzyıla yaklaştıkça, kamu politikası analizi daha da genişlemeye ve seçkin analizler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bunun başlıca etkenleri, 1960'lı yıllarda daha çok ekonomiye ve istatistiklere öncelik verilmesidir. Fakat 1970'lerde ise kamu politikası analizi, tekrardan veriye ve istatistiklere dayalı çözümlere yönelmiştir. 1970'ler daha çok inişli çıkışlı bir dönem olmuştur. Her ne kadar bir taraftan bu dönemde kamu politikası analizcilerine ve devlete karşı güven azalsa da diğer taraftan kamu yönetimi ile siyaset bilimi arasında kamu politikası analizi, bir adım daha öne çıkmaya başlamıştır (Çevik ve Demirci, 2009: s.29). 1980'ler de kamu politikası analizi alanı için, inişli çıkışlı geçmiştir. Çünkü bir tarafta bu dönemde kamudaki tercih teorileri, ortaya çıkan “homo economicus” ve “homo politicus” beraberliğine dayanan

birey odaklı yaklaşımlar ile kamu politikası analizine karşı güven azalmış, diğer taraftan özel sektörde kullanılan tekniklerin kamu politikası analizi içerisinde kullanımı daha da artmıştır (Çoban, 2003: s.75-97). Fakat bu herhangi bir etkiye sebep olmamıştır. Çünkü o dönem içerisindeki ekonomik sorunlar, kendini çok fazla göstermiştir. 1990’lar ise daha çok demokrasi sorunları ile geçen bir dönem olduğu için bu dönemde kamu politikası analizi alanında, aktör ağırlıklı analizlere üstünlük verilmiştir (Cooper vb., 1998: s.163).

Sonuç olarak kamu politikası analizi, kendi içerisinde var olan disiplin ile birlikte şekillenmiş, pekişmiş ve analiz metotları çerçevesinde her zaman çeşitlenmiştir. Genel olarak, kamu politikası analizinin çok geniş bir analiz yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Analiz alanların da sadece nicel değil nitelde olduğu, yani istatistik verilerin üzerinde de yapıldığı görülmektedir. Bu analizler objektif olarak her zaman, var olan sorunların çözülmesinde etkin bir alan olmuştur. Kamu Politikası Analizi, bu özellikleri sebebiyle siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile iç içe geçmiş bir alandır ve genel olarak kendine özgü bir sorun çözme döngüsü vardır. Var olan sorun çözülene kadar da bu döngü devam etmektedir (Dror, 1967: s.200-201).

2.7.2. Kamu Politikası Analizi Karar Verme Modelleri

Kamu Politikası Analizi yapıldıktan ve sorun belirlendikten sonra, bu kavram içerisinde sorunun çözümü için çok fazla model söz konusudur. Fakat en önemli ve en fazla kullanılan belli başlı karar verme modelleri vardır. Analiz sürecinde ilk olarak “Hiçbir şey yapmamak” gelmektedir. Kamu politikaları uygulamalarında her zaman ilk seçenek hiçbir şey yapmamaktır. Burada genel olarak var olan sorunların kendi başına çözülmesi beklenmektedir.

Bir diğer model ise “*Rasyonel Karar Alma Modeli*”dir. Bu model, 1955 yılında Herbert Simon tarafından ortaya atılmıştır. Bu model, kamu politikası çerçevesinde karar vericilerin, alternatif çözüm yolları içerisinde en doğru kararı vermelerine ve sorunları belirli süre içerisinde en düzgün şekilde çözüme ulaştırmak için kullandıkları modeldir. Karar verme süreci içerisinde, alternatif çözümler içerisinde en iyi olanı seçilir ve seçilen çözüm önerisi bir kez daha gözden geçirilerek kabul edilir (Dye, 2006: s. 4). Bu konuda “*Rasyonel Karar Alma Modeli*” Karl Popper’in² yanlışlanabilirlik

²**Karl Popper** : Pozitivizm doğrultusunda bilginin doğruluğunu savunur. Ancak pozitivizmin tümevarımcı yaklaşımlarının doğru bulmaz. Yani var olan doğruların yanlışlanabileceğini ileri sürer. Bu sebepten ötürü

kavramı ile benzeştiğini söylenebilir. Çünkü alternatif çözümler arasından rasyonel olarak karar verilir ve bir çözüm seçilir, ancak bu çözüm uygulanmadan önce tekrar gözden geçirilmektedir. Gözden geçirilme sırasında bu çözümün en iyi çözüm olmadığı ve yanlışlanabilir olduğu fark edilebilir. Ayrıca diğer alternatif çözümlere tekrar bakılabilir (Köseoğlu, 2013: s.246).

Bir diğer önemli analiz karar verme modelleri de “*Artırmacı Model*”dir. Bu model kısaca, politika kararlarının zamanla kademeli olarak değiştirilmesini öngörmektedir. Akabinde yeni politika kararlarını eskilerin üzerinde inşa ederek ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Lindblom, 1985: s.162). Rasyonel karar vermenin zor olduğunu savunan bu model, iyi bir politika kararı için aşamalı yaklaşımların daha verimli olabileceğini vurgulamaktadır. “*Artırmacı Model*”in, Karl Popper’in yanlışlanabilirlik kavramı ile benzerlik gösterdiği yönleri vardır. Şöyle ki Popper, kavramların yanlışlanarak test edilmesi sonucunda reddedilmesini ve akabinde yeni önerilerin ortaya çıkmasını savunmaktadır. Bu yöntem ile yeni yapılmakta olan çalışmaların eskileri (eksikliklerin giderilmesi çerçevesinde) birleştirilerek yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Artırmacı model, aşamalı bir şekilde kararların alınması ve eski kararlar üzerine inşa edilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Hatta aşamalı bir şekilde kararlar alındığı için, her aşamada deneme yanılma yöntemi de uygulanabilir. Böyle yapılmadığında sorunların çözüme ulaşmadığını vurgulamaktadır (Gedikkaya ve Altınok, 2016: s.51-52).

Bir diğer karar verme modeli de “*Sınırlı Rasyonellik Modeli*”dir. Sınırlı rasyonellik çerçevesinde verilen kararların rasyonel olduğu ifade edilmektedir. Fakat bilgilerin ve kişilerin yeteneklerinin yaratmış olduğu sınırlar dâhilinde sorunları çözmek için en uygun ve en iyi kararların verilmesini sağlamaktadır (Simon, 1997: s.77). Burada rasyonel karar verilmekte, fakat bunun birtakım sınırlılıklarının da olduğunu farkına varılmaktadır. Bu sınırlılık çerçevesinde marjinal faydası en yüksek kararı kısa bir zamanda vermemiz gerekmektedir. Fakat sınırlı rasyonellik kavramında zaman, bilgi vb. konularda bireyler sınırlı olduğu için böyle bir süreç işleyememektedir. Akabinde en yüksek fayda sağlayabilecek çözümü sınırlı zaman ve bilgi içerisinde vermeleri gerekmektedir. Bu da alınan kararların, yanlışlanabilir olmamasına ve test edilmemesine

kesin yargılar içeren kuramlardan ziyade, yanlışlanan açık kuramların veya ifadelerin var olması gerektiğini savunur. (Merkit, 2021: s.129-143)

sebebiyet vermektedir. Sınırlı rasyonel model, en iyi kararı değil, en uygun kararı ve sonucu almaktadır (Simon, 1985: s.145).

Bir başka karar verme modeli ise “*İrrasyonel Model*”dir. Bu model daha çok “*Rasyonel Olmayan Karar Verme Modeli*” olarak da literatürde geçmektedir. Bu modelin rasyonel modele göre en büyük eksikliği, alınan kararların çok hızlı bir şekilde alınması ve karar verilirken karar vericinin sezgisel olarak kararları vermesi ve doğru olduğunu düşünmesidir. Rasyonel karar vericiler, bu karar verme modelini mantıksız karar verme süreci olarak da tanımlamaktadır (Hernandez ve Ortega, 2019: s.1-8).

Bir diğer karar verme modeli ise “*Karma Karar Verme Modeli*”dir. Bu model daha çok rasyonel ve artırıcı modelin karar verme süreçlerini kendisinde birleştirerek bir süreç modeli oluşturmaktadır. Daha çok bilgiyi/sorunu araştırma, onu değerlendirme ve uygun süreçleri izleme gibi bir süreç olarak ilerlemektedir (Rainey vd., 2010: s.363; Etzioni, 1985: s.200-203).

Bir diğer model ise, “*Çöp Kutusu Modeli*”dir. Bu model, örgütsel anarşilerin karar verme süreçlerini açıklayan teoridir (Cohen vd., 1972). Sınırlı tercihler, belirsiz teknoloji ve istikrarsız katılıma sahiptir. Akabinde örgütsel anarşiler içerisinde yapılan politikalar, katılımcılar tarafından bilinmediği ve anlaşılmadığı için hem de katılım konusunda zayıf ve istikrarsız olduğu için deneme yanılma yöntemi ile nihai sonuca bağlanır ve sonuçlandırılır (Goodin vd., 2006). Burada deneme yanılma yönetimi ile hareket edilmektedir. Ardından deneme yanılma yöntemi ile birlikte, kuramlar ve teoriler test edilmektedir. Yani en zorlu sınanmalar karşısında ayakta kalabilen teoriler ve kuramlar benimsenmelidir. Sonrasında çöp kutusu modelinde var olan sınırlılıklar çerçevesinde alınan kararlar ve çözüm yöntemleri de deneme yanılma yöntemi ile uygulanmaktadır (Köseoğlu, 2013: s.258).

Bir diğer model ise “*Oyun Teorisi*”dir. Burada kişiler tarafından yapılan tercihlerin ve bunların sonuçlarını kapsayan, bireylerin davranış ve stratejilerini belirleyen/inceleleyen, diğer kişilerin stratejilerini tahmin etmeye çalışan, tahmin sonucu bireylerin kendi seçimlerini yapmasını sağlayan bir teoridir. Kısaca teori burada kişilerin almış olduğu kararlar ve bu kararlar sonucu aktörlere olan etkilerini açıklamaktadır. Çünkü burada alınan kararlar karşı tarafın stratejilerini tahmin etme ve rasyonel karar verme üzerine kurulmuş bir teoridir. Alınan kararlar yanlışlanmaz, çünkü kişiler burada marjinal olarak en yüksek katkı sağlayacak kararı vermektedirler. Önceden test edilmez,

yanlışlanmaz ve ek olarak “*Oyun Teorisi*” sosyal bilimlerin en çok bilinen strateji oyunudur³.

³“*Teoriya İgra i praktiki revolucii*” <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/11/20/742290-teoriya-igr> (Erişim Tarihi 25.01.2023)

Üçüncü Bölüm

3. Çevre Hakkında Yapılan İhlaller ve Bu Hakların Korunmasında Atılan Adımlar

Bu bölümde genel olarak çevre hakkının korunmasında atılan adımlar ve gerçekleşen ihlallere değinilecektir. Hangi durumlarda çevre hakkı ihlalleri gerçekleşmektedir ve bunlara neden olan faktörler nelerdir sorularına cevap aranacaktır. Son olarak da, çevre hakkı sorunlarına neler dâhildir ve bu sorunların ortaya çıkma nedenleri detaylıca incelenecektir.

Çevre hakkı, biz insanların genel olarak yaşadığımız çevrede sağlıklı bir şekilde yaşamamız için korumaya çalıştığımız bir hak olarak nitelendirebilmektedir. Çevre hakkının korunması ile birlikte insanlar yaşadıkları çevreyi korumakta, akabinde yaşam kalitesi ve sağlık hakları gibi hakların da korunmasına neden olmaktadır. Ek olarak, hava, su toprak gibi öğelerin çevre hakkı çerçevesinde korunması bir bakıma insanların yaşam kalitesinin korunmasına sebep olmaktadır. Bu da çevre hakkının insanlar için ne derecede önemli olduğunu göstermektedir (Tezcan vd., 2010: s.388-389). Çevre hakkının bu şekilde korunması bir bakıma gelecek kuşaklar için de sağlıklı ve temiz bir yaşam hakkı doğurmaktadır. Çevre hakkı insanlar için her zaman önemlidir. Bu haklara müdahale edilemez ve ihlal edilmez. Fakat tarih boyunca bu durum her zaman değişkenlik göstermiştir. Pek çok yolla çevre hakkına müdahale edilmiş ve bu haklar ihlal edilmiştir. Akabinde yapılan bu müdahale ve ihlaller sonucunda çevre içerisindeki insanlar ve diğer canlılar aşırı derece de etkilenmiştir (Bilir ve Hamdemir, 2011: s.143).

Çevre hakkının ihlalleri, genel olarak ülkelerde gelişen endüstriyel atılımlar (aşırı fazla fabrikaların kurulması), aşırı yapılan madencilik, hızlı kentleşme, fosil yakıt kullanan ulaşım araçları vb. faktörler çevreyi aşırı derecede etkilemekte ve çevre hakkını ihlal etmektedir. Bu ihlaller genel olarak ilk başta insan kaynaklı, daha sonrasında devlet ve bazen de doğanın kendi ekoloji döngüsünden kaynaklanmaktadır. Fakat çevre hakkı sadece devletler ile sınırlı değildir. Çevre hakkının ihlali günümüzde küresel bir sorundur. Bu ifadeyi kullanmamızdaki ana sebep, ülkeler eğer kendi çevre sorunlarını kendi sınırları içerisinde çözebilselerdi, bugün çevre sorunları küresel bir sorun haline gelmezdi. Fakat günümüz dünyasında var olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülke yapılanmaları bu sorunları kısır döngüye sokmuştur. Çünkü gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri her türlü doğal kaynak için sömürmekte, nükleer atıklarını

atmak için kullanılmaktadır. Bu da çevre hakkının ihlaline sebebiyet vermektedir (Özdek, 1993: s.111-112).

Örnek olarak, tezin genel ana çerçevesi olan Azerbaycan kanunlarına bakıldığında; Azerbaycan Cumhuriyeti 677⁴ sayılı “Çevre Güvenliği Hakkında Kanun” ve Azerbaycan Cumhuriyeti 678⁵ sayılı “Çevre Koruma Hakkı” kanunlarında çevre ve çevre hakkının sahibinin “vatandaşlar” olduğu yer almıştır. Genel olarak bu kanunlar, çevre hakkının ülke bireylerine ait olduğu, çevre hakkının ihlalleri durumunda Azerbaycan devlet yapılanması ve vatandaşlarının bu hakları korumak için yükümlü olduğu ve gerekli tedbirleri görmekle yükümlü oldukları belirtilmiştir. 678 sayılı kanunun 2. maddesinde “Çevre ve çevre hakkını korumak, her bir vatandaşın vazifesidir” olarak ifade edilmektedir. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası 56. madde çevre hakkının korunması ve ihlali sonucunda gerekli adımların atılması için düzenlenmiştir (Özdek, 1993: s.107).

3.1. Çevre Hakkının İhlali Sonucu Ortaya Çıkan Çevre Sorunları

Günümüz dünyasında var olan çevre sorunları ve ihlal edilen çevre hakkının hepsinin tek sorumlusu insandır. İnsanlık var olduğu tarihten itibaren doğaya yaptığı müdahaleler sonucunda doğanın dengesini bozmuş ve var olan çevre sorunlarının oluşmasına neden olmuştur (Karakaş, 2014: s.13-14).

Çevre sorunları günümüzde gittikçe artmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler genel olarak çevre sorunlarını azaltarak minimum dereceye indirmek için gerekli ekonomik ve hukuki düzenlemeleri yapmaktadır. Bu çerçevede uygulanan çevre politikalarına bakıldığında, çevreyi kirleten ve zarar verenlere karşı, kirletme ve zarar verme cezaları uygulanmaktadır. Kısaca “kirleten, zarar veren öder ilkesi” uygulanır (Sezer ve Dökmen, 2018: s.165). Örnek olarak Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunu 266. Madde⁶ “Üretim ve evsel atıklarla ilgili mevzuatın ihlali” alt başlığında çevre hakkının ihlali çerçevesinde çevrenin kirletilmesi, zarar verilmesi vb. olaylara karşın en az elli manat, en fazla beş yüz bin manat değerinde idari ceza uygulamaktadır.

⁴“Azerbaycan Respublikası 677 Sayılı Kanun” <https://e-qanun.az/framework/3851> (Erişim Tarihi: 04.05.2023)

⁵“Azerbaycan Respublikası 678 Sayılı Kanun” <https://www.e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi: 04.05.2023)

⁶“Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46960> (Erişim Tarihi: 04.03.2023)

Bu da ülke genelinde “kirleten, zarar veren öder ilkesi” çerçevesinde alınan en iyi önlemlerden biridir. Ülke genelinde gerek çevrenin kirletilmesi ve zarar verilmesine karşın alınan bu kamu kararı ile gerekli önlemler alınarak çevre sorunları az da olsa azaltılmaktadır.

21. yüzyılın geçtiğimiz yirmi üç senesinde dünya genelinde insanoğlunun en büyük endişe kaynağı haline gelen çevre sorunları git gide artmaktadır. Özellikle dünya nüfusunun artması ile kentleşmenin daha da fazlaşması ve akabinde kentleşme ile birlikte daha da gelişen ve ihtiyaç duyulan sanayileşme, çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olan başlıca faktörlerdendir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde, hızla artan ve küresel bir problem halini alan nüfus ve bununla paralel olarak gelişen teknoloji ve sanayi (fabrikalaşma), ihtiyaç duyulan hammaddelerin bilinçsizce kullanılmasına neden olmaktadır. Bu da genel olarak çevre hakkının bilinçsizce ihlaline ve çevre sorunlarının daha da artmasına neden olmaktadır.

21. yüzyılda nüfusun bu şekilde hızlı artması, doğal kaynakların hızlıca tüketilmesine neden olarak insan yaşamının tehlikeye girmesine ve daha da fazla çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Çevre sorunları dediğimiz zaman da daha çok, hava, su, toprak, gürültü kirliliği, erozyon ve küresel ısınma ile ortaya çıkan sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Bu gibi sorunlar, genel olarak çevre içerisindeki doğal dengeleri bozmakta ve çevrenin yavaş yavaş yaşanmaz bir hal almasına sebebiyet vermektedir (Memiş, 2015: 154; Turgut, 2012: s.9-13).

Hava Kirliliği: Günümüzde, dünya nüfusunun hızla artması ile birlikte ortaya çıkan aşırı tüketim, hava kirliliğini neden olan etkenlerden biridir. Çünkü ekonomik ihtiyaçların artması ile birlikte enerjiye olan ihtiyacın artması, daha çok fosil yakıtın tüketilmesine neden olmakta ve bu durum da hava kirliliğine sebebiyet vermektedir. Nüfusun artması, en çok da enerji ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır ki, potansiyel olarak enerjiye olan ihtiyacın artması hava kirliliğine neden olan en büyük etkenlerden biridir. Çünkü günümüzde halen tam olarak yeşil enerjiye geçilmemiş ve bu da fosil yakıtların çok fazla kullanılmasına ve sera gazının havaya daha fazla salınmasına neden olmasındır (Keleş v., 2012: 164).

Artan nüfus ile birlikte, kişilerin kullanmış olduğu içten yanmalı motorlu taşıtlar, artan nüfus ile birlikte artan işsizliği azaltmak için kurulan fabrikalardaki tesisler, hava kirliliğine sebep olan insani faaliyetlerden birkaçına örnektir⁷.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hava kirliliğini önlemek için gerekli politik yasalarla önlemler alınmaktadır. Örnek olarak 1972 ABD temiz hava yasası,⁸ buna örnek verilebilir (Güneş ve Coşkun, 2004: s.33).

Hava kirliliğinin oluşması genel olarak dünya genelinde küresel ısınmaya da yol açmaktadır. Çünkü hava kirliliğine neden olan faktörler bir bakıma ozon tabakasında incelmeye/delinme ve sera etkisi gibi sorunları da doğrudan olarak tetiklemektedir. Çünkü sera etkisi ve ozon tabakasının delinmesi, doğrudan mor ötesi güneş ışınlarının dünyaya etki etmesine neden olmaktadır.

Ek olarak hava kirliliğinin insan ve doğada bulunan diğer canlı ve cansız tüm organizmalar içinde negatif etkileri oldukça fazladır. Çünkü hava kirliliğine sebep olan faktörler, çıplak göz ile görülemeyecek derecededir. Bu da insanlarda solunum ile birlikte salgın ve psikolojik hastalıklara yol açmaktadır.

Ek olarak çevre içerisinde diğer canlı ve cansız varlıklara da etki etmektedir (Keleş vd., 2012: 167; Görmez, 2007: s.41). Bu gibi nedenlerle etkilenen çevre değişime uğramakta ve iklim değişikliği yaşanmaktadır. Yaşanan iklim değişikliği ile birlikte canlı habitatı da etkilenmektedir (Talu, 2015: s.25). Canlı varlıkların yaşamlarını devam ettirebilmesi için, hava kirliliği gibi bir sorunu tamamen bitirmek gerekmektedir. Bu hususta, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler hava kirliliğini önlemek için aktif eylemler gerçekleştirmeli, gerekirse sert/cezai önlemler almalıdır (Duman, 2002: s.31; Memiş, 2015: s.155; Şen, 1994: s.17) .

Tüm ülkeler gibi Azerbaycan'da da artan nüfus ile birlikte kirli hava sorunu yaşanmaktadır. Bunun nedeni ise artan nüfus ile birlikte motorlu taşıtların sayısının aşırı artması ve endüstriyel fabrikaların havaya salmış olduğu gazlardır denilebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunu 271⁹ ve 275. madde gereğince, atmosfere salınan ve içerisinde hava kirliliğine neden olan etmenlerin varlığı

⁷World Health Organization, “Ambient air pollution: Pollutants”, <https://www.who.int/airpollution/ambient/pollutants/en/> , (Erişim Tarihi. 02.03.2023)

⁸“Clean Air Act of 1972” <https://www.britannica.com/topic/Clean-Air-Act-United-States-1970> (Erişim Tarihi 04.05.2023)

⁹“Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46960> (Erişim Tarihi 04.03.2023)

belirlendiğinde, suç olarak nitelendirilmekte ve bunu yapan kişilerce cezai işlem uygulanmaktadır.

Sonuç olarak hava kirliliğini önlemek adına, fabrikalardaki yakıt kullanımı sistemlerinin yenilenerek temiz enerjiye geçmesi, motorlu taşıtlarda çevreye uyumlu elektrikli motorların tercih edilmesi ve bunun teşvik edilmesi önemlidir. Bu şekilde doğa dostu önlemler alınarak hava kirliliği gibi önemli bir sorunu bir nevi olsa da azaltmak mümkündür (Görmez, 2007: s.41).

Su Kirliliği: Genel olarak fabrikaların zararlı maddeleri sulara akıtması, su yolları ile taşınan kimyasal maddelerin kaza sonucu okyanuslara akıtılması ve su altında yapılan fosil yakıt araştırmalarında zararlı kimyasal maddelerin deniz ve okyanuslara akıtılması sonucu oluşan ve ortaya çıkan kirlilik türüdür denilebilir. Gelişen dünyamızda, endüstriyel faaliyetler ve tarımsal faaliyetler ile birlikte hava kirliliğine neden olan faktörler, su kirliliğine neden olmaktadır. Hayat ve yaşam için su oldukça önemli bir etkidir.

Suların kirlenmesi, çevre içerisinde ekolojik yapının da bozulmasına neden olmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002: s.25). Su kirliliğinin başlıca sebepleri elbette insanoğlunun yapmış olduğu faaliyetlerdir. Su kirliliğine neden olan en önemli faktör, kurulmuş fabrikaların kimyasal atıklarını sulara bırakması sonucu ortaya çıkmaktadır (Haftacı ve Soylu, 2007: s.105).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun artması, ülkelerdeki kentleşmeyi de artırmaktadır. Bu da artan kentleşme ile birlikte kanalizasyon atıklarının artmasına ve bunların da dolaylı olarak deniz, okyanus ya da çeşitli yöntemler ile toprağa oradan da yeraltı sularına karışmasına neden olmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002: s.26). Kısaca, su kirliliği hava kirliliğinden de ölümcül sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Çünkü su yaşam için vazgeçilmez bir kaynaktır ve kirliliğe maruz kaldığında salgın hastalıklara neden olmaktadır. 2015 “*The Lancet*” dergisin paylaştığı verilere göre her yıl ortalama 1 milyon insan, su kirliliği nedeniyle hastalıklara yakalanmaktadır¹⁰.

Yeryüzünün 3/4’nün su ile kaplı olması da yaşanabilecek sorunların büyüklük derecesini göstermektedir. Hatta bu su kaynaklarının sadece % 3’lük bir kısmı içme suyu olarak kullanılabildiği düşünüldüğünde, tehlikenin boyutunun ne kadar büyük

¹⁰“*Denchak, 2018*”, www.nrdc.org (Erişim Tarihi 05.03.2023)

olduğu görülmektedir (Güneş ve Coşkun, 2004: s.30). Günümüzde su kirliliğinin en önemli nedenlerinden biri de fabrikaların hem su/deniz kıyılarına çok yakın konumlandırılması hem de arıtma sistemlerinin gerekli şekilde kullanılmamasıdır. Bu sebepten dolayı bu durumlar karşısında, önleyici cezai yöntemler ele alınmalı, gerekli denetleme mekanizmaları kurulmalı, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kamuoyunda farkındalıklar oluşturulmalıdır. Çünkü su kirliliği insanlık için evrensel bir sorundur (Görmez, 2007: s.46).

Bu hususta Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunu 262, 263, 264 ve 265.¹¹ maddeleri gereğince su kirliliğine sebep olabilecek her türlü durumlarda, sorumlu kişilere cezai yaptırım veya hapis cezaları uygulanmaktadır. Bu maddeler ile birlikte ülke genelinde gerekli su kaynaklarının korunması yönünde cezai adımlar atılmaktadır.

Toprak kirliliği ve erozyon: Hava ve su kadar toprakta her türlü canlı ve cansız varlığın hayatını sürdürmesi için gerekli olan en önemli faktörlerden biridir. Toprak kendi içerisinde bulundurduğu zengin su kaynakları ve mineraller ile birlikte canlı ve cansız ekosistem için gerekli tüm besin kaynaklarını kendi içerisinde taşımaktadır (Keleş vb., 2012: s.188-189). Toprak kirliliği ise genel olarak insanoğlunun gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler sonucu oluşan kirlilik sorunudur. Kısaca kurulan fabrikalar, çok fazla tarım ilacının kullanılması, kimyasal atıkların hiçbir arıtmadan geçmeksizin çevreye salınması, tarımsal ve orman alanların betonlaştırılarak kentleştirilmesi, aşırı derece madencilik faaliyetlerinin artırılması vb. faaliyetler toprak kirliliğine neden olmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002: s.127).

Hava ve su kirliliğine neden olan faktörler, doğrudan toprak kirliliğini de etkilemektedir. Toprak kirliliğinin aşırı yaygın yapılması bir diğer sorun olan erozyon problemini ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde en yaygın çevre sorunlarından biri de erozyon problemidir¹². Buna sebep, en başta tarım ve orman alanlarının bilinçsizce kullanılması ve üzerlerinde bilinçsizce yapılan çalışmalardır (Parlar ve Hatipoğlu, 2010: s.57; Haftacı ve Soylu, 2007: s.105).

¹¹“Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46960> (Erişim Tarihi 04.03.2023)

¹²“What Is Soil Pollution” <https://www.environmentalpollutioncenters.org/soil/> (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

Toprak kirliliği diğer sorunların ortaya çıkma sebepleriyle aynı faktörlerden etkilenmektedir. Başlıca etki eden faktör, hızlı nüfus artışı ve bununla birlikte ortaya çıkan tarımsal ve gıda ürünlerine olan aşırı rağbetin sonucudur. Çünkü gıda ve tarım, artan nüfusa yetmediği takdirde var olan tarım ve orman alanları bilinçsizce yok edilmekte ve tarımda aşırı derece kimyasal maddeler kullanılmaktadır. Bu da toprak kirliliğinin artmasına neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Çünkü kullanılan kimyasal maddeler ve atıklar direk olarak toprak içerisindeki doğal maddelerin reaksiyona uğramasına ve kirletici maddelerin daha da artmasına neden olmaktadır¹³.

Örneğin, fabrikaların kimyasal atıkları direk olarak toprağa bırakması veya yapılan deneyler sonrasında kimyasal atıkların yok edilmek yerine toprağa gömülmesi, petrol faaliyetlerinde ham petrolün toprağa akıtılması vb. olaylar toprak kirliliğinin başlıca tetikleyicileridir. Bazı doğal olaylarda da toprak kirliliğine ve erozyona sebep olabilecek durumlar vardır. Aşırı yağmur ve sel, taşkın gibi doğal afetler sonrasında toprakta oluşan erozyon sorunu bunlara örnek olarak verilebilir. Son yıllarda iklim değişikliğinin yaşanması ve küresel ısınma ile birlikte de çölleşme gibi toprak kirliliğine neden olan sorunlar ortaya çıkmaktadır (Güneş ve Coşkun, 2004: s.33; Görmez, 2007: s.32).

Bu gibi toprak kirliliğine neden olacak sorunları göz önünde bulundurduğumuzda, bu sorunların önlenmesi için sürdürülebilir programların yaratılması ve toprak kirliliğine neden olan bilinçsizce faaliyetlerin cezai yaptırımlar ile önlenmesi gerekmektedir. Kontrol mekanizmaları kurularak ülkeler genelinde bu faaliyetlerin denetlenmesi önemlidir (Karaca ve Turgay, 2012: s.18).

Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunu 244, 244/1, 245, 246 ve 247.¹⁴ maddeleri gereğince, ülke genelinde toprak kirliliğine ve erozyonuna neden olan ve tarım alanlarını bilinçsizce kullanan kişiler, para cezası veya hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Ülke genelinde belirli yerel yönetimler denetim mekanizmaları ile birlikte de bu faaliyetler denetlenmektedir. Bu şekilde denetim mekanizmasının olması ve kanunlar gereğince bilinçsizce faaliyetlerde bulunan kişilerin cezalandırılması ile

¹³“Environmental Pollution Center, Soil Pollution Causes”, <https://www.environmentalpollutioncenters.org/soil/causes/>, (Erişim Tarihi 03.03.2023)

¹⁴“Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46960> (Erişim Tarihi 04.03.2023)

birlikte toprak kirliliğine karşı azda olsa önlem alınmaktadır. Böylece gelecekte ülke genelinde bilinçlendirme faaliyetleri ile birlikte toprak kirliliğini azaltmak mümkün olacaktır.

Ses ve gürültü kirliliği: Günümüzde genellikle ülkelerin büyük şehirlerinde karşılaştığımız çevre sorunlarından biridir. Her ne kadar diğer sorunlar gibi çok fazla önemsenmese de aslında önemli ve üzerinde durulması gereken sorunlardan biridir. Çünkü gürültü kirliliği toplum içerisinde insanlara temel olarak psikolojik sorunlar yaratmaktadır. Ek olarak bir gürültünün sorun olabilmesi için aşırı derece fazla ses çıkarması gerekmektedir¹⁵.

Gürültü kirliliğinin temel kaynağı, fabrikalar, motorlu taşıtlar, uçaklar vb. faktörlerdir. Örnek olarak Türkiye'nin Eskişehir ilinde bulunan hava üssü, genel olarak şehirde gürültü kirliliğine neden olmaktadır. Ya da diğer büyük şehirlerde kentleşme ile birlikte durmadan inşa edilen büyük yapılarda, yapım süreci boyunca gürültü kirliliğine ve hatta diğer çevre kirliliklerine de neden olmaktadır. Gürültü kirliliğini önlemek için ilk başta eğitim gerekmektedir. İnsanların bu hususta bilinçlendirilmesi genel olarak sorunun çözümüne katkı sunmaktadır. İkinci olarak da gerekli yasal düzenlemeler ve yaptırımlar ile gürültü kirliliğini önlemek mümkündür.

Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunları birçok madde ve alt maddelerinde, gürültü kirliliğine karşı gerekli önlemlerin alınması ve bu hususta gürültü kirliliğine sebep olan faaliyetler yapan kişilerin cezalandırılması hususları belirtilmiştir. Bu da genel olarak yasal yoldan gürültü kirliliğini azaltmak ve önlemek için atılmış adımlardan biridir.

3.2. Çevre Sorunlarında ve Hak İhlallerinde Uluslararası Koruma Yolları

3.2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Çevre Hakkının Korunmasında ve Sorunların Çözülmesindeki Rolü

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları (STK) kavramları irdelenecek, daha sonra çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının azaltılması için kurulan STK'lar ve faaliyetleri değerlendirilecektir.

¹⁵ “Gürültü”, <http://cevreonline.com/gurultu/> (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

Sivil toplum ve ayrıca sivil toplum kuruluşları günümüzün popüler kavramlarıdır. Kamu yönetiminde genel ilgi odaklarından biridir. Kısaca sivil toplum, kişilerin bir araya gelerek ve kendi istekleri çerçevesinde oluşturdukları kuruluşlardır. STK'lar ise, sivil toplumların örgütlenmiş biçimidir (Anheier, 2005: s.9).

Sivil toplum kavramının ne olduğu konusunda günümüzde bile çok fazla tartışmalar mevcuttur. Fakat sivil toplumu kısaca iki temel özellik ile açıklamak mümkündür. Birincisi, sivil toplum devlet dışında özerk olmalı ve işleyişini yürütmeli, ikinci olarak da kendi içerisinde demokrasi ilkelerini uygulamalıdır (AB Uyum Süreci ve STK'lar, 2004: s.28). Sivil toplumun literatürde farklı çeşitli terimleri de vardır. Bunlar; hayır kurumları, sosyal ekonomi, kar amacı gütmeyen sektör, bağımsız sektör, gönüllü sektör, organize sivil toplum ve son zamanlarda üçüncü sektör olarak da geçmektedir. Sivil topluma karşı literatürde genel olarak olumlu ve olumsuz yaklaşımlar vardır (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.100).

Tablo 2. Sivil Toplum kavramının olumlu ve olumsuz yaklaşımları

Olumlu Yaklaşımlar	Olumsuz Yaklaşımlar
Diriliş, yeniden ortaya çıkış, yeniden inşa ve Rönesans Yoksulluk, demokrasi, yönetim, sosyal çatışma ve insan hakları Paradigmatik bir kavram Herkesin ağızındaki “büyük bir fikir”	Dolandırıcılık, illüzyon, faydalı olmayacak kadar belirsiz kavram. Kafa karıştırıcı Entelektüel boşluk için bir maske Seçkinlerin tarafından yozlaştırılmış veya ele geçirilmiş

Kaynak: Emrah, Ayhan (2020), s.70-75

Sivil toplum çerçevesinde var olan yaklaşımlar genel olarak 3 gruba ayrılmaktadır. Bunlar: Birincisi, devlet içerisine dâhil olan sivil toplumlar, ikincisi devlete karşı olan sivil toplumlar ve üçüncüsü ise devlet içerisine az bir şekilde dâhil olan sivil toplumlardır. Bu gruplandırma Sarıbay'a (2000) göre, İtalyan, Alman ve Fransız tipi yaklaşım olarak birbirinden ayrılmıştır. İtalyan tipi Gramsci'e, Alman tipi Marx ve Hegel'e, Fransız tipi ise Tocqueville'e aittir. Bu ayrımın yapılmasındaki temel etmen, teorisyenlerin bakış açılarındaki farklılıktır. Marksist, liberal ve muhafazakâr düşünürlerin kendi bakış açıları çerçevesinde bu ayrım yapılmış ve sivil toplumların içerisinde bulunacağı yer bunlara göre belirlenmiştir (Sarıbay, 2000: s.109-110).

Sivil toplum, devletin yönetim ve gözetimi olmadan toplum tarafından gönüllü olarak kurulmalı ve katılım sağlanmalıdır. Fakat sivil toplumlar içerisinde bazen

devletten ayrılmadan onunla iç içe geçmiş ve devlet tarafından yönlendirilen sivil toplumlarda vardır. Bu sebeple bakış açılarına göre sivil toplumlar, 3 gruba ayrılmıştır. Ancak şu bir gerçektir ki, sivil toplumlar devlet tarafından yönlendirilsin ya da yönlendirilmesin, devlet içerisindeki toplumsal yapıya ivme kazandıran en önemli faktördür (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.101-102).

STK'lar sivil toplumların örgütlenmiş türüdür. Daha çok küreselleşme dönemlerinde ortaya çıkmış ve politika oluşturulmasında önemli aktörler olmuştur. Çünkü STK'lar, toplum içerisinde politikaların yönlendirilmesinde önemli bir unsurdur. Literatürde STK'lar daha çok, bildiğimiz sivil toplum kuruluşları ya da, kar amacı gütmeyen, gönüllü kuruluş veya dernek olarak isimlendirilmektedirler (Ayhan, 2020: s.73-74).

Tarihi sürece bakıldığında, STK'lar çok eskilerden beri var olmasına rağmen daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmaya ve konuşulmaya başlamıştır. Bu dönem sonrasında farklı toplumların sorunları üzerinde çalışan ve yaygın bir durum sergileyen STK'lar için kavramsal çerçeve şöyle açıklanabilir: STK'lar gönüllük üzerinde kurulmuş, topluma hizmet ve devlet sistemi üzerinde de etkiye sahip olan kuruluşlardır (Keyman, 2006).

STK'lar genel de küçük ölçekte topluma hizmet veren kuruluşlar olarak bilinmektedir. Fakat büyük ölçekte ve çatı kuruluşları da mevcuttur. Hatta çatı kuruluşu seviyesinde olan STK'lar genel olarak diğer STK'lara da en başta finansal olmak şartıyla, diğer konularda da destek olmaktadır. Kendi işlevleri çerçevesinde farklılık gösteren STK'lar da vardır. Bunlar piyasalara destek verenler, kamu yararına çalışanlar, siyasi faaliyetlerde bulunanlar, pilot projeler üretme ve kaynak bulmak gibi farklı işlevlere de sahiptir (Ayhan, 2020: s.74).

Sonuç olarak farklı işlevleri olduğundan dolayı STK'lar, farklı amaçlar ile kurulabilmektedir. Bunlar: devlet, şirket veya insanlar tarafından, hayırseverlik, belirli ücretler karşılığında eğitim veya sağlık hizmeti (örneğin vakıf üniversiteleri veya vakıf hastaneleri) ya da devlet içerisinde siyasete etki etmek için bir baskı grubu olarak da kurulabilmektedir (lobi faaliyetleri yapabilir) (Ayhan, 2020: s.75-76).

Son olarak da STK'lar her ne kadar işlevsel ve kurulma amaçları çerçevesinde farklılık gösterebilirler de, genel olarak bazı ortak özelliklere de sahiptirler. Bunlar: STK'lar örgütsel yapıda oldukları için kendilerinin kurumsal yapısı vardır. Devletten ayrı özerk bir yapıya sahiptirler, çünkü özel temelleri olan kurumsal kuruluşlardır. Kar

amacı gütmezler bu sebepten ötürü kendi içlerindeki kişilere kar dağıtmazlar ve herhangi bir kar iadesinde de bulunmazlar. Genel olarak devletten ayrı ve özel olarak kuruldukları için kendi kendilerini yönetirler, herhangi bir üst kuruluşları yoktur (çatı STK kuruluşları diğer STK'ları yönetmez sadece destekte ve yardımda bulunur). Üyelik ve faaliyetler zorunlu değildir ve genel olarak gönüllük üzerinedir. Finansal yapılanmaları da bağışlar üzerine kurulmaktadır. Küçük ölçekli kuruluşlardır (istisna olarak büyük ölçekli olan STK'larda vardır) ve kamusal amaçları takip etmezler. Network bağlarını güçlendirerek sosyal kaynakların oluşturulmasına katkıda bulunurlar. Küçük ölçekli oldukları için seçim endişesi duymazlar ve siyasi etkilerden izole bir yapılanmaya sahiptirler. STK'ların genel işleri ve gönüllü faaliyetler, gönüllü çalışanlar tarafından yürütülmektedir (Ayhan, 2020: s.90-91). Sonuç olarak, ortak özellikleri olduğu kadar bazı istisna konularda farklılık gösteren STK'lar da vardır. Fakat genel itibarı ile bu özellikler çerçevesinde STK'lar diğer kuruluşlardan ayrılmaktadır (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.107-109).

Kısaca STK ve sivil toplumlar, genel olarak demokratik ülkelerde en önemli unsurlardan biridir. Heterojen olan toplumlarda sivil toplum ve STK'lar daha çok gelişim göstermektedir. Çünkü STK'lar toplum bilincinin gelişimine pozitif yönde doğrudan etki etmektedir. Akabinde genel faaliyetleri olarak hem devlet içerisinde hem de devlet dışında önemli yerlere sahiptirler. Bu sebeplerden ötürü STK'ların, hükümetler tarafından desteklenmesi, faaliyet unsurlarını geliştirmelerinde yardımda bulunulması, topluma katılımı özendirilmesi ve yasal altyapılarda gereken özeni göstermesi gerekmektedir (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.113-116).

Sivil toplum kuruluşlarının çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözümünde, hem yerel hem de uluslararası olarak etkileri ve faaliyetleri çoktur. Çevre hakkının ihlal edilmesi ve sorunların oluşmasına neden olacak faaliyetler karşısında hükümetler her zaman gereken hukuki düzenlemeleri yapmakta ve gerekli önlemleri almaktadır. Fakat bazen devletler hukuki olarak etkisiz kalabilmektedir. Hatta çevrenin kirlenmesi ve çevreye verilen zararlarda çeşitli faaliyetler ışığında devletler de aktif rol sahibi olabilirler. Bu esnada devreye ulusal ve uluslararası STK'lar girmektedir (Mengi ve Turan, 2013: s.90).

1992 yılında gerçekleştirilen Rio zirvesinde imzalanan ve yürürlüğe giren “*Rio Deklarasyonu*” ve “*Gündem 21 Programı*”nda, uluslararası ve ulusal olan çevre sorunlarının giderilmesi görevi ve sorumluluğunun tüm kişilerce yapılmasının

gerekliliği vurgulamıştır. Akabinde bu hususta kamu kurumlarından ziyade özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve medyanın da aktif olarak evre sorunlarının korunmasında rol üstlenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Sonuç olarak 1992 Rio Zirvesi, bizlere evre sorunlarının ulusal veya uluslararası arenada tüm aktörlerce benimsenmesi ve akabinde zm için çalışmalar yapılması gerekliliğini vurgulamıştır (Aksu, 2005:).

Rio Zirvesi ile birlikte evre sorunlarının üzümünde sivil toplum kuruluşları da aktif rol üstlenmeye ve çeşitli çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının en önemli görevi, kamuoyunu evre sorunları ve evre hakkının ihlalleri hususun da bilgilendirmek ve bilinçlendirmektir (Tal, 2015: s.629). Bu özellikle 1980 sonrasında artan evre sorunları ve hkmetlerin gerçekleştirmekte oldukları evre katliamları ile birlikte başlamıştır.

Tüm sivil toplum kuruluşları gibi çevreci kuruluşlar kapsamında bir araya gelen kişiler örgütlü olarak evre sorunlarını tespit etme ve sorunu giderme üzerinde çeşitli kamuoyu oluşturma hususunda hareket etmektedirler. Sivil toplum kuruluşları esasen, kamuoyunu evre hakkı koruma çerçevesinde bilinlendirmekte, çeşitli projeler geliştirmekte ve var olan projelere destek olmaktadır. Kısaca evre sorunu gibi birçok sorunda sivil toplum kuruluşları, dernekler, vakıflar vb. kuruluşlar önemlidir (Mengi ve Turan, 2013 90-91: Keleş ve Ertan, 2002: s.267).

Azerbaycan hükümetinde hükümet dışı olan sivil toplum kuruluşları da vardır. Bunlara “*Gayri Hükümet Teşkilatları*” denilmektedir (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.104-105). evre hakkının korunması ve sorunların giderilmesi hususunda hem uluslararası hem de ulusal düzeyde çok fazla sivil toplum kuruluşu, dernek ve kurum vardır. Bu araştırma için bu kurumlardan önemli olan çevreci kuruluşlardır ve ele alacağımız kuruluşlar bunlardır:

- “*Greenpeace rgt*”,
- “*Doğayı Koruma Vakfı*” (WWF/ Azerbaycan) ,
- “*Kafkasya Bölgesel evre Merkezi*” (REC Azerbaycan).

1. “***Greenpeace rgt***”¹⁶: Bu kuruluş, “*temiz, yeşil ve barış dolu bir gelecek*” amacıyla 1971 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nin, Kanada da yapmaya

¹⁶ “*Greenpeace*” www.greenpeace.org (Erişim Tarihi 04.03.2023)

çalıştığı nükleer denemelere karşı çıkmak için kurulmuştur. İlk başlarda bağımsız bireyler ile başlamış, daha sonrasında çevre hakkı hususunda bağış ve kampanyalar yapan uluslararası bir kuruluşa dönüşmüştür.

2. **“Kafkasya Bölgesel Çevre Merkezi”**¹⁷ (Rec: Azerbaycan): Kafkaslardaki ülkelerin çevre sorunlarını çözmek ve çeşitli projelere destek olmak amacı ile kurulan bu kuruluş, bağımsız ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. REC Kafkasya, genel olarak Kafkaslardaki ülkelerin sahip olduğu STK’larına, çevre sorunlarını çözmek adına yardım gönderme ve projeler yürütme misyonuna sahiptir. REC Kafkasya, Eylül 1999 yılında Azerbaycan’ı da kendi bünyesine katmıştır. Mart 2000 yılından itibaren de resmen vakıf olarak tescil edilmiş ve hem ülke hem de Kafkasya içerisinde çevre sorunlarını çözme yolunda önemli adımlar atmıştır.
3. **“Doğayı Koruma Vakfı”**¹⁸ (WWF/Azerbaycan): Dünyanın önde gelen en büyük çevre koruma kuruluşlarından biri olan WWF, 2000 yılından itibaren Azerbaycan için çevre koruma projelerine başlamıştır. 2006 yılından itibaren ise Azerbaycan temsilciliğini açarak ülke içerisinde daha da büyük çevre koruma proje ve politikaları üretmiştir. Çeşitli STK projelerine de destekte bulunmuştur. WWF-Azerbaycan, kar amacı gütmeyen bir vakıf olarak 23 yıldır Azerbaycan’da faaliyetlerini yürütmektedir.

3.2.2. Uluslararası Örgütlerin Çevre Hakkının Korunmasında ve Sorunların Çözülmesindeki Rolü

Uluslararası örgütler birçok alanda var olan sorunlara çözüm üretici olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre hakkının korunmasında ve çevre sorunlarının çözülmesinde çok fazla faaliyetlerde ve ülkeler içerisindeki projelerde gerekli destekleri sağlamaktadırlar. Uluslararası örgütler içerisinde en köklü ve dikkat çekici olanı Birleşmiş Milletler’dir (BM). Ancak Birleşmiş Milletler’in çevre hakkı ile alakalı aldığı kararlar, her zaman tavsiye niteliği taşımaktadır. Herhangi bir yaptırım yetkisi bulundurmaz (Önder, 2006: s.1). Uluslararası arenada çevreci olan kuruluşlar çok fazladır. Fakat köklü olarak faaliyetlerde bulunanlar şunlardır:

¹⁷ “Kafkasya Bölgesel Çevre Merkezi-Azerbaycan” <https://rec-azerbaijan.org/water-management/who-we-are/> (04.03.2023)

¹⁸ “Dünya Çevre Örgütü - Azerbaycan” <https://www.wwf.az/> (Erişim Tarihi 04.03.2023)

- “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı” (UNDP)
- “Birleşmiş Milletler Çevre Programı” (UNEP)
- “Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı” (EPA)
- “Avrupa Çevre Ajansı” (EEA)
- “Dünya Sağlık Örgütü” (WHO) (Önder, 2009)

1. “*Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı*” (UNDP): 1965 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan ve günümüzde de yürütülen bu program küresel kalkınmayı hedeflemiştir. En büyük hedefi de dünya genelinde insanların daha rahat ve iyi yaşam şartlarını sağlamaktır (Önder, 2009: s.88).

2. “*Birleşmiş Milletler Çevre Programı*” (UNEP): 1972 Haziran tarihinde gerçekleştirilen Stockholm Konferansı ile birlikte kurulmuştur. Genel olarak Birleşmiş Milletler çatısı altında faaliyetlerini yürütmektedir. Dünya genelinde çevre sorunları çerçevesinde çeşitli kuruluşlar ile işbirliği sağlamak, ortak proje ve programlar yürütmek ve ülkelerin çevre sorunlarına karşı ilgisini ve hedefini yöneltmek hedefi vardır (Keleş ve Ertan, 2002: s.213; Önder, 2006: s.266).

3. “*Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı*” (EPA): Ajans temiz su, hava ve toprak konusunda kısaca temiz çevre konusunda çalışmalar yapmaktadır. Çevre Koruma Ajansı, 1970 yılında kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Temel hedefleri arasında, temiz çevre, güvenilir ve sağlıklı gıda, kimyasal atık yönetimi vb. konular yer almaktadır (Önder, 2009: s.88).

4. “*Dünya Sağlık Örgütü*” (WHO): 1948 yılında Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan ve faaliyetlerini yürüten bu kurum, daha çok çevre sağlığı çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma programları ile faaliyetlerini yürütmektedir. 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını ile birlikte de en aktif çalışan kuruluşlardan biri olmuştur (Önder, 2009: s.6-17).

5. “*Avrupa Çevre Ajansı*” (EEA)¹⁹: Bu kuruluş çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözümünde bilgi sağlamak, politika üreticilerine ve dünya genelinde kamuoyuna hızlı bir şekilde güvenilir bilgi aktarımı yapmak amacıyla Avrupa Birliği çatısı altında kurulmuştur. Ajans faaliyetleri yürütmekte ve sürdürülebilir programların kalkınması için gerekli desteği sağlamaktadır.

¹⁹ “*Avrupa Çevre Ajansı* ” www.eea.europa.eu/tr (04.03.2023)

Yukarıda bahsi geçen bu kuruluşların yapmış olduğu çevreci faaliyetler dışında bir de *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)* çerçevesinde çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarına neden olan kurum, devlet ve kişilerce yargı çalışmaları da bulunmaktadır. AİHS tam olarak çevre hakkını barındıran maddelere sahip olmasa da, dolaylı olarak bu konularda insan haklarını savunmaktadır. Bazı alt maddeler ile de çevre hakkını inceleyerek yargılama yapabilmektedir (Güneş, 2014: s.88) .

Ayrıca AİHM, çevre konusunda faaliyetlerde bulunan kuruluşları, STK'ları ve kişileri, her zaman desteklemekte ve ülkeler nezdinde bu hususta çeşitli engeller yaratan kurum ve kuruluşlara karşı da gerekli tedbirleri almaktadır (Duymaz, 2012: s.157).

Dördüncü Bölüm

4. Azerbaycan’da Çevre Hakkının Korunmasında Dönemsel Olarak Atılan Adımlar

Çalışmanın bu bölümünde, çevre hakkı ihlallerine ve çevre sorunlarına sebep olan gelişmeler incelenmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular ışığında Azerbaycan için çevre hakkı ve sorunları çerçevesinde kritik gelişmelere yol açan faktörler dönemsel olarak incelenmiş ve temel sorulara cevap aranmıştır. Sonrasında “Bağımsızlık ve demokratikleşme süreci ile yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasında rolü arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır” varsayımı doğrulanmaya çalışılmıştır.

4.1. SSCB Döneminde Azerbaycan’da Çevre Hakkı ve Sorunlar

28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği (SSCB) tarafından 11 Mayıs 1920 tarihinde işgal edilmiştir. Akabinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) kurulmuş ve SSCB içerisinde 1990’lı yıllara kadar sosyalist rejim altında yönetilmiştir (Guluyev, 2008: s.7-8). SSCB içerisinde 70 yıllık bir dönemde ASSC, tamamen demokrasiden uzak bir sisteme maruz kalmıştır (Gahramanova, 2009: s.780).

Azerbaycan’ın Sovyet rejimi altında hayatını sürdürmesi bir bakıma ülke genelinde çevre hakkının hiçe sayılmasına ve çevre sorunlarının giderek artmasına neden olmuştur. SSCB’nin Azerbaycan’da ki çevre sorunlarının temelinde bazı etkiler vardır. Çünkü SSCB, işgal ettiği ülkelerde sömürgecilik yaparak, çevreye ve çevre hakkına karşı duyarsızca hareket etmiştir. Ayrıca tüm çevresel değerleri hiçe sayarak kurulan ve faaliyet gösteren endüstriyel fabrikaların da atıklarının doğrudan çevreye atılması, büyük çevresel sorunların oluşmasına neden olmuştur (Sanal, 2001: s.33-34).

SSCB’de çevre hakkı, diğer insan hakları konuları gibi oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Sovyet yönetimi, çevrenin korunmasını birincil öncelik olarak görmemiş ve çevre sorunlarını ele almak için yeterli önlemleri almamıştır. Her ne kadar SSCB, kendi içerisinde anayasal olarak çevre hakkını korumakta ve Anayasa’nın 67. maddesi gereğince de her bir SSCB vatandaşını doğayı korumakla yükümlü kılarsa da (Kolbasov, 1987), çevre hakkını her zaman göz ardı etmektedir. Sovyet rejiminin genel olarak çevre politikası, kendi sınırları içerisindeki tüm doğal kaynakların devletin kendisinin kullanacağı, yağmalanma durumunda gerekli önlemlerin alınacağı, tüm bilimsel faaliyetler için doğal kaynakların kullanılması ve var olan ekolojik kurumlar ile işbirliği

içerisinde çalışılmasıdır. Fakat tüm bu çevre politikaları ve yapılan uygulamalar sosyalist rejim altında göz ardı edilmiştir (Okuyan, 2021, s.332-333). Bu nedenlerle Azerbaycan, SSCB dönemi boyunca daha fazla çevre sorunları ile karşı karşıya kalmıştır

SSCB dönemsel olarak kurulduğu tarihten itibaren çevre hakkı ile bağlantılı olarak bazı kararlar almıştır. SSCB'nin tarafından alınmış kararlar, Sovyet rejimi çatısı altındaki 15 ülkenin hepsini kapsamaktadır. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin çevre hakkına ilişkin bazı gelişmeler bulunmaktadır. Bu kararlar ve gelişmeler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. SSCB'nin Çevre hakkı korumak ve çevre sorunlarını önlemek için almış olduğu bazı kararlar

1917	“Arazi Kararnamesi”. Bu kararname ile birlikte ülke genelinde koruma bölgeleri saptanmış ve çevre hakkı çerçevesinde koruma altına alınmıştır.
1918/1919	“Orman Kararnamesi” ve “İçmeli Su Kaynakları Hakkında” iki kararname kabul edilmiş çalışmalar başlatılmıştır. Ek olarak “Su Koruma Merkezi” faaliyete başlamıştır. 1923 yılında resmen yürürlüğe girmiştir.
1920	Biyçeşitliliğin korunması için canlı hayvanlar korunması için “Avlanma” çerçevesinde anayasal düzenlemeler yapılmıştır.
1921	Doğal anıtların, park ve bahçelerin korunması çerçevesinde kararname yapılmıştır. Tarihi ve kültürel öneme sahip olan çevrelerin korunması ve bunların park olarak kamuya açık yapılması kararı alınmıştır. Ek olarak kuraklıkla mücadele ve erozyona karşı yapılacak çalışmalar nezdinde kararname çıkarılmıştır.
1924	Rusya Doğa Koruma Derneği (VOOP) kurulmuştur. Bu dernek SSCB döneminin başından sonuna kadar faaliyette bulunmuş ve bağımsız bir örgüt olarak hayatını sürdürmüştür.
1925	1921 tarihli, tarihi açıdan önemli olan tarihsel ve doğal kaynakların korunması çerçevesinde ikinci bir kararname çıkarılmıştır. İlk çıkan kararname üzerine eklemeler yapılarak koruma yolları daha da detaylandırılmıştır.
1926	Çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının önlenmesi için SSCB devleti nezdinde bir komite kurulmuştur. Komite 6 kurumdan ibaret olarak kuruldu ²⁰ . Kurulan bu komite kendi çatısı altındaki 6 farklı kurum ile birlikte çevre sorunlarını çözmek için politikalar üretmekte, önerilerde bulunmakta ve doğal kaynakların kullanımını denetim altında tutmakla görevlendirilmiştir. Bu komite tüm SSCB ülkelerinde faaliyetlerini yürütmüştür.
1929/1933	VOOP iki kez “Doğayı Koruma” kongreleri düzenledi. Ve SSCB genelinde çevre hakkı ve çevre sorunlarının çözümü için bilinçlendirme kampanyaları yapılmıştır.
1935	Çevre sorunlarından olan hava kirliliği çerçevesinde I. SSCB konferansı yapılmıştır.

Kaynak: Y.G.Andreeviç “Ekologiceskaya Politika SSSR v 1986-1991” (1995), s.20-35 ve Zuhail Okuyan (2021), s.332-333.

²⁰ Bunlar: Halk Sağlığı Komiserliği, Eğitim Halk Komiserliği, Maliye Halk Komiserliği,Devlet Planlama Komisyonu Coğrafya Kurumu ve Bilimler Akademisi

Tablo 3.(Devam) SSCB’nin Çevre hakkı korumak ve çevre sorunlarını önlemek için almış olduğu bazı kararlar

1936	Canlı habitat içerisinde nesli tükenmekte olan canlıların korunması için kurum kurulmuştur.
1941	Bilimler Akademisi kullanıma yararlı ve sulak alanlardaki biyoçeşitliliğin üzerinde çalışma ve kontrol altında tutma kararı alınmıştır.
1948	Sürdürülebilir tarım planları oluşturulmuştur.
1968	Hazar Denizi’nin petrol çerçevesinde kirlenmesini önlemek için kararname alınmıştır.
1970	SSCB kendi çatısı altındaki ülkelerin genelinde su mevzuatının yapılması kararı alınmıştır
1972	Çevrenin korunmasını daha da iyileştirmeye yönelik tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede Volga ve Ural nehir havzalarının kirlenmesini önlemeye yönelik tedbirler alınmıştır.
1974	Doğanın ve Çevrenin Korunması Hakkında kararname yürürlüğe girmiştir.
1977	SSCB çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının önlenmesi çerçevesinde orman mevzuatlarını yeniledi ve temellerini daha da güçlendirilmiştir.
1980	Yabani hayatın korunması doğal kaynakların kullanımın kontrol altında tutulması, atmosfer kirliliğinin önlenmesi hakkında kararlar alınmıştır.
1986	Çernobil Nükleer Kazası sonrasında çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının daha da ciddiye alınarak önlenmesi hususunda daha fazla çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.
1988	Ülkede doğa korumanın radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasına ilişkin kararname alınmıştır.

Kaynak: Y.G.Andreeviç “Ekologiceskaya Politika SSSR v 1986-1991” (1995), s.20-35 ve Zuhul Okuyan (2021), s.332-333.

Tablo 3’te genel olarak SSCB’nin almış ve uygulamış olduğu çevre hakkı ve çevre sorunları çerçevesindeki kararları yer almaktadır. SSCB’nin almış olduğu bu kararlar, elbette kendi içerisindeki 15 ülkeyi de kapsamaktadır. Kısaca Azerbaycan, 1920’den itibaren bu kararlar çerçevesinde çevre hakkını korumuş ve sorunları önleme ekseninde hareket etmiştir. SSCB kendi içerisinde almış olduğu bu kararlar ile birlikte, paralel olarak dünya genelinde yaşanan sorunları da göz önünde bulundurmuş ve uluslararası arenada alınan bazı kararları da kabul ederek ülke genelinde yürürlüğe sokmuştur. Bu kararlardan en önemlisi olan, 1968 yılında İUCN tarafından kabul edilen “Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması Hakkında Kanun²¹”dur. Sovyetler Birliği, 1968 yılında "Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması Hakkında Kanun"u kabul etmiştir. Bu yasa, çevre sorunlarının ele alınması için temel bir çerçeve oluşturmuştur.

²¹ “Dünya ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği”

https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_Do%C4%9Fa_ve_Do%C4%9Fal_Kaynaklar%C4%B1_Koruma_Birli%C4%9Fi (Erişim Tarihi 05.04.2023)

Ayrıca, Sovyetler Birliği, çevre kirliliğine neden olan endüstriyel faaliyetlerin kontrol altına alınmasını amaçlayan farklı yasalar da kabul etmiştir. Bu yasalar kısaca Tablo 3'te gösterilmektedir.

Her ne kadar bu dönemlere kadar SSCB çevre sorunları ve çevre hakkı ile ilgili uluslararası örgütler ile iş birliği içerisinde olmasa da, 1960'ların sonu ve 1970'ler ve sonrasında tam tersine uluslararası örgütlerin gerçekleştirmiş olduğu konferanslara katılmış sıkı ilişkiler içerisinde olmuştur. Örnek olarak, 1970 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) konferansına SSCB özel bir heyetle katılmıştır. Burada gelişmekte olan ülkelerdeki sömürgecilik faaliyetleri sonucunda oluşan çevre sorunları ve ihlal edilen çevre hakkı hususunda raporlar sunmuştur.

SSCB bir diğer katılımı ise, 1972 yılında Stockholm'de yapılan BM Çevre Konferansı'nda yapmıştır. Her ne kadar bazı siyasi olaylar çerçevesinde bu konferansı boykot etmelerine rağmen SSCB, konferansta alınan kararları tanımış ve gerekli kalkınma programları çerçevesinde sorumlulukları yerine getireceğini açıklamıştır.

SSCB, sanayi faaliyetleri ve diğer nedenlerden dolayı hava kirliliği ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, özellikle büyük şehirlerde hava kalitesinin kötüleşmesine neden olmuştur. Sovyet yönetimi, hava kirliliği ile mücadele için önlemler almış, ancak bu önlemler yeterli olmamıştır. 1974 yılında da BM Milletler Çevre Programı (UNEP) nezdinde çevre izleme programlarında çalışmalara katılmıştır. Akabinde hava kirliliğine neden olan faktörler üzerinde çalışmalar SSCB sınırları içerisinde yapılmaya başlanmış, SSCB katılımlarının en önemlisini ise 1979 yılında "Dünya İklim Konferansı" çerçevesinde yapmıştır. SSCB'de çevre sorunlarına yönelik çalışmalar yürüten bazı çevre koruma örgütleri de bulunmaktadır. Ancak, Sovyet yönetimi bu örgütlere sıkı bir kontrol uygulamış ve bu nedenle örgütlerin faaliyetleri sınırlı kalmıştır.

Sonuç olarak, SSCB döneminde çevre hakkı konusu sınırlı bir şekilde ele alınmış ve çevre koruma konusunda yeterli önlemler alınmamıştır. Ancak, Çernobil Nükleer Santral kazası gibi olaylar, Sovyet yönetiminin çevre sorunlarına daha fazla dikkat etmesine ve çevre koruma konusunda adımlar atmasına neden olmuştur.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (ASSC) çevre hakkı konusundaki çalışmalarının başlangıç tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin diğer Cumhuriyetleri gibi çevre sorunlarına karşı duyarlılık gösterdiği bilinmektedir. Bu duyarlılık, 1970'lerin başında Sovyetler Birliği'nin çevre sorunlarına yönelik bir dizi

yasal düzenleme yapmasıyla somutlaşmıştır. Bu düzenlemeler, ASSC dâhil diğer cumhuriyetlerde de uygulanmıştır.

ASSC'deki çevre sorunları arasında su kirliliği, hava kirliliği, toprak erozyonu ve ormansızlaşma yer almaktadır. Bu sorunlar, özellikle sanayi tesisleri ve petrokimya endüstrisi gibi çevre kirliliğine neden olan endüstrilerin gelişmesiyle daha da kötüleşmiştir. Akabinde ortaya çıkan ve SSCB döneminde günümüze kadar süren, çevre hakkı ihlalleri sonucu yaşanan çevre sorunları kısaca şunlardır: İlk olarak Hazar denizi kıyısında oluşan sorunlardır. Bu sorunların oluşmasındaki en büyük sebep, Sovyet rejiminin Hazar denizinde yapmış olduğu petrol çalışmaları ve kimyasal maddeler içeren petrol atıklarının buraya akıtılmasıdır. Günümüzde bile aynı şekilde Hazar denizi bu şekilde kirlenmekte ve bu sebepten ötürü su kirliliği daha da artmaktadır. Ek olarak geçmişte ve günümüzde de en büyük sorunlardan biri su kirliliğidir (Zengin ve Öztaş, 2007: s.253-274).

Doğal gaz ve petrol üretiminden kaynaklanan atıkların hiçbir şekilde arıtmadan geçmeden doğaya salınması, yine ülke genelinde çevre sorunlarının artmasına neden olmaktadır. SSCB sömürgeciliği sonucu olarak ASSC döneminde, bu daha fazla yapılmakta ve yukarda bahsi geçen kararnamelerin olmasına rağmen hiçbir önleyici tedbir alınmamaktadır. Bunun sonucu olarak da bağımsızlık sonrasında da Azerbaycan bu gibi sorunlar ile çok fazla yüz yüze kalmış ve günümüzde de tam olarak bu problemleri çözememiştir. Çünkü 1991 sonrasında ilan edilen bağımsızlık ile birlikte ülke genelinde istikrarsızlık oluşmuş ve genel olarak o dönem konjonktüründe yaşanan olaylarla da birlikte çevre sorunları ve çevre hakkı tam olarak göz önünde bulundurulmamış ve her zaman arka planda tutulmuştur (Zengin ve Kamalov, 2001: s.237-244).

SSCB yönetiminde Azerbaycan'ın tarıma elverişli toprakları, yoğun bir şekilde sömürülmüştür. Akabinde yanlış tarım teknikleri ile birlikte, aşırı derecede verimlilik azalmış ve erozyon tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu da bir bakıma SSCB yönetimi döneminde Azerbaycan çevre hakkı ihlaline, toprak kirliliği ve erozyon gibi çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Zengin, 2001: s. 28-30).

Aşırı tarım sonucu oluşan bu sorun ile birlikte ülke genelinde hem gıda sorunu ortaya çıkmış, hem de tarımda kullanılan kimyasallar ile birlikte de doğal su kaynaklarına da zarar vermiştir. Bu da genel olarak önemli çevre sorunlarından biri olan su sorununu ortaya çıkarmıştır (Zengin ve Öztaş, 2007: s.115-123).

SSCB döneminde bir diğer ortaya çıkan sorun da ormanlık alanların Sovyet rejimi tarafından ağır şekilde kullanılması ve yok edilmesidir. Elbette SSCB dönemi sonrasında bağımsızlık sürecinde Azerbaycan'ın yaşamış olduğu iç ve dış savaş durumları ülkenin doğal çevresine ve ormanlık alanlarına zarar vermiştir (Zengin, 2000: s.28-32).

Hava kirliliği açısından ise SSCB döneminde fabrikaların emisyonlarında ki fazlalık nedeniyle çevre sorunları yaşanmıştır. SSCB sonrası bağımsızlık döneminde de bu durum göz ardı edilmiş ve kurulan fabrikalardaki arıtmalar iyi bir şekilde denetlenmediği için hava kirliliği problemi yaşanmıştır²² (Zengin, 1999: s.455-467).

SSCB döneminde yaşanan ve kalıcı olan bir diğer sorunda ülke genelinde radyoaktif kirliliktir. Bunun günümüzde en büyük örneklerinden biri Azerbaycan'ın Gabala şehrinde yerleştirilmiş Rus ordusuna ait tesislerdir. Günümüzde de bu sorun hala tam anlamıyla önlenememiştir (Sanal, 2001: s.35).

Bunlara ek olarak kurulan petrol ve kimya fabrikalarında oluşan atıklarda ülke genelinde çeşitli çevre sorunlarına neden olmaktadır. SSCB döneminden günümüze kadar bu konuda en çok kirlenen ve zarar gören bölge, en fazla petrol yatağı bulunan Azerbaycan'ın Abşeron bölgesidir. SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası ülkenin kalkınma projelerinde çok fazla petrol kullanıldığı için, bu bölge aşırı derecede zarar görerek tamamen doğası bozulmuştur (Memmedov, 1995: s.6).

Bu sorunlar genel olarak SSCB döneminde Azerbaycan'ın yaşamış olduğu ve bağımsızlık sonrasında da yaşanan ülke içi ve dışı sorunlar ile birlikte gittikçe artarak çözülemez bir hal almıştır. Çünkü bağımsızlık sürecinde de yaşanan ekonomik sorunlar nedeni ile üretim teknolojileri yenilenememiş ve Sovyet döneminden kalma teknolojiler kullanıldığı için de çevre hakkı ihlalleri aşırı derecede yaşanmış ve çevre sorunlarına yol açan faktörler engellenememiştir. Akabinde bu sorunları BM ve diğer uluslararası kuruluşlar ile Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde çeşitli kalkınma projelerine imza atılarak sorunlar çözülmeye çalışılmıştır (Sanal, 2001: s.36).

Ek olarak, ASSC'nin çevre sorunlarına yönelik ilk yasal düzenlemesi, 1974 yılında kabul edilmiştir. Bu yasa "*Doğanın ve Çevrenin Korunması Hakkında Sovyetler Birliği Yasası*"dır. Bu yasa, doğal kaynakların korunmasını, çevre kirliliği kontrolünü ve çevresel felaketlerin önlenmesini amaçlamaktadır.

²² Bağımsızlık sonrası yani 1991 yılında ülke genelindeki fabrikalardan havaya 2.6 milyon ton civarında zararlı madde havaya salınmıştır. (Zengin, 1999: 455-467.)

Sonuç olarak ASSC'nin çevre sorunlarına yönelik diğer yasal düzenlemeleri, SSCB'nin diğer cumhuriyetlerindeki yasal düzenlemelerle benzetilmektedir. Bunlar arasında, çevresel etki değerlendirmesi, atık yönetimi, hava kirliliği kontrolü ve sanayi tesislerinin çevreye olan etkilerinin azaltılması gibi konular yer almaktadır.

Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, ASSC'deki çevre sorunları ve çevre hakkı konuları dağılmıştır. Bugün Azerbaycan, bağımsız bir ülke olarak çevre hakkına ilişkin kendi yasal düzenlemelerine sahiptir ve bu konuda çalışmalar yapmaktadır.

4.2. Bağımsızlık Dönemi Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunlar

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan'da çevre hakkı ve çevre sorunları oldukça önemli bir konudur. Sovyet dönemi boyunca çevre sorunlarına yönelik yeterli önlemler alınmadığı için, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da çevre sorunları daha da büyük bir sorun haline gelmiştir.

1991 yılında SSCB'nin tamamen dağılmasıyla birlikte, 15 SSCB üyesi ülke kendi bağımsızlıklarını sırayla ilan etmeye başlamış, Ayaz Mütellibov önderliğinde 30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Ancak Ayaz Mütellibov eski komünist rejim içerisinden gelmesi ve kendisinin komünist parti sekreteri olması nedeniyle görevde çok fazla kalamamış, 1992 yılında yapılan seçimler ile hükümeti Ebülfez Elçibey'e devretmiştir. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) lideri Elçibey demokratik seçimler ile 1992 yılında ülke başkanı seçilmiştir (Gaffarov, 2008: s.226-227). Ancak, Elçibey döneminde Azerbaycan'da çevre hakkı konusunda herhangi bir belirgin ilerleme sağlanamamıştır. Bunun sebebi, o dönem de ülke genelinde yaşanan sorunlar ve buna ek olarak ülkede iç ve dış savaşın olmasıdır. Her ne kadar bu dönemde ülke içerisinde sivil toplum kuruluşlarının hukuki alt yapılarının oluşturulup faaliyetleri artırılrsa da, bu STK'lar daha çok ülkenin iç ve dış savaş durumunu düzeltmek adına ve yeni kurulmuş Azerbaycan'da demokratik altyapının oluşturulmasında faaliyetlerde bulunmuştur (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.103-104). Kısaca çevre hakkı ve çevre sorunları bu dönemde arka planda kalmıştır. Elçibey döneminde, Azerbaycan genel olarak bağımsızlık süreciyle mücadele etmiştir, çünkü ülkede siyasi istikrarsızlık hüküm sürmektedir. Bu nedenle, çevre sorunları ve çevre hakkı konuları ikinci planda kalmıştır.

Bağımsızlık sonrası dönemde, Azerbaycan hükümeti çevre sorunlarına yönelik önlemler almaya başlamıştır. Bunlar arasında çevre mevzuatı ve denetimi güçlendirme,

atık yönetimi sistemleri oluşturma, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapma ve çevre bilincinin artırılması gibi faaliyetler yer almıştır. Ayrıca, çevre örgütleri ve aktivistler de çevre sorunlarına dikkat çekmek ve çözüm önerileri sunmak için çalışmışlardır. Fakat dönem içinde yaşanan diğer sorunlar, bu çalışmaların aksamasına neden olmuştur (Zengin, 2010: s.129-160).

Bu dönemde Ermenistan ile yaşanan savaş ve Ermenistan'ın yapmış olduğu işgaller ile birlikte, çevre hakkı ve çevre sorunları göz ardı edilmiştir. Ermenistan'ın bu dönemde yaptığı en büyük felaketlerden biri olan Hocalı Soykırımını ve devamında işgal ettiği topraklarda ki sömürge faaliyetleri, bağımsızlık dönemi ve sonrasında Azerbaycan'ın çevre sorunlarından en önemlisi olan su sorununu daha da artırmıştır. Ortaya çıkan Azerbaycan-Ermenistan çatışması, ormanları, su kaynaklarını ve tarımsal alanları önemli derecede tahribata uğratmış ve çevrenin kirlenmesine neden olmuştur (Kavak, 2014: s.7; Zengin, 2002: s.73-74).

Ancak, Elçibey dönemi boyunca bazı çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Özellikle, petrol endüstrisi nedeniyle su, toprak ve hava kirliliği gibi çevre sorunları artmıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'da ormanların tahrip edilmesi, çölleşme, erozyon ve tarım ilaçları nedeniyle toprak verimliliğinin azalması gibi sorunlar da mevcuttur.

Elçibey hükümeti bu çevre sorunlarına yönelik herhangi bir somut eylem planı veya politika geliştirmemiştir. Çevre sorunlarına yönelik çözümler genellikle yerel hükümetler veya uluslararası yardım kuruluşları tarafından sağlanmıştır. Çünkü dönem içerisinde yaşanan sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçiş dönemi bir bakıma devlet işleyişini önemli derecede yavaşlatmıştır. Akabinde bu süreç içerisinde çevre sorunları her zaman arka planda kalmış ve var olan sorunlara karşı hiçbir önlem alınmamıştır (Zengin, 2002: s.75).

Bağımsızlık döneminde Azerbaycan hükümetinin karşılaşmış olduğu çevre hakkı ihlalleri ve çevre sorunları, çoğunlukla ASSC döneminden kalan ve çözülemeyen sorunlardır.

Azerbaycan, çevre hakkı konusunda uluslararası anlaşmalara taraf olmuştur. 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın sonuç bildirgesine imza atmıştır. Ayrıca, Azerbaycan, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi gibi önemli uluslararası çevre sözleşmelerine de taraf olmuştur (Zengin, 2010: s.129-160).

Azerbaycan'ın 1990-1993 yılları arasındaki, Elçibey döneminde Azerbaycan hükümeti tam bir kaos içerisinde olduğundan, çok az uluslararası sözleşme imzalanmış fakat yürürlüğe girmemiştir. Bu dönemde yukarıda da bahsettiğimiz gibi Azerbaycan'da oldukça ciddi çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Buna sebep SSCB döneminden kalan sorunların tam çözülmemesi ve bu hususta gerekli tedbirlerin alınmamasıdır. Çevre sorunlarına neden olan bir diğer faktör de çevre hakkının tam olarak anayasal bir süreç içerisinde ele alınmaması, sanayi tesislerinin sebep olduğu çevre kirliliğinin kontrol dışında olmasıdır. Ayrıca bu dönemde çevre hakkı ihlalleri de çok fazla yapılmıştır.

Dönem içerisinde sadece 1991 yılında çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının önlenmesi adına “Çevre Koruma Kanunu²³” kabul edilmiştir. Bu yasa bağımsızlık ve Elçibey döneminde çevre hakkı çerçevesinde kabul edilen ilk ve son kanun olmuştur. Daha sonrasında bu kanun tamamen revize edilmiş ve daha da genişletilerek yürürlüğe tekrardan girmiştir. Fakat bu kanun hiçbir yükümlülük taşımamış ve denetim yetersizliğinden ötürü pozitif bir sonuç elde edilememiştir.

Sonuç olarak Elçibey döneminde Azerbaycan'da, çevre hakkı konusunda herhangi bir belirgin ilerleme sağlanamamıştır. Ancak, çevre sorunları giderek daha önemli hale gelmeye devam etmiş ve sonraki yıllarda Azerbaycan hükümeti çevre hakkı ve çevre sorunları konusunda daha fazla çalışmalar yapmıştır. Yapılması planlanan projeler az sayıda ve çoğunlukla tamamen tamamlanmadan sonlandırılmış ve Haydar Aliyev döneminde tekrardan bu projeler gündeme getirilerek sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Bağımsızlık sonrası imzalanan tüm çevre hakkı ile alakalı sözleşmeler, yükümlülükler ve projeler, 1993 yılı sonrasında yani Haydar Aliyev dönemi ile başlamıştır.

4.3. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunlar

1993 yılında Azerbaycan, yaşanan iç ve dış savaş ile birlikte gergin bir havaya bürünmüştür. Bu yaşanan kaosa ek olarak patlak veren Karabağ savaşı da Elçibey hükümetinin tamamen zorlanmasına neden olmuş, hükümet tamamen devlet kontrolünü kaybetmiştir. Bu kaos dönemi ve yaşanan Karabağ savaşı ile birlikte Azerbaycan da çevre sorunları daha da artmış ve savaşın getirdiği tahribat, çevreyi çok fazla etkilemiştir (Memmedov, 2005: s.404-405). Yaşanan bu sorunlar ile birlikte 1993 yılında Haydar Aliyev, Nahçıvan'dan Bakü'ye gelerek devlet sorunlarıyla ilgilenmeye başlamış, iç ve

²³ “Çevre Koruma Kanunu” <https://www.e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 11.04.2023)

dış savaşı durdurmak için çalışmalar yürütmüştür. Akabinde 3 Ekim 1993 yılında, halkında güvenini kazanarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ülke genelinde istikrarı sağlayarak Azerbaycan'ın her konuda gelişmesi için çalışmalar başlatmıştır (Gaffarov, 2008: s.262-266).

Bağımsızlık sonrası Elçibey hükümetine nazaran Haydar Aliyev hükümeti, ülke genelinde çevre sorunları ile ilgili kanunlar çıkarmış, çevre hakkının korunması için uluslararası sözleşmelerin Azerbaycan Anayasa'sında²⁴ yer vermiş ve çevre sorunlarının azaltılması için de uluslararası sözleşmeler imzalamıştır. Tablo 4'te Haydar Aliyev döneminde imzalanan sözleşmeler gösterilmektedir.

Tablo 4. Haydar Aliyev Döneminde İmzalanan Uluslararası Sözleşmeler

Azerbaycan Milli Meclisi Tarafından Onaylanan Sözleşmelerin Yürürlüğe Girme Tarihi	Onaylanan Uluslararası Sözleşmelerin İsimleri
06.12.1993	Dünya Doğal ve Kültürel Miras Koruma Sözleşmesi
10.01.1995	İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
31.05.1996	Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşme
24.04.1998	Çölleşme İle Mücadele Sözleşmesi
23.06.1998	Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme
01.02.1999	Sınır aşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi
28.10.1999	Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi
09.11.1999	Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı Yargıya Başvuru Sözleşmesi
14.03.2000	Bitkilerin Korunması Sözleşmesi
14.03.2000	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
16.02.2001	Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme
18.03.2000	Sınır aşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi
18.07.2001	Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanların Sözleşmesi
09.04.2002	Uzun Menzilli Sınır aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi
09.01.2003	Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme

Kaynak: Eyyup Zengin “Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme” (2010), s. 129-160

Tablo 4'te sunulan imzalanmış uluslararası sözleşmelerin getirmiş olduğu yükümlülükler şunlardır:

²⁴ Azerbaycan literatüründe “Anayasa” “Konstitusya” olarak isimlendirilmektedir.

“Dünya Doğal ve Kültürel Miras Koruma Sözleşmesi.”²⁵ 1972 yılında UNESCO tarafından imzaya açılmış ve Paris’te kabul edilerek 186 ülke tarafından imzalanmıştır. Bu Sözleşme Azerbaycan’da Haydar Aliyev hükümeti tarafından da imzalanmıştır. Sözleşme 1993 yılında Azerbaycan Meclisi tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ile birlikte, Azerbaycan sözleşmenin getirmiş olduğu yükümlülükleri yerine getirmeye başlamıştır. Sözleşme gereğince Azerbaycan hükümeti, sınırlar içerisinde var olan 4 farklı kültürel mirasın, UNESCO “Dünya Doğal ve Kültürel Miras” listesine girmesini sağlamıştır (Halilov ve Aliyev, 1999: s.106).

Bunlar:

- Lenkeran ve Astara bölgesinde yerleşen “Hirkan Devlet Milli Parkı”^{26,27}.
- Binagadi bölgesinde yerleşen “4. Dönemin Flora ve Fauna Anıtı”²⁸.
- Lökbatan bölgesinde yer alan “Çamur Vulkanları”²⁹
- “Bakü Mertebesi”³⁰ Dağıdır.

Haydar Aliyev döneminde imzalanan bu sözleşme ile birlikte yükümlülükleri Azerbaycan hükümeti tarafından yerine getirilmiştir. Bu dönem içerisinde yukarıda saymış olduğumuz bu 4 bölge, sözleşme listesine eklenmiştir. İkinci olarak da bu dönemde “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”³¹ imzalanmıştır. 1992 yılında, New York’ta 165 ülke tarafından bu sözleşme imzalanmıştır (Özer, 2009: s.335). Azerbaycan hükümeti de 165 ülke içerisinde kendi yerini almış ve Haydar Aliyev döneminde bu sözleşmeye taraf olmuştur. Sözleşme 1995 tarihinde Azerbaycan Meclisi tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiş ve yükümlülükleri gereğince gerekli çalışmalar başlatılmıştır (AREDKB, 2023). Sözleşmenin onaylanmasından sonra, 1997 yılında Haydar Aliyev imzalamış olduğu ferman ile birlikte “İklim Değişikliği Komisyonunu”

²⁵“Dünya Doğal ve Kültürel Miras Koruma Sözleşmesi” www.whc.unesco.org (Erişim Tarihi 11.04.2023)

²⁶“Hirkan Devlet Milli Parkı” <http://eco.gov.az/index.php?pg=83> (Erişim Tarihi 12.04.2023)

²⁷Bu doğa koruma alanı ilk başvuruda tam olarak bu listeye alınmasada 2004 yılında İlham Aliyev’in imzalamış olduğu ferman ile birlikte tekrardan listeye alınması için gerekli çalışmalar başlatılmış ve 2005 yılında bu listeye alınmıştır. (Memmedov ve Xelilov, 2008: 143)

²⁸“4.Dönemin Flora ve Fauna anıtı” <http://binegedi-ih.gov.az/az/page/480.html>
<https://biodiversity.az/az/ekoturizm/11> (Erişim Tarihi 12.04.2023)

²⁹“Çamur Vulkanları” <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=4733> Erişim Tarihi 12.04.2023

³⁰“Bakü Mertebesi” http://anl.az/down/medeniyyet2007/dekabr/medeniyyet2007_dekabr_92.htm (Erişim Tarihi 12.04.2023)

³¹“İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” www.unfccc.int (Erişim Tarihi 12.04.2023)

kurmuş ve BM ve Küresel Çevre Fonu'nda sağlamış olduğu mali destek ile birlikte gerekli program ve projelere hazırlanmıştır (Zengin, Özcan ve Akpınar, 2012: s.252).

Sözleşmenin genel yükümlülükleri ise şunlardır:

- İklim değişikliğinin sebep olduğu sorunlar ve etki faktörlerinin ülke habitatınca değerlendirilmesi ve gelecek yıllarda yaşanacak kayıpların en aza indirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve bu çerçevede hükümetin birer iklim programı hazırlaması. Bu çerçevede Azerbaycan hükümeti Birinci ve İkinci Ulusal Bilgi programları hazırlayarak ülkedeki iklim değişikliği nedeni ile yaşanacak olan kayıpların önlenmesi için, hem ekonomik hem de teknolojik öneriler sunmuşlardır.
- İkinci yükümlülük ise karar alma mekanizmalarının, gereken her türlü tedbiri alması durumunda beklenen etkilerin ve bu alanda yapılan tüm yeni projeler hakkında bilgilerin toplanması.
- Olumlu ve olumsuz etkilerin değerlendirilmesi için bilimsel araştırmaların yapılması ve gereken fonun sağlanmasıdır (Zengin, Özcan ve Akpınar, 2012: s.252-253).

Haydar Aliyev döneminde çevre sorunlarını gidermek ve çevre hakkını korumak için “Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşmesi³²” hükümet tarafından imzalanmıştır. 1985 yılında Viyana’da tüm dünyada imzaya açılan bu sözleşmeye, 195 ülke taraf olmuştur. Bu ülkeler arasında Azerbaycan’da bulunmaktadır. 1996 yılında Azerbaycan meclisinde imzalanarak onaylanan ve yürürlüğe giren bu sözleşmenin yükümlülükleri şunlardır:

- Ozon tabakasına zarar veren maddelerin belirlenmesi ve bu maddeleri içeren ürünlerin kullanılmaması. Ek olarak kullanılmayan maddelere alternatif faktörlerin bulunması.
- Monreal Protokolüne Pekin düzenlenmesinin de yapılması.³³

Bu yükümlülükler çerçevesinde Azerbaycan’da “Ozon Stratejisi” projesi hazırlanmıştır. Bu çerçevede “Ozon Dağıtıcı Madde³⁴” miktarları belirlenerek,

³²“Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşme” www.ozone.unep.org (Erişim Tarihi 14.04.2023)

³³“Pekin Düzenlenmesi ” <https://e-qanun.az/framework/23973> (Erişim Tarihi 14.04.2023)

³⁴“Montreal Protokolü Tarafından Ozon Tabakasını Tahrir Eden Maddeler Üzerinde Tanımlanan Düzenlenmiş Ozon Tahrir Edici Maddelerin Listesi” <https://e-qanun.az/framework/12115> (Erişim Tarihi 15.04.2023)

azaltılmaya ve alternatif maddelerin kullanılması için çalışmalara başlanmıştır. Bu aşamada Küresel Çevre Fonu'ndan mali destek olarak bazı müessese ve fabrikalarda gerekli alternatif ürünlerin kullanılmasına da bu dönemde başlanmıştır.

Ülke genelinde erozyonun ve çölleşmenin önüne geçmek için 1994 yılında BM tarafından özellikle Afrika'da var olan kuraklık sonrası imzaya açılan “Çölleşme İle Mücadele Sözleşmesi”³⁵ Haydar Aliyev hükümeti tarafından 1998 yılında imzalanmış ve meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Bu sözleşme, 1994 yılında Paris'te tüm dünya ülkelerine sunulmuş ve 115 ülke bu sözleşmeye taraf olarak imza atmıştır. Sözleşme genel olarak ülkeler genelinde toprak erozyonu ve çölleşmeye neden olan her türlü faktörün belirlenerek ortadan kaldırılmasına ve bu çerçevede sürdürülebilir projelerin oluşturularak sorunları gidermek üzerine oluşturulmuştur (Özer, 2009: s.325; Öztunç, 2006: s.64).

Azerbaycan hükümeti sözleşmeyi imzaladıktan sonra, sözleşmenin gerekli yükümlülüklerini yerine getirmek için “Ulusal Rapor” hazırlamış ve bu doğrultuda sürdürülebilir olarak her yıl çeşitli seminerler, projeler ve çalışmalar yapmıştır. Sonrasında orman ve tarım alanlarının yenilenmesi üzerine projeler gerçekleştirmiş, her yıl yeni orman yerlerinin ekimi ve var olan tarım ve orman yerlerini daha da genişletmiştir. Ek olarak atıklar sebebiyle kirlenen toprakların arındırılması ve bunun önlenmesi içinde projeler yürütülmüştür. Bu çerçevede tüm bu eylemler, bakanlıklar ve STK'lar ile birlikte koordineli olarak yapılmıştır^{36,37}.

Sözleşmenin Azerbaycan hükümeti için yükümlülükleri ise şunlardır:

- Onaylanan ve yürürlüğe giren tüm projelerin yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve denetimin güçlendirilmesi.

³⁵“Çölleşme İle Mücadele Sözleşmesi” www.uncdd.int (Erişim Tarihi 15.04.2023)

³⁶Ek olarak 2004 yılında “Azerbaycan Respublikası Yaz-Kış Meralarının, Otlakların Etkin Kullanımı ve Çölleşmenin Önlenmesine İlişkin Devlet Programı” hükümet tarafından onaylanmış ve imzalanan “Çölleşme İle Mücadele Sözleşmesi” çerçevesinde yürürlüğe girmiştir <https://www.e-qanun.az/framework/5994> (Erişim Tarihi 16.04.2023)

³⁷“Ulusal Orman Programının Yenilenmesi Ve Azerbaycan'da Orman Kurumlarının Yeniden İnşası” <https://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=8495> (Erişim Tarihi 16.04.2023)

- BM Gelişme Programı çerçevesinde hayata geçirdiği “*Toprakların Sürdürülebilir Yönetimi İçin Olanaklar Yaratılması*” ülke genelinde hayata geçirilmesi ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi³⁸.
- Teknolojik faktörler sebebiyle bozulan toprakların denetimli şekilde rehabilitasyonudur.

Haydar Aliyev hükümeti tabi ki ülke genelinde tüm canlı ve cansız her türlü habitatı korumak için çalışmalar yapmıştır. Bunlardan biri de 1973 yılında tüm dünya ülkeleri için imzaya açılan “*Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme*”³⁹’dir. Bu sözleşme, 1998 yılında Haydar Aliyev hükümeti tarafından imzalanmış ve meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Bu sözleşme, Azerbaycan dâhil 175 ülke tarafından imzalanmıştır (Özer, 2009: s.326). İmzalanan bu sözleşme sonrasında Azerbaycan’ın Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, yetkili organ olarak faaliyetlere başlamıştır. Bu yetki bakanlığa “*CİTES*” tarafından verilmiş ve her yıl düzenli olarak raporlar almıştır. Sonrasında Hazar kıyısına yerleşen ülkeler içerisinde ilk kez Azerbaycan, Hazar denizinde en çok görülen ve havyarı dünyaca meşhur balık türü olan “*Nere*” balığının korunması ve av denetimi için “*Nere Cinsi Balıkların Korunması ve Kullanımının Düzenlenmesi Kuralları*’ hazırlanmış ve onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁰”

Azerbaycan hükümeti tarafından imzalanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- Nesli tükenmekte olan canlı ve cansız tüm habitatın uluslararası ticaretine denetimin sağlanmasına ve var olan hükümlerin mükemmelleştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması.
- Var olan kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi, denetimin sağlanması.

³⁸“Sürdürülebilir Toprak Yönetimi Gönüllü Kılavuz İlkeleri” https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/122303/mod_resource/content/0/Konu5.4.STYGonulluILkeleri.pdf (Erişim Tarihi 16.04.2023)

³⁹“Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme” www.cites.org (Erişim Tarihi 16.04.2023)

⁴⁰“Nere Cinsi Balık Türlerinin, Balık Stoklarının Kullanımını Ve Ciroğunu Düzenleyen Kuralları” <https://e-qanun.az/downloadPdf/11449> (Erişim Tarihi 16.04.2023)

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan hükümeti, 1991 yılında tüm dünyada imzaya açılan “*Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi*”ni 1999 yılında kabul ederek meclise sunmuş ve meclisten aynı yıl onay olarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023; Öztürk, 2007: s.37-38). Azerbaycan tarafında bu sözleşme çerçevesinde yetkili kurum Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı olmuştur. Bu kuruluş sözleşme çerçevesinde hem çevre hakkı hem de çevre sorunlarını ele alarak yirmiden fazla anayasal düzenlemeler yapmış ve ülke genelinde uluslararası standartlara uygun kanun ve yükümlülükler çıkarmıştır. Bu anayasal düzenlemeler daha çok çevresel etki değerlendirmelerine yönelik olacak şekilde düzenlenmiştir.

Yapılan bu sözleşmenin yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri ise şunlardır:

- Sözleşme çerçevesinde ülke genelindeki ulusal mevzuatların uluslararası normlara uygun bir şekilde düzenlenmesi ve bu çerçevede sürdürülebilir çalışmaların yapılması.

Azerbaycan hükümeti Haydar Aliyev döneminde bir diğer canlı habitatının haklarını korumak ve bu çerçevede var olan sorunları gidermek için, 1979 yılında tüm dünya ülkelerinde imzaya açılan “*Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi*”ni 1999 yılında meclise sunmuş ve mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Sözleşme genel olarak, ülkeler içerisinde bulunan habitat içerisindeki canlıların yaşam ortamlarını korumak ve onların yaşamlarını sürdürülebilir kılmayı amaçlamaktadır. Bu sözleşmeye taraf olan ülkelere de işbirliği içerisinde hareket etmek amaçlanmaktadır.

Yapılan bu sözleşmenin yerine getirilmesi için gereken yükümlülükler ise şunlardır:

- Ülke genelindeki tam yabani flora ve fauna içerisinde yaşayan canlıların yaşam bölgeleri üzerinde çalışmalara başlanması, denetimin sağlanması, raporların hazırlanarak ilgili makama sunulması ve sürdürülebilir projeler ile çalışmaların yapılması.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan hükümeti, 1998 yılında tüm dünyaya imzaya açılan “*Çevresel Konularda Bilgiye Erişim Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı Yargıya Başvuru Sözleşmesi*”ni, 1999 yılında meclise sunmuş ve mecliste aynı yıl onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Sözleşmenin onaylanması sonrasında Azerbaycan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı ve AGİT Bakü

temsilciliği birlikte çalışmalara başlamış, sonrasında “*ORHUS Halk Çevre Bilgi Merkezi kurulmuştur*”.⁴¹

Kurulan bu merkezde, gerekli teknolojik altyapı sistemleri kurularak, çevre hakkının korunması, sürdürülebilir olması ve çevre sorunlarının daha hızlı bir şekilde tespit edilerek çözülmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Ek olarak karar alma sürecinde toplumun katılımını sağlamak için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Haydar Aliyev döneminde, önceki dönemlere nazaran daha şeffaf ve demokratik ülke yapılanması kurulmaya çalışıldığından, bu şekilde bir merkezin kurulması ve karar verme mekanizmalarında toplumun katılımının sağlanması önemli bir noktadır. Bu şekilde başarılı bir yönetimin sağlanması da planlanmıştır. Kısaca bu sözleşme ve kurulan merkez ile birlikte çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının giderilmesinde, STK’lar, yerel yönetimler, ülke genelinde faaliyette olan uluslararası kuruluşlar ve çevre hakkı ve sorunları ile ilgilenen diğer bağımsız kuruluşlar, çeşitli çalışma ve projeler yürütmeye başlamış, herhangi bir engelle karşılaşmamıştır.

İmzalan ve meclis tarafından onaylanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- Sözleşmenin yükümlerinin tam olarak ülke sınırları içerisinde sürdürülmesini temin etmek için bilgi merkezlerinin kurulması, denetimin sağlanması.
- Sözleşme hak ve hükümleri hakkında toplumun bilinçlendirilmesi ve bu çerçevede çeşitli seminer ve programların yapılması.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan ülke genelindeki bitkilerin korunması adına, 1951 yılında tüm dünyada imzaya açılan “*Bitkilerin Korunması Sözleşmesi*”⁴²’ni 2000 yılında meclise sunmuş ve mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Bu sözleşme genel olarak taraf olan ülkelerde uluslararası standartlara uygun olarak bitki sağlığını korumak ve bitki hastalıklarının önüne geçmek için yapılmıştır. Bitki sağlığı ve hastalıkları günümüzde de çevre sorunları açısından en yaygın problemlerden biridir. Bitkilerin korunması ve hastalıkların yayılmasının önüne geçmek ve mücadele etmek için belirlenen tüm yöntemler, “*Uluslararası Bitki Koruma Anlaşması*” çerçevesinde yürütülmektedir. Sonrasında yapılan çalışmalar ile birlikte de

⁴¹“Orhus Halk Çevre Bilgi Merkezi” http://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190425130543_41726200.pdf, (Erişim Tarihi 20.04.2023)

⁴²“Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi” <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf> (Erişim Tarihi 20.04.2023)

“Uluslararası Bitki Sağlığı Önlemleri Standartları” belirlenmek ve diğer örgütler ile birlikte İPPC örgütü tarafından koordineli şekilde bu çalışmalar yürütülmektedir⁴³. Azerbaycan hükümetinde ise bu kuruluş ve örgütler ile Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı koordineli bir şekilde çalışmakta ve var olan tüm projeler bu kurum ile birlikte yürütülmektedir.

Haydar Aliyev hükümetinin imzalamış olduğu bu anlaşmanın yükümlülükleri şunlardır:

- Ülke genelinde var olan bitkilerin ve bitkisel ürünlerin korunması ve yayılan zararlı madde ve hastalıkların tespit edilmesi ve bunlarla mücadele yöntemlerinin belirlenmesi ve gerekli kurum ve kuruluşlar ile koordineli bir şekilde çalışarak sürdürülebilir planların yapılması. Akabinde yapılan bu çalışmaların “FAO Uluslararası Bitki Koruma Anlaşması” çatısı altında yapılmasının gerekliliği.⁴⁴

Günümüzde en büyük çevre sorunlarından biri, “Biyolojik Çeşitlilik” te yaşanan sorundur. Çünkü günümüzde birçok tür, zarar görmekte ve yok olma tehlikesi ile yüz yüze kalmaktadır. Biyolojik çeşitlilik kavramı konusunda çok fazla tanım vardır. Biyolojik çeşitlilik, dünyada veya ülkeler çerçevesinde belirli bir bölgede var olan ekosistem, ve bu ekosistem içerisinde yaşayan tür, gen ve ekolojik çeşitliliğidir. Kısaca canlı doğadaki çeşitlilikte denebilir. Biyolojik çeşitlilik daha çok biyoloji ve çevre bilimi kavramı olarak ele alınmaktadır. Fakat son dönemlerde bu konuda yaşanan sorunlar, artık ekonomik ve politik boyut olarak da ele alınmaktadır. Bunun temel sebebi ise, küresel bir sorun haline gelmesidir. İnsanların gereksinimleri çerçevesinde kullanılan hayvan ve bitki türleri, gün geçtikçe yok olmaktadır. Bu da bizlere doğayı korumak için yürütülen politikalarda biyolojik çeşitliliğin göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir⁴⁵.

Biyolojik çeşitliliğin yavaş yavaş yok olması, sadece doğal çevreyi değil, ülkelerin ekonomisini hatta küresel güvenliği de tehdit etmektedir. Aynı zamanda hem

⁴³“DPT, “Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” Ankara, 2007” s.5, https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/pdf_goster?file=e3407a427a001dd7d9196265957f668a#book/ (Erişim Tarihi 21.04.2023)

⁴⁴“Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi Metni” <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf> (Erişim Tarihi 21.04.2023)

⁴⁵Sinan, Erten. “Uluslararası Düzeyde Yükselen Bir Değer Olarak Biyolojik Çeşitlilik”, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi No.27, ss.99-100

etik hem de ahlaki bir problemdir. Biyolojik çeşitliliğin bu derecede önemli olmasının sebepleri vardır. Bunlardan biri, hem ekonomik hem sosyal hayata devamlılık için gerekli olmasıdır. Bitkilerin tozlaşması, iklimin düzenlenmesi, su kalitesinin sağlanması, kirliliğin önlenmesi, selden koruma, taşkınların kontrolü, fırtına ve dalgaların önlenmesi, toprak verimliliği, gıda, su, enerji ve ilaç üretimi için biyolojik çeşitlilik önemlidir. Ülkelerin genelinde, ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı, doğadan elde edilen kaynaklar ile yürütülmektedir. Bu konu göz önünde bulundurulduğunda, doğanın ülkeler için ne kadar değerli bir unsur olduğu görülmektedir. Doğanın dünya genelinde ülkelere sağladığı ekonomik katkı yıllık 125 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır⁴⁶.

Sanayi devriminin başlamasından sonra, ülkelerdeki var olan ormanlar, sulak bölgeler ve diğer önemli doğal yerler, insanların her geçen gün kendi hizmetleri için tahrip edilerek biyolojik çeşitliliğin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Ek olarak dünya üzerinde kara bölgelerinin %75’lik bir kısmı her açıdan değişime uğrayarak yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Sulak bölgelerin ise %85’lik bir kısmı yok edilmiş, okyanuslarda denizlerde ise aşırı kirlilik artmıştır. Bu yaşanan olaylar, biyolojik çeşitliliğin gün geçtikçe insanlar tarafından nasıl tahrip edildiğinin bir göstergesidir. Günümüzde yaşanan iklim değişiklikleri de, biyolojik çeşitliliğin kaybına neden olan faktörlerdendir. Biyolojik çeşitlilik ayrıca, iklimin düzenli bir hale gelmesi, sulak alanlardaki tahribatın önüne geçilmesi, kirliliğin azaltılması, doğal afetlerin önlenmesi ve kontrol edilmesinde de önemlidir. Aynı zamanda biyolojik çeşitlilik, insan sağlığı konusunda da temel noktalardan biridir⁴⁷.

Biyolojik çeşitliliğin yok olmasının farklı etmenleri de vardır. Bunlar, tarım, altyapı, konut inşaatı, sanayi tesisleri gibi nedenlerle doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi, aşırı avlanma, madencilik, kerestecilik gibi ekonomik faaliyetler, petrol sızıntısı, pestisit kullanımı, çöp ve atık sular gibi nedenlerle oluşan kirliliktir. Bunlar dışında birçok balık türü denizlerde balık ağlarına takılarak, tarımda kullanılan ilaçlarla zehirlenerek ya da kaçak avlanma sonucu azalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca bir habitatın doğal üyesi olmayan türler de diğer türlere zarar verebilir. Bu da

⁴⁶“Yaşayan Gezegen Raporu 2018” https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/ygo_ozet_2018.pdf (Erişim Tarihi 14.11.2022), ss.5

⁴⁷“Yaşayan Gezegen Raporu 2020” https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/2020_yaayan_gezegen_raporu_ozet_10_09_2020.pdf (Erişim Tarihi 14.11.2022) ss.6.

iklim değişikliğinden kaynaklanan veya kasten bırakılan istilacı türlerin çoğalması çerçevesinde oluşan sorunlardır ve biyolojik çeşitliğin yok olmasına sebep olmaktadır⁴⁸.

Biyolojik çeşitliliğin kaybına bakıldığında, her 20 dakikada dünyaya 4 bine yakın kişi göz açmaktadır, buna paralel olarak doğal alanlarda birden fazla tür bitki ya da canlı yok olmaktadır. Bu da tahminen 365 gün içerisinde 27 bin tür canlının yok olması demektir. Her gün, 1 saat içerisinde hektarlarca doğal alan yok olmaktadır. Küresel ısının ortalama olarak 3,5 derece artması, dünya genelinde %70 canlı türünün yok olmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü artan sıcaklığa, yaşamsal açıdan uygun olmayan canlı türleri mevcuttur. Dünya genelinde var olan türlerin neredeyse %20 den fazlası önümüzdeki 30 yıl içerisinde tamamen yok olarak tarihe karışacaktır. Son olarak, biyolojik çeşitliliğin azalmasındaki nedenlerin %80'i, bu canlı türlerinin yaşam alanlarında insanlar ve değişen iklimin sebep olduğu tahribattır.⁴⁹

Bu çerçevede Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan hükümeti, 1992 yılında tüm dünyada yaşanan sorunlar çerçevesinde imzaya açılan “*Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*”⁵⁰’ni 2000 yılında imzalamış ve meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Bu sözleşme dünyada 168 devlet tarafından kabul edilmiştir.

Azerbaycan bu sözleşme ile birlikte, ülke arazisindeki var olan doğal yaşamın içerisinde bulunan, nadir ve nesli tükenmekle yüz-yüze kalmış tüm canlı ve cansız türlerin korunması için gerekli çalışmalara başlamıştır. Elbette Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı bu çalışmalara öncülük etmektedir. Haydar Aliyev döneminde bu sözleşme çerçevesinde birçok milli park, korunan tabiat rezervleri⁵¹ oluşturulmuştur. Daha sonra İlham Aliyev döneminde bu bölgeler daha da artırılmış ve var olanlar büyütülmüştür. Tablo 5’te Haydar Aliyev döneminde oluşturulan bu bölgeler gösterilmiştir.

⁴⁸“Yaşayan Gezegen Raporu 2020”, a.g.m., ss.24

⁴⁹“Loss Of Species Bio Diversity” <https://www.behance.net/gallery/16310193/Loss-of-Biodiversity-Infographic> (Erişim Tarihi 21.04.2023)

⁵⁰“Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” www.cbd.int (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵¹Tabiat rezevlerinin korunması için oluşturulan bölgeler Azerbaycan Literatüründe “Devlet Gorukları” olarak isimlendirilmektedir.

Tablo 5. Haydar Aliyev Döneminde Oluşturulan ve Bu Dönemde Arazisi Büyütülen “Milli Park” ve “Devlet Doğal Rezervleri”

Oluşturulma Tarihi	Bölgenin İsmi	Statü
06.05.1958	Türyançay Devlet Tabiat Korusu ⁵²	Devlet Doğal Rezervi
14.06.1965	Göy-Göl Milli Parkı ⁵³	Milli Park
30.04.1969	Şirvan Devlet Tabiat Korusu ⁵⁴	Devlet Doğal Rezervi
04.06.1974	Besitçay Devlet Tabiat Korusu ⁵⁵	Devlet Doğal Rezervi
02.03.1978	Karayazı Devlet Tabiat Korusu ⁵⁶	Devlet Doğal Rezervi
20.02.1987	İlisu Devlet Tabiat Korusu ⁵⁷	Devlet Doğal Rezervi
17.10.1987	Kara-Göl Devlet Tabiat Korusu ⁵⁸	Devlet Doğal Rezervi
16.06.2003	Akademisyen H. Aliyev Adına Zengezur Milli Parkı ⁵⁹	Milli Park
05.07.2003	Akgöl Milli Parkı ⁶⁰	Milli Park
05.07.2003	Şirvan Milli Parkı ⁶¹	Milli Park

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Tablo 5’te belirtilen bu sözleşmeler ile birlikte, hem “*Milli Park*” ve “*Devlet Doğal Rezervi*” olarak yeniden kurulmuş, hem de var olan bölgelerin arazileri genişletilerek uluslararası standartlar çerçevesine uygun hale getirilmiştir. Bunlara ek olarak, Azerbaycan sınırları içerisinde tabiat rezervlerinin korunduğu “*Devlet Koruma Alanları*” adı altında bölgelerde vardır. Bunlarda ülke arazisinde var olan biyolojik çeşitliliğin daha da iyi bir şekilde korunması için kurulmuştur. Bu bölgelerin çoğu SSCB döneminde kurulsada, daha çok 2003 yılından itibaren, yani Haydar Aliyev dönemi ile birlikte daha da büyütülmeye ve denetimin sıklaştırılması ile korunmaya başlanmıştır.⁶²

⁵²“Türyançay Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=106> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵³ “Göy-Göl Milli Parkı” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=87> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵⁴ “Şirvan Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=108> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵⁵“Besitçay Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=102> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵⁶“Karayazı Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=105> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵⁷“İlisu Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=103> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵⁸“Kara-Göl Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=104> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁵⁹“Akademisyen H.Aliyev Adına Zengezur Milli Parkı ” <http://eco.gov.az/az/melumat-merkezi/tebii-servetlerimiz/milli-parklar/zengezur-milli-parki> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁶⁰“Akgöl Milli Parkı” <http://eco.gov.az/az/melumat-merkezi/tebii-servetlerimiz/milli-parklar/aggol-milli-parki> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁶¹“Şirvan Milli Parkı” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=82> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

⁶²“Yasaglıklar” <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/yasagliklar> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

Azerbaycan Hükümetinin imzalamış olduğu bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- Ülke genelinde var olan Biyolojik çeşitliliğin belirlenmesi, bunların korunması için var olan mevzuat ve yükümlülüklerin yeniden revize edilmesi, yeterli hale getirilmesi için çalışma ve tekliflerin yapılmak üzere hazırlanması.
- Kurulan özel koruma alanlarının daha da genişletilmesi ve bu çerçevede sürdürülebilir çalışmaların yapılması.
- Nesli tükenme tehlikesinde olan canlı ve cansız türlerin tespit edilerek, bu sorunun önüne geçmek ve onlar için doğal yaşam alanlarının oluşturulması. Var olan doğal yaşam alanlarının tespit edilerek korunması.

Azerbaycan Hükümeti, Haydar Aliyev döneminde bir diğer çevre hakkına büyük etki eden ve en çok görülen çevresel sorunlara neden olan tehlikeli atıklar ile ilgili 1989 yılında tüm dünyada imzaya açılan “*Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınmasının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşmesi*”⁶³’ni kabul ederek, 2001 yılında onaylamış ve meclis tarafından onaylanan bu sözleşme yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Bu sözleşmeye 172 ülke taraf olarak katılım sağlamaktadır (Özer, 2009: s.323). Tehlikeli atıklar, çevre ve insan sağlığına tehlike arz eden ve zarar veren maddelerden oluşmuş endüstriyel atıklardır (Öztunç, 2006: s.55).

Azerbaycan Hükümeti Haydar Aliyev döneminde imzalamış olduğu bu sözleşme çerçevesinde yetkili olarak Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığını görevlendirmiştir. Akabinde bu sözleşme çerçevesinde “*Azerbaycan Respublikası Tehlikeli Atık Yönetiminde Devlet Stratejisi*”⁶⁴ ve “*Tehlikeli Atıkların Pasaportlandırılması Kanunları*”⁶⁵ onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan Hükümeti tarafından imzalanan ve onaylanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- Endüstriyel faaliyetler sırasında ortaya çıkan ve gelecekte çıkabilecek olan tehlikeli atıkların birer raporunu hazırlamak ve üst kurumlar ile paylaşmak.

⁶³“Azerbaycan Respublikası Tehlikeli Atık Yönetiminde Devlet Stratejisi” <https://e-qanun.az/framework/5514> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

⁶⁴“Tehlikeli Atıkların Pasaportlandırılması Kanunları” <https://e-qanun.az/framework/2051> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

⁶⁵Bunlara ek olarak İlham Aliyev Döneminde atıkların uluslararası standartlara uygun bir şekilde depolanması için “*Ulusal Merkez*” kurulmuştur.

- Tehlikeli atıklar çerçevesinde Azerbaycan kanunlarının Basel sözleşmesinin taleplerine uygun hale getirmek. 2004 yılında imzalanan ferman ile birlikte bu talepler yerine getirilmiştir⁶⁶. 2016 yılında imzalanan ferman ile birlikte “*Tehlikeli Atıkların Depolama Kuralı*”⁶⁷ onaylanmıştır. Akabinde milli meclisten geçerek yürürlüğe girmiştir.
- Tehlikeli atıkların depolanması için kuralların belirlenmesi ve denetimin artırılması. Ek olarak bu atıkların azaltılması için sürdürülebilir projelerin yapılması.

Azerbaycan Hükümeti Haydar Aliyev döneminde su kirliliğini korumak ve bu konuda sürdürülebilir projeler yürütmek için, 1992 yılında tüm dünya ülkelerine imzaya açılan “*Sınıraşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi*”’ni 2000 yılında imzalamış ve meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023). Bu sözleşme çerçevesinde Azerbaycan hükümeti Haydar Aliyev döneminde “*Nehir Havzalarının Ortak Yönetimi*”⁶⁸ projelerini uygulamıştır. Bu proje çerçevesinde sınırı aşan su kaynaklarının, yani nehirlerin kirlenmesini önlemek, denetimi sağlamak ve var olan kirlilik sorunlarının giderilmesi için projeler yapılmıştır⁶⁹.

Azerbaycan Hükümeti tarafından imzalanan ve onaylanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- Azerbaycan sınırları içerisinde yerleşen özellikle en büyük nehirlerden biri olan Kür nehrinde kirlilik sorununun önüne geçmek için arıtma sistemlerinin kurulması ve var olanların yenilenmesi.
- Sınıraşan nehirlerin daima denetim altında tutulması için modern laboratuvarların kurulması var olanların ise yeni teknolojik cihazlarla donatılması.

⁶⁶“BM'in "Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Yer Değiştirmesi Ve Bertaraf Edilmesine İlişkin Basel Sözleşmesi'nden Kaynaklanan Bazı Konular Hakkında” <https://e-qanun.az/framework/5430> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

⁶⁷“Tehlikeli Atıkların Depolama Kuralı” <https://e-qanun.az/framework/33101> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

⁶⁸“Nehir Havzalarının Ortak Yönetimi” https://meteo.az/index.php?ln=az&pg=110&Ent_Download=1315-01 (Erişim Tarihi 26.04.2023)

⁶⁹“17 Haziran 1999 Tarihli BM 1992 Tarihli " Su Ve Sağlık Üzerine"Protokolüne Katılma Hakkında" Sınırı Geçen Su Yollarının Ve Uluslararası Göllerin Korunması Ve Kullanımı Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/1267> (Erişim Tarihi 26.04.2023)

Azerbaycan hükümeti Haydar Aliyev döneminde canlı çevrenin korunması adına 1975 yılında yürürlüğe giren ve 159 ülke tarafından onaylanan “Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanların Sözleşmesi⁷⁰”ni 2001 yılında imzalamış ve meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023; Özer, 2009: s.325).

Ülke genelinde var olan iki büyük doğal koruma alanı olan “Kızılağaç Tabiat Koruma Alanı⁷¹” ve “Akgöl Tabiat Koruma Alanı” bu sözleşme sonrasında tekrardan gözden geçirilmiş, ilgili raporlar üst kademelere gönderilmiştir. Akabinde “Akgöl Milli Parkı⁷²” tabiat koruma alanı içerisinde kurulmuş ve sözleşme çerçevesinde orda bulunan biyolojik çeşitliliğin korunması ve denetimi için çalışmalar başlatılmıştır⁷³.

Azerbaycan Hükümeti tarafından imzalanan ve onaylanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- İmzalan sözleşme çerçevesinde oluşturulmuş listelere yeni sulak alanlar dâhil edilmesi için çalışmaların yapılması.
- Sulak alanların denetiminin sağlanması için gerekli çalışmaların yapılması.
- Sürdürülebilir projelerin yapılması ve uygulanması.

Azerbaycan Hükümeti Haydar Aliyev döneminde, en büyük sorunlarından biri olan hava kirliliğini önlemek için çalışmalara başlanmıştır. Akabinde Azerbaycan Hükümeti 1979 yılında tüm dünyaya imzaya açılan “Uzun Menzilli Sınıraşan Hava Kirliliği Sözleşmesi⁷⁴”ni 2002 yılında imzalamış ve meclis tarafından onaylanmıştır⁷⁵. Sözleşmenin imzalanmasından sonra hava kirliliğine neden olan faktörler üzerinden çalışmalar yapılarak oluşturulan raporlar sözleşme sekreteryasına sunulmuştur.

⁷⁰“Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanların Sözleşmesi” www.ramsar.org (Erişim Tarihi 26.04.2023)

⁷¹“Kızılağaç Tabiat Koruma Alanı” https://www.azerbaijans.com/content_488_az.html (Erişim Tarihi 27.04.2023)

⁷²“Akgöl Milli Parkı” <http://agcabedi-ih.gov.az/az/page/76.html> (Erişim Tarihi 27.04.2023)

⁷³“UNESCO "ağırlıklı olarak su kuşları için habitatlar olarak uluslararası öneme sahip sulak alanlar üzerine" Sözleşmesi, 3 Aralık 1982'de imzalanan "esas olarak su kuşları için habitatlar olarak uluslararası öneme sahip sulak alanlar üzerine" Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasına dair protokol ve 28 Mayıs 1987 tarihli "esas olarak su kuşları için habitatlar olarak uluslararası öneme sahip sulak alanlar üzerine" Sözleşmesi için kabul edilen değişikliklere katılım” <https://e-qanun.az/framework/338> (Erişim Tarihi 28.04.2023)

⁷⁴“Uzun Menzilli Sınıraşan Hava Kirliliği Sözleşmesi” <http://www.unece.org/env/lrtap/> (Erişim Tarihi 28.04.2023)

⁷⁵“Uzun Mesafelerde Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin Sözleşmeye Katılma Hakkında” <https://e-qanun.az/framework/1590> (Erişim Tarihi 28.04.2023)

Akabinde oluşturulan raporların sonuçlarına uygun bir şekilde sürdürülebilir projeler yapılarak çalışmalar başlatılmış, var olan çalışmalar ise sıkı bir şekilde devam ettirilmiştir.

Azerbaycan Hükümeti tarafından imzalanan ve onaylanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

- Sözleşmenin yükümlülükleri çerçevesinde var olan 9 protokolün Azerbaycan hükümeti tarafında onaylanmak üzere hazırlaması.
- Atmosferde var olan hava kirliliğine neden olan faktörlerin belirlenmesi çerçevesinde yapılacak çalışmalarda gerekli teknolojik cihazların teçhiz edilmesi ve denetimin sağlanması.

Azerbaycan Hükümetinin Haydar Aliyev döneminde çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının ortadan kaldırılması çerçevesinde imzalamış olduğu son sözleşme 2001 yılında tüm dünya ülkelerine imzaya açılan “*Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme*”⁷⁶’dır. Bu sözleşme Azerbaycan hükümeti tarafından 2003 yılında imzalanmış ve mecliste onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁷⁷ (AREDKB, 2023). Kısaca bu sözleşme, çeşitli kimyasal ve biyolojik yollarla oluşturulmuş ve doğal ortamda yok olmayan kirleticilerdir. Doğada yayılabildiği gibi, insanlar ile olan temaslarda bulaşıcı olabilir ve olumsuz etkiler ortaya çıkarabilir (Öztunç, 2006: s.61-62).

Azerbaycan Hükümeti bu sözleşme sonrasında ülke genelinde çeşitli toplantı ve seminerler düzenlemiş, halkı kalıcı kirleticiler konusunda bilinçlendirmiştir. Bu konuda Ekoloji ve Doğal Kaynaklar bakanlığı ve ülke genelinde var olan STK’lar birlikte hareket etmişlerdir. İlham Aliyev döneminde Küresel Çevre Fonu ve BM desteği ile birlikte Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, ulusal eylem planları hazırlama süreçlerine başlamıştır⁷⁸.

Azerbaycan Hükümeti tarafından imzalanan ve onaylanan bu sözleşmenin yükümlülükleri ise şunlardır:

⁷⁶“Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme” <http://chm.pops.int> (Erişim Tarihi 01.05.2023)

⁷⁷“Stockholm Sözleşmesi’ne "Kalıcı Organik Kirleticiler Üzerine" Katılma Hakkında” <https://e-qanun.az/framework/2617> (Erişim Tarihi 01.05.2023)

⁷⁸“Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji Ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı Ulusal Koordinasyon Merkezinin Atanmasına İlişkin, Stockholm Sözleşmesi’nin "Sürdürülebilir Organik Kirleticilere İlişkin" Öngördüğü” <https://e-qanun.az/framework/6292> (Erişim Tarihi 03.05.2023)

- Küresel Çevre Fonu ve BM tarafından desteklenen “*Ulusal Eylem Planı*”nın hayata geçirilmesi ve denetimin sağlanması.

İmzalanan bu sözleşmeler ile birlikte Haydar Aliyev dönemi öncesi ve sonrasında itibaren, Azerbaycan sınırları içerisinde 893 bin hektar arazinin çevre hakkı korunmakta ve ülke genelinde var olan çevre sorunlarının çözümü çerçevesinde çalışmalar yapılmaktadır. Toplamda 44 arazi (“*Milli Park*”, “*Devlet Doğal Rezervi*” ve “*Devlet Koruma Alanları*”) 893 bin hektarı kapsamaktadır. Bu arazilerde 10 “*Milli Park*”, 10 “*Devlet Doğal Rezervi*” ve 24 “*Devlet Koruma Alanı*” mevcuttur. Grafik 1.’de yüzdelik olarak bu araziler gösterilmektedir.⁷⁹

Grafik 1. 893 Bin Hektar Korunan Arazide Yüzdelik Dağılım

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Grafik 1’de görüldüğü üzere Haydar Aliyev döneminde imzalanan anlaşmalar sayesinde ülke genelinde, ülke arazisinin %10’dan da fazlası koruma altına alınmış ve bu bölgelerin çevre hakkı korunarak var olan çevre sorunlarının çözümü içinde çalışmalar yapılmıştır.

Sonuç olarak, 1990'larda, Azerbaycan'da özellikle petrol ve gaz endüstrisinden kaynaklanan çevresel kirlilik sorunları yaşanmıştır. Haydar Aliyev Hükümeti, bu sorunları ele almak için çeşitli adımlar atmıştır. Örneğin, 1998 yılında Azerbaycan

⁷⁹“*Milli Parklar Listesi*” <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/milli-parklar> (Erişim Tarihi 03.05.2023)

Hükümeti, petrol ve gaz endüstrisinde faaliyet gösteren şirketlerin çevresel etkilerini azaltmak için, bir dizi yasal düzenleme yapmıştır.⁸⁰

Ancak bu adımlar yeterli olmamış ve Azerbaycan hala çevresel sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Son yıllarda, ülkedeki sivil toplum örgütleri ve aktivistler, çevre hakkına ilişkin daha fazla farkındalık yaratmak için çaba sarf etmektedirler.

Azerbaycan'da çevre koruma faaliyetleri, 1995 yılında kabul edilen "*Çevre Koruma Kanunu*" tarafından düzenlenmektedir.⁸¹ Bu kanun, doğal kaynakların korunmasını, çevre kirliliğinin önlenmesini ve ekolojik dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'da birçok çevre koruma örgütü de bulunmaktadır ve bu örgütler çevre hakkı konusunda çalışmaktadırlar.

Bununla birlikte, Haydar Aliyev döneminde çevre hakkına yönelik bazı olumlu adımlar da atılmıştır. Örneğin, Azerbaycan hükümeti, çevre koruma konusunda farkındalığı artırmak için bir dizi eğitim programı düzenlemiş ve çevre konularında bilinçlenmeyi teşvik etmiştir. Ayrıca, Azerbaycan hükümeti, Bölgesel Çevre Merkezi ve diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak çevre koruma çalışmalarını desteklemiştir. Sonuç olarak, Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan'da çevre hakkı açısından iyi bir dönem olmuştur. Çünkü çevre koruma konusunda yeterli önlemler alınmış, hükümet çevre koruma konusunda farkındalık oluşturmuştur.

4.4. İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan'da Çevre Hakkı ve Sorunları

2003 yılında Haydar Aliyev yaşamış olduğu sağlık sorunları nedeniyle yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden çekilmiş ve aday olarak İlham Aliyev'i göstermiş ve desteklemiştir. 15 Ekim 2003 yılında gerçekleşen seçimlerde ülkenin yeni cumhurbaşkanı İlham Aliyev olmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Haydar Aliyev, ABD'de tedavi gördüğü hastanede yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle vefat etmiştir (Memmedov, 2005: s.410).

İlham Aliyev babası Haydar Aliyev'in izlemiş devlet politikalarını aynı şekilde devam ettirmiş ve dönem konjonktürüne uygun bir şekilde reformlar yapmıştır.

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan hükümeti çevre koruma ve sürdürülebilirlik konularına daha fazla önem vermiş ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik

⁸⁰“Çevre koruma hakkında” <https://www.e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 04.05.2023)

⁸¹“Çevre koruma hakkında” <https://www.e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 04.05.2023)

eden adımlar atmıştır. Haydar Aliyev döneminde imzalanan uluslararası çevre anlaşmalarını daha geniş kapsamlı bir şekilde hayata geçirmiştir. Örneğin, İlham Aliyev ile birlikte Azerbaycan hükümeti, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ni benimseyerek bu çerçevede çalışma alanlarını daha da genişletmiştir. Ek olarak bu dönemde enerji sektöründe, Azerbaycan önemli bir aktör olduğu için, çevre sorunlarına daha fazla dikkat etmiştir. İlham Aliyev, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanımının teşvik edilmesi gibi çevre politikaları da izlemiştir⁸².

İlham Aliyev döneminde, daha çok hükümet içi kanunlar ve fermanlar çıkarılmış ve ülke genelindeki çevre hakkını korumak ve çevre sorunlarını gidermek için çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede Azerbaycan yerel yönetimleri ile paralel olarak STK’lar ve diğer gönüllü gruplar da çalışmalarda aktif faaliyet göstermiştir⁸³. İlham Aliyev döneminde çevre hakkı ve çevre sorunlarının önlenmesi çerçevesinde imzalanan uluslararası anlaşmalar Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. İlham Aliyev Döneminde İmzalanan Uluslararası Anlaşmalar

Anlaşmaların İsimleri	İmzalanma Tarihi
“Endüstriyel Kazaların Sınırışan Etkileri Sözleşmesi”	2004
“Petrol Kirliliğine Hazırlık, Müdahale Ve İşbirliği”	2004
“1973 Gemilerden Gelen Kirliliğin Önlenmesi Sözleşmesi (Marpol)”	2004
“Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine Ek Biyogüvenlik Cartagena Protokolü”	2005
“Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Sözleşmesi (Tahran Sözleşmesi)”	2006
“Avrupa Peyzaj Sözleşmesi”	2011
“Petrol Kirliliğine Karşı Mücadelede Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü”	2012
“Hazar Denizi’nin Karasal Kaynaklardan ve Karasal Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü”	2014
“BM Paris İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”	2016
“Hazar Denizinin Deniz Çevresinin Korunmasına Dair” Çevre Sözleşmesine ilişkin sınırışan bağlamda çevresel etki değerlendirilmesine ilişkin Protokol	2019

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı⁸⁴

⁸²“İlham Aliyev’in Ekoloji Siyaseti ” https://files.preslib.az/projects/eco/az/eco_m5_1.pdf (Erişim Tarihi 10.05.2023)

⁸³“İlham Aliyev’in Ekoloji Siyaseti ” https://files.preslib.az/projects/eco/az/eco_m5_1.pdf (Erişim Tarihi 10.05.2023)

⁸⁴Ekoloji ve Doğal Kaynak Bakanlığı <https://eco.gov.az/index.php?pg=311> (Erişim Tarihi 10.05.2023)

Haydar Aliyev'den sonra yönetimi devralan İlham Aliyev, ülkenin genel sorunlarını ele almış ve belirli çalışmalar başlatmıştır. Bu sorunlar içerisinde elbette en önemlileri de çevre sorunları ve korunması gereken çevre hakkıdır. İlham Aliyev döneminde imzalanan uluslararası sözleşmelerden biri de “*Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi*”⁸⁵’dir. Bu sözleşme 04.05.2004 yılında Azerbaycan Meclisi tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023).

Sözleşme çerçevesinde Azerbaycan hükümetinin Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, yetkili kurum olarak belirlenmiş ve akabinde tüm çalışmalar bu kurum üzerinden yapılmaya başlamıştır. Sözleşmenin genel yükümlüğü Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan Kür nehri havzasında var olacak herhangi bir felaketin önlenmesi için belirli projeler hazırlamak üzerinedir. Bu çalışmalar “*Almanya Doğa ve Çevre Koruma*” gibi başlıca kurumlar tarafından mali olarak desteklenmektedir. Genel olarak Güney Kafkasya bölgesindeki ülkelerden geçen Kür nehri boyunca felaket önleyici tedbirlerin alınması ve gerekli teknolojinin havza boyunca yerleştirilmesi planlanmıştır.

Kısaca sözleşmenin Azerbaycan hükümeti için yükümlülükleri şunlardır:

- Kür havzası etrafında yaşanabilecek endüstriyel kazalar sırasında haberleşmenin sağlanması ve olabilecek kaos ortamının minimuma indirilmesi için gerekli teknoloji ile bu bölgenin donatılması.
- Yaşanabilecek bu kazalar hakkında haberlerin alınması ve belirli kurumlara iletilmesi için verimli uyarı sistemlerinin de kurulması gereklidir⁸⁶.

1990 yılında tüm dünya ülkelerinde imzaya açılan bu “*Petrol Kirliliğine Hazırlık, Müdahale Ve İşbirliği*” konusunda uluslararası sözleşme, 2004 yılında Azerbaycan tarafından imzalanarak onaylanmıştır. Bu sözleşme genel olarak ülke genelinde yapılan doğal kaynak çalışmaları esnasında olabilecek sorunlarının önüne geçmek ve yaşanabilecek çevre hakkı ihlalleri ile çevre sorunlarını önlemek için kabul edilmiştir. Sözleşme çerçevesinde yapılan çalışma ve acil durum planları, Azerbaycan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Sözleşmenin genel yükümlülükleri ise şunlardır:

⁸⁵“Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi”

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-6&chapter=27&clang=_en (Erişim Tarihi 11.05.2023)

⁸⁶“Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkileri Üzerine” Sözleşmesi'ne Katılma Hakkında” <https://e-qanun.az/framework/5926> (Erişim Tarihi 11.05.2023)

- Sözleşme ile birlikte, taraf olan ülkeler petrol kirliliği sebebiyle yaşanacak sorunlara karşı çalışmalar yapmakta, acil eylem planları oluşturmakta, akabinde gereken tüm önlemleri alma yükümlülüğüne sahiptir.
- Yaşanabilecek ve öngörülen herhangi bir petrol kirliliği sorununda, taraf olan ülkelerin rapor hazırlaması ve bu hususta acil eylem planlarını devreye sokması gerekmektedir.
- Yapılan çalışmalar çerçevesinde yeni teknolojik ürünlerin kullanılması ve bu çerçevede petrol kirliliği uyarı sistemlerinin kurulması gereklidir. Ek olarak ulusal ve bölgesel müdahale sistemlerinin de kurulması gereklidir.
- İmzalan bu sözleşme ile birlikte çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının giderilmesi çerçevesinde, uluslararası işbirliğinin daima üst seviyede tutulması gereklidir⁸⁷ (Abdiyeva ve Aliyeva, 2015: s.1-7).

1973 yılında tüm dünyada imzaya açılan ve 1997 yılında da değişiklikler yapılan “1973 Gemilerden Gelen Kirliliğin Önlenmesi (Marpol)⁸⁸” sözleşmesi, 2004 yılında İlham Aliyev hükümeti tarafından onaylanmış ve akabinde meclisten geçerek yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmenin ana amacı denizlerde hareket eden gemilerin sebep olduğu hava kirliliğini önlemek ve ortaya çıkabilecek sorunları gidermek içindir.

Marpol sözleşmesi 6 ana başlık çerçevesinde oluşturulmuştur. Bunlar:

- Deniz Kirliliğinin Önlenmesi
- Atık Malzemelerinin Atılması
- Gemilerde Tank Temizliği
- Gemilerden Kaynaklanan ve Havaya Salınan Emisyonlar
- Gemilerden Kaynaklanan Gürültü ve Titreşim
- Yeni Gemilerin Tasarımı ve İnşası⁸⁹

Hazar denizinde, Azerbaycan gemilerinin hem doğal kaynak arama da hem de diğer hususlarda kullanılması ve yaratmış olduğu sorunlar nedeniyle bu sözleşme, Azerbaycan tarafından imzalanmıştır. Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı nezdinde

⁸⁷“1990 Tarihli Uluslararası Sözleşmeye Katılım Hakkında”Petrol Kirliliği Vakalarına Hazırlığın Sağlanması, Bunlarla Mücadele Ve İşbirliği Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/6136> (Erişim Tarihi 12.05.2023)

⁸⁸“1973 Tarihli Gemiler Tarafından Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme” <https://ddla.gov.az/pdfs/MARPOL%2073-78%20yeni.pdf> (Erişim Tarihi 12.05.2023)

⁸⁹“Marpol Sözleşmesi” <https://tr.wikipedia.org/wiki/MARPOL> (Erişim Tarihi 14.05.2023)

sözleşme yükümlülükleri yerine getirilmesi için sürdürülebilir planlar ve olası durumlar için açıl eylem plan çalışmaları yapılmıştır⁹⁰.

Sözleşmenin Azerbaycan Hükümeti için yükümlülükleri ise şunlardır:

- Ülkenin bayrağı altında faaliyette bulunan her bir geminin, olası aşırı hava kirliliğine veya yapılan doğal kaynak arayışları sırasında petrol kazalarına neden olması durumlarına karşı acil eylem planları geliştirmek.
- Ek olarak sürdürülebilir programlar çerçevesinde gemilerin hava kirliliği, su kirliliği vb. konularda belirli adımların atılması ve çalışmaların yapılması.
- İmzalanan bu sözleşme çerçevesinde yapılacak her türlü çalışmada üst birimlere raporların verilmesi.
- Yeni teknolojik ürünlerin bu hususta kullanılması.
- Bu hususta görevlendirilmiş devlet organlarından olası durumların önlenmesi için planların hazırlanmasının talep edilmesi.⁹¹

2000 yılında “*Biyolojik Çeşitlilik Hakkında*” sözleşmeler çerçevesinde “*Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine ile Biyogüvenliğe ilişkin Cartagena Protokolü*” dünya ülkelerine imzaya açılmıştır. Cartagena Protokolü Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin bir parçası olan bir anlaşmadır. 2000 yılında Kolombiya'nın Cartagena şehrinde kabul edilmiştir. Protokol, genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO) hareketi ve bunların çevreye olası etkilerini düzenlemek amacıyla oluşturulmuştur. Biyo-güvenlik konusunda bir çerçeve sağlar ve GDO'ların ulusal sınırların ötesinde taşınmasında, sorumlulukları belirler. Protokol, GDO'ların ticari amaçlarla hareketini ve bu hareketin potansiyel risklerini kontrol altına almayı hedeflemektedir. Böylece, biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumsuz etkileri önlemeyi amaçlamaktadır. Cartagena Protokolü, GDO'lar ve bunların ticari kullanımıyla ilgilenen ülkeler arasında bilgi paylaşımını, risk değerlendirmesini ve karar verme süreçlerini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Protokol, biyogüvenlik konularında işbirliğini teşvik etmekte ve ülkelerin GDO'lu gıdaların hareketlerini izlemek ve düzenlemek için önlemler almasını gerektirmektedir. Ayrıca, GDO'larla ilgili bilgi sağlama, kamuoyu katılımı ve teknik işbirliğini de desteklemektedir. 2005 yılında

⁹⁰“1978 Tarihli Protokolde Değişiklik Yapılan "1973 Tarihli Uluslararası Sözleşmeye" Mahkemeler Tarafından Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin" Eklerin Ve Değişikliklerin Yapılmasına Dair" 1997 Tarihli Protokole Katılma Hakkında” <https://e-qanun.az/framework/6143> (Erişim Tarihi 15.04.2023)

⁹¹“Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Katıldığı Uluslararası Sözleşmeler” s.499 <https://files.preslib.az/projects/azdiplomacy/a4.pdf> (Erişim Tarihi 20.05.2023)

ise İlham Aliyev hükümeti bu sözleşmeye taraf olmuş ve sözleşmeyi imzalamıştır. Aynı Tarihte sözleşme, Azerbaycan meclisinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁹². İşbu sözleşme genel olarak insan sağlığı riski de dâhil olmak üzere biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını olumsuz etkileyecek tüm faktörlerin sınır ötesi hareketini, işlenmesini ve kullanımını denetleyen içeriğe sahiptir.

Sözleşmenin Azerbaycan için yükümlülükleri ise şunlardır:

- “*Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Biyogüvenlik ile ilişkin Cartagena Protokolü*”nün 19. maddesi⁹³ uyarınca, Azerbaycan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, ulusal ve uluslararası koordinasyonun sağlanmasında, sözleşmenin yükümlülükleri çerçevesinde biyolojik çeşitliliğin korunması, çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının giderilmesi amacıyla yürütülen çalışmalarda yetkili kurum olmuştur.
- Sonrasında protokol çerçevesinde yapılacak çalışmalarda, BM’ye Dışişleri Bakanlığınca bir bildirim gönderilecektir.

Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı biyolojik çeşitliliğin ve çevre hakkının sözleşme yükümlülükleri çerçevesinde korunması içinde, hem olası durumlarda acil eylem planları hem de sürdürülebilir kalkınma planları hazırlamalı ve bunu rapor olarak alt ve üst kurumlara bildirmeli^{94,95}.

⁹² “Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’nün Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne katılmasıyla ilgili” <https://e-qanun.az/framework/9615> (Erişim Tarihi 20.05.2023)

⁹³19. Madde: 1. Taraflardan her biri, kendi adına sekretarya ile temasa geçmekten sorumlu bir ulusal temas noktası atayacaktır. Ek olarak, Taraflardan her biri, bu Protokolün gerektirdiği idari işlevleri yerine getirmekten sorumlu bir veya daha fazla yetkili ulusal makam belirleyecektir. Bu organlar, bu işlevlerle bağlantılı olarak Taraf adına hareket etmeye yetkilidir. Taraflardan biri ayrıca, hem ulusal bir odak noktası hem de yetkili bir ulusal makam olarak hareket edecek bir makam tayin edebilir. 2. Taraflardan her biri, ulusal koordinasyon merkezinin ve yetkili ulusal kurum veya organların adlarını ve adreslerini Sekreteryaya bu Protokol’ün kendisi için yürürlüğe giriş tarihinden geç olmamak üzere bildirecektir. Taraf, birden fazla yetkili ulusal organ tayin ederse, bunlar ve bu organların görevleri hakkında gerekli bilgileri bildirimleriyle birlikte sekretaryaya gönderir. Uygulanabilir olduğunda, bu bilgiler en azından hangi yetkili makamın bu veya bu tür değiştirilmiş canlı organizma ile ilgileneceğini belirtmelidir. Her bir Taraf, ulusal koordinasyon merkezinin veya yetkili ulusal makam veya organların adı, adresi veya görevlerindeki herhangi bir değişikliği derhal Sekreteryaya bildirecektir. 3. Sekreteryaya, yukarıdaki 2. paragraf uyarınca alınan bildirimlerin yanı sıra biyogüvenlik aracılık mekanizması aracılığıyla Tarafları derhal bilgilendirecektir. <https://e-qanun.az/framework/9615> (Erişim Tarihi 20.05.2023)

⁹⁴“Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne Yönelik Biyogüvenlik Konusunda Cartagena Protokolü’nün Uygulanmasını Sağlamak” Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/9688> (Erişim Tarihi 21.05.2023)

⁹⁵“Biyolojik Çeşitlilik Çerçevesinde Azerbaycan Ülke Profili” <https://bch.cbd.int/en/countries/az> (Erişim Tarihi 21.05.2023)

İlham Aliyev Hükümeti, Azerbaycan için en önemli doğal kaynaklardan biri olan Hazar denizinin (Hazar Gölü) korunması çerçevesinde, daha fazla çalışma ve proje yürütmüştür. Hem uluslararası arenada, hem de devlet içinde bu hususta çok fazla sözleşmeler imzalanmış ve çalışmalar/projeler yürütülmüştür. “*Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Sözleşmesi*⁹⁶” 04.04.2006 yılında Azerbaycan hükümeti tarafından onaylanmış ve İlham Aliyev tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir (AREDKB, 2023).

Sözleşme genel olarak Hazar denizinin sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynakların (daha çok gaz ve petrol) korunması çerçevesinde imzalanmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunması çerçevesinde bu sözleşme, Hazar denizine Azerbaycan ile birlikte sınırdış olan, İran, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan’a bazı sorumluluklar getirmiştir⁹⁷. Bu sorumluluklar şunlardır:

- Hazar denizinde var olan doğal kaynakların ve canlı habitatının (biyolojik çeşitliliğin) haklarının korunması ve burada var olabilecek çevre sorunlarının önlenmesi, sürdürülebilir eylem planlarının yapılması.
- Hazar denizinin kıyı devletlerinin, kendi aralarında bilgi paylaşımı yapması ve bunun en iyi şekilde sağlanması.
- Ülkelerin hem ortak hem de ayrı ayrı eylem planları üzerinde çalışmalar başlatması.
- Ortak çıkarlar çerçevesinde hareket edilmesi ve bunların belirlenmesi.
- Dönemsel olarak raporların hazırlanması ve sözleşme gereğince ilgili kurumlara verilmesi.
- Hazar denizinde doğal kaynaklar çerçevesinde yapılan çalışmalarda (petrol ve gaz üretim tesisleri, limanlar ve gemiler) var olabilecek herhangi bir sorun için acil eylem planlarının yapılması.
- Yapılan çalışmalarda, kıyı ülkelerinin mali destek sağlaması.

⁹⁶“Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Sözleşmesi” <https://tehranconvention.org/en/tc> (Erişim Tarihi 23.05.2023)

⁹⁷“Azerbaycan Cumhuriyeti, Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi Protokolünün Onaylanması Üzerine” Hazar Denizi'nin Karada Bulunan Kaynaklardan Korunması Ve Karada Gerçekleştirilen Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe İlişkin" Yasa Tasarısı” <https://president.az/az/articles/view/11306> (Erişim Tarihi 23.05.2023)

- Hazar denizinde gemicilik yapılırken çevresel güvenliğin sağlanması.⁹⁸

2000 yılında dünya ülkelerinde imzaya açılan “*Avrupa Peyzaj Sözleşmesi*”⁹⁹ 2011 yılında Azerbaycan tarafından imzalanmıştır. Sonrasında meclisten onay alarak yürürlüğe girmiştir. “*Avrupa Peyzaj Sözleşmesi*” kısaca Avrupa Konseyi tarafından 2000 yılında kabul edilen ve peyzajın korunması, yönetimi ve planlanmasına yönelik bir çerçeve oluşturan bir uluslararası sözleşmedir. Sözleşme, Avrupa’da doğal ve kültürel peyzaj değerlerinin korunması ve sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu sözleşme, peyzajın tanımını yapmakta ve peyzajın korunması, planlanması ve yönetimi için politika ve stratejilerin belirlenmesini teşvik etmektedir. Aynı zamanda peyzajın sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel açıdan önemini vurgulamakta ve bu değerlerin korunmasını desteklemektedir. Sözleşme, Avrupa ülkelerinde peyzajın korunması ve sürdürülebilir kullanımı konusunda işbirliği ve bilgi paylaşımı yapma zorunluluğu getirmektedir. Üye ülkeler, peyzajların korunması ve planlanması için politika, yasa ve düzenlemeler geliştirmeli ve uygulamalıdır. “*Avrupa Peyzaj Sözleşmesi*”, peyzajın korunması ve yönetimi konusunda farkındalığı artırmak, toplumun katılımını teşvik etmek ve gelecek nesiller için sürdürülebilir bir çevre sağlamak amacıyla önemli bir adımdır. Bu çerçevede, çevre hakkı ve çevre sorunlarının giderilmesi için yapılan önemli anlaşmalardan biridir.

Sözleşmenin genel sorumlulukları, Azerbaycan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar bakanlığı ve belirli STK’lar tarafından üstlenilmekte ve gerekli çalışmalar yapılmaktadır. Bu sözleşmenin Azerbaycan için yükümlülükleri ise şunlardır:

- Peyzajların, insanların sahip olduğu ekoloji çevrelerinin önemli bir bileşeni, kültürel ve doğal mirasının çeşitliliğinin bir tezahürü ve birliğin temeli olarak gerekli mevzuatlarda tanınması.
- Sözleşmenin yükümlülükleri gereğince peyzajların korunması, yönetimi ve planlanmasına yönelik kamuda peyzaj politikalarının belirlenmesi ve uygulanması.
- Peyzaj politikalarının tanınması ve uygulanmasında halkın, yerel ve bölgesel yönetimlerin ve diğer ilgili tarafların katılımının sağlanması.

⁹⁸“Hazar Denizi’nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/11556> (Erişim Tarihi 26.05.2023)

⁹⁹“Avrupa Peyzaj Sözleşmesi” <https://www.coe.int/en/web/landscape> (Erişim tarihi 26.05.2023)

- Peyzaj konularının bölgesel ve kentsel planlama politikalarının yanı sıra kültürel, çevresel, çevre hakkı, tarımsal, sosyal ve ekonomik politikalarda da doğrudan veya dolaylı entegrasyonunun yapılması.¹⁰⁰

2015 yılında Paris’te tüm dünya ülkelerine imzaya açılan “*BM Paris İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*”¹⁰¹ Azerbaycan tarafından da imzalanarak kabul edilmiştir. Bu anlaşma kısaca, küresel ısınmanın önüne geçmek, çeşitli çalışmaların yapılması ve sürdürülebilir planların uygulanması için hazırlanmıştır. Genel beklenti ise hava sıcaklığı artışını 2°C’nin altında tutmak ve 1,5°C’ye kadar bunu düşürmektir. Ek olarak anlaşma, genel sorunlardan olan sera gazı emisyonlarının azaltılması, iklim değişikliğiyle uyum sağlayacak ve hem finans hem de teknolojik transfer gibi konularda gelişmiş ülkeler ile birlikte gelişmekte olan ülkelere destek sağlamak ve bu ülkelerde sürdürülebilir planların uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu anlaşma küresel iklim değişikliğiyle mücadelede tarihi bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir. Çünkü katılımcı ülkeler arasında, güçlü politik irade ve işbirliği sağlama hedefleri vardır. Anlaşma, gelişmiş ülkelere her zaman geniş çaplı destek görmüştür.

2016 yılında Azerbaycan bu sözleşmeye taraf olmuştur. İmzalanan sözleşme 28 Ekim 2016 yılında mecliste onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. İmzalanan bu anlaşma 29 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme gereğince tüm çalışmaların, kalkınma ve acil eylem planlarının yapılması ve yürütülmesi, Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı yetkisine verilmiştir¹⁰².

Sözleşmenin Azerbaycan için yükümlülükleri şunlardır:

- Sözleşmenin içeriği gereğince hava sıcaklığının azaltılması yönünde yapılacak çalışmalarda aktif bir şekilde rol almak. Sonrasında bu hususta acil eylem planları ve sürdürülebilir kalkınma planlarının hazırlanması ve gerekli raporların verilmesi
- Yapılacak çalışmalar ile gıda üretiminin tehlikeye atılmaması, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyumun ve dayanıklılığın artırılması ve sera

¹⁰⁰“Avrupa Peyzaj Sözleşmesinin Onaylanması Üzerine Kanun” <https://e-qanun.az/framework/21861> (Erişim Tarihi 26.05.2023)

¹⁰¹“Paris Anlaşması” <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi 28.05.2023)

¹⁰²“Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin 21. Taraflar Konferansı’nda Kabul Edilen Paris Anlaşmasının Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/34278> (Erişim Tarihi 28.05.2023)

gazı emisyonlarının azaltılması için çalışmaların sayısının artırılması. Yapılan çalışmaların koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesi.

- Sera gazı emisyonları azaltmak ve iklim değişikliğine karşı sürdürülebilir kalkınma planlarının yapılması için finansal desteğin sağlanması.¹⁰³

2006 yılında imzalan “Hazar Denzinin Deniz Ekolojisinin Korunması Sözleşmesi”ne ek olarak 2012 yılında “Petrol Kirliliğine Karşı Mücadelede Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü¹⁰⁴” imzalanmıştır. Bu protokol aynı yıl içerisinde Azerbaycan milli meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme genel olarak Hazar denizinde ortaya çıkan su ve hava kirliliğini daha da önlemek için imzalanmıştır. Burada genel olarak deniz kazalarını önlemek, petrol kirliliğine neden olacak her türlü faktörün önüne geçmek, esnek ve verimli hareket etmek ve işbu sözleşme gereğince Hazar kıyısındaki ülkeler ile işbirliği içerisinde olmak hususundaki çalışmaların daha da güçlendirilmesi ve genişletilmesi söz konusudur. Bu protokol ile birlikte yapılacak her türlü çalışma, acil eylem planı ve sürdürülebilir kalkınma planı hazırlama, Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı çatısı altında yapılmaktadır.

Azerbaycan hükümeti için bu protokolün yükümlülükleri ise şunlardır:

- Petrolün boşaltılmasıyla sonuçlanan veya sonuçlanabilecek, deniz çevresi veya kıyısını tehlikeye atacak acil durumların belirlenmesi ve önlenmesi.
- Petrol kirliliği durumlarını önceden belirlemek, bunlara müdahale etmek için bireysel veya ortaklaşa çalışmalar yürütmek.
- Protokol çerçevesinde bölgesel bir mekanizma oluşturmak.
- Petrol kirliliğine karşı Hazar Deniz Planı oluşturmak.
- Acil eylem planları ve sürdürülebilir kalkınma planları oluşturmak.
- Protokole taraf olan ülkeler ile bilgi alışverişinde olmak, devamlı raporlar sunmak.

¹⁰³Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı'nda Kabul Edilen Paris Anlaşmasının Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/34278> (Erişim Tarihi 28.05.2023)

¹⁰⁴“Petrol Kirliliğine Karşı Mücadelede Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü” https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704882.pdf (Erişim tarihi 28.05.2023)

- Faaliyette bulunan gemilerde, limanlarda, deniz tesislerinde ve petrol rafinelerinde olası durumlar için acil eylem planları hazırlamak ve yetkili kişi ve kurumları belirlemek.¹⁰⁵

Tahran Protokolü 2014 yılında “Hazar Denizi’nin Karasal Kaynaklar ve Karasal Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü” 2019 yılında da “Hazar Denizi Çevresinin Korunmasına Dair” Çevre Sözleşmesine ilişkin sınır aşan bağlamda çevresel etki değerlendirilmesine ilişkin Protokol adı altında yeniden revize edilmiş ve var olan problemler üzerinde, yeni çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu protokoller genel içerik ve yükümlülük açısından ilk imzalanan protokol ile aynıdır. Sadece dönem şartlarına uygun olarak yeniden revize edilmiş ve sözleşme çerçevesi sınırları içerisinde var olan çevre hakkını savunmak ve çevre sorunlarını çözmek için, sürdürülebilir kalkınma planları yapılmıştır.¹⁰⁶

Sonuç olarak İlham Aliyev, Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı olarak 2003 yılından bu yana görev yapmaktadır. Bu süre zarfında, Azerbaycan'da çevre hakkına ilişkin birçok yasal düzenleme yapılmıştır. İlham Aliyev dönemi, Haydar Aliyev dönemi gibi çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözülmesi için imzalanan sözleşmeler ile verimli bir dönem olmuştur. Sonrasında bu anlaşmalar, Azerbaycan hukuku/yönetmeliklerinde de kendine yer bulmuştur.

Örneğin, 2001 yılında kabul edilen "*Çevre Kanunu*¹⁰⁷", Azerbaycan'da çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla çıkarılmıştır. Ayrıca, 2010 yılında kabul edilen "*Doğa Koruma Kanunu*" ile Azerbaycan'ın biyolojik çeşitliliği, tabiatı ve doğal kaynakları korunmaktadır. Ayrıca Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (UNFCCC) taraf olmuş ve 2016 yılında Paris İklim Anlaşması'nı imzalamıştır. Azerbaycan, çevre ve iklim değişikliği konusunda uluslararası topluluğun belirlediği hedeflere ulaşmak için çalışmalar yapmaktadır.

Ancak, Azerbaycan'da çevre hakkı konusunda bazı sorunlar da bulunmaktadır. Örneğin, ülke genelinde hükümet endüstriyel kirlilik, atık yönetimi, ormansızlaşma ve

¹⁰⁵“Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi Protokolünün Bölgesel Hazırlığa, Misillemelere Ve Petrol Kirliliği Vakalarına Karşı Mücadelede İşbirliğine İlişkin Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/25244> (Erişim tarihi 30.05.2023)

¹⁰⁶“Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesine İlişkin "Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin" Çerçeve Sözleşmesine İlişkin Protokolün Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/43001> (Erişim Tarihi 30.05.2023)

¹⁰⁷“Çevre Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/1635> (Erişim Tarihi 31.05.2023)

çölleşme gibi çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların çözümünün zor olduğu bölgelerde bulunmaktadır. Bu bölgeler, 2020 tarihine kadar Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve ekolojik yıkımlara maruz kalmış bölgelerdir. 2020 tarihinde gerçekleşen 2. Karabağ savaşı¹⁰⁸ sonrasında, işgalden kurtarılan bu bölgelerde çevre hakkı ihlalleri çok fazla yaşanmış ve çevre sorunları çözülemeyecek duruma gelmiştir. Akabinde, bu bölgede yaşayan Ermeniler, günümüzde hala ekolojik terör eylemleri yapmakta, izinsiz doğal kaynak çalışmaları gerçekleştirmektedirler¹⁰⁹.

Ek 1’de gösterildiği gibi yapılan bu ekolojik yıkıma karşı Laçın Dehlizi’nde tam 138 gün eylem yapılmıştır. Azerbaycan’da çevre hakkını koruyan ve çevre sorunlarında aktif faaliyetleri olan yerel yönetimlerin gençlik kolları ve STK’lar, bu konuda sessiz kalmamıştır. 138. günün sonunda ise istenilen sonuç kısmen elde edilmiş ve eylem durdurulmuştur.

Kısaca İlham Aliyev döneminde, Azerbaycan’da çevre hakkına ilişkin yasal düzenlemeler yapılmış ve uluslararası toplulukla işbirliği yapılmıştır. Ancak, çevresel sorunlarla mücadele konusunda daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Çünkü çevre sorunları günümüzde hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çözüm bekleyen binlerce sorunu kendi içerisinde barındırmaktadır. Dönemsel olarak incelenen bu bölüm sonucunda bağımsızlık ve demokratikleşme süreçlerinin yerel yönetimler üzerinden pozitif bir etki sağladığı ve bu yüzden ülke genelinde çevre hakkı ile ilgilenmek ve çevre sorunlarını gidermek için yapılan çalışmalarda/faaliyetlerde pozitif yönde bir artış olduğu görülmektedir.

4.5. Azerbaycan Yerel Yönetimlerinde Çevre Hakkı

Çalışmanın bu bölümünde, Azerbaycan yerel yönetimlerinin ve STK’larının çevre hakkının korunmasında ve çevre sorunlarının çözülmesinde ki rolü incelenmiştir. Sonrasında elde edilen bulgular çerçevesinde “*Yerel Yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki faaliyeti ve rolü önemli derecede büyüktür*” varsayımı doğrulanmaya çalışılmış, “*Azerbaycan Yerel Yönetimlerinin çevre haklarının korunmasında politikaları nelerdir?*” ve “*Azerbaycan’ın hukuksal altyapısı çevre hakkının korunmasında yeterli içeriğe sahip midir?*” sorularına cevap aranmıştır.

¹⁰⁸“İkinci Karabağ Savaşı” <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi> (Erişim Tarihi 31.05.2023)

¹⁰⁹“Çevre Koruma Sorunu Azerbaycan Devleti İçin Öncelikli Konulardan Biridir” https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2017_1012.htm (Erişim Tarihi 31.05.2023)

4.5.1. Azerbaycan Yerel Yönetimlerinin Yapısı

Azerbaycan, Merkezi Hükümeti'nin yanı sıra, yerel yönetimlere de sahiptir. Azerbaycan'da yerel yönetimler belediye¹¹⁰ başkanları, belediye meclisleri, köy muhtarları ve köy meclisleri tarafından yönetilmektedir. Yerel yönetimler Azerbaycan için daha çok SSCB dağıldıktan sonra kendini göstermeye başlamıştır. Çünkü bu esnada ülke genelindeki Rus etkisi azalmaya başlamıştır. Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, demokratikleşme sürecine girmiştir. Bu da ülke genelinde yeni faaliyete başlayan yerel yönetimlerin, özerkliğini kazanmasına ve demokratikleşmesine neden olmuştur (Elma, 2013; Alagöz, 2017). SSCB sonrasında, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da yerel yönetim sistemi, 1995 yılında kabul edilen Anayasa'ya dayanmaktadır. Bu dönemde yaşanan demokratikleşme süreci ve bunun öncesinde yaşanmış savaşın etkileri ile birlikte yerel yönetimin tam olarak sistemleşmesi, 1999 yılını bulmuştur. Bu dönemde, ilk yerel seçimler yapılmıştır. Yapılan bu seçimde toplamda 2735 belediye başkanı seçilmiş ve faaliyete başlamışlardır. 2009 yılında yapılan reformlar ile birlikte bazı belediyeler birleştirilmiş, belediye sayısı 1722 olmuştur (Hüseyn, Ünal ve Akman, 2013: s.163-172).

Belediye başkanları, belediye sınırları içindeki belediyelerin yöneticileridir. Belediye meclisleri, belediye başkanları ile birlikte belediyelerin yönetiminde yer alan organlardır ve belediye kararlarını almaktadırlar. Köy muhtarları, köylerdeki yöneticilerdir ve köy meclisleri ile birlikte köylerin yönetimini sağlamaktadırlar. Azerbaycan'da yerel yönetimler, yerel bütçelerin hazırlanması ve uygulanması, altyapı hizmetlerinin sağlanması, kentsel planlama, çevre koruma, kültür ve turizm gibi alanlarda faaliyetlerde bulunmaktadır. Son yıllarda Azerbaycan, yerel yönetimlerin güçlendirilmesine ve etkinliğinin artırılmasına yönelik reformlar gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında, yerel yönetimlerin bütçelerinin artırılması, yerel halkın katılımının artırılması, yerel yönetimlerin daha bağımsız ve şeffaf hale getirilmesi gibi önemli adımlar bulunmaktadır (Muradov, 2012: s.103-115).

1995 tarihli Azerbaycan Anayasası kapsamında ise yerel yönetimler, aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

¹¹⁰Belediyeler Azerbaycan Literatüründe "İcra Hakimiyeti" olarak geçmektedir. Yerel İcra Hakimiyetleri, ilçelerde bulunan belediyeler üzerinde etkiliğini sağlamaktadır.

1. Yerel Yönetimlerin Kurulması ve Görevleri: Anayasa çerçevesinde yerel yönetimler, demokratik yollarla seçilen organlar tarafından yönetilir ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yerel düzeyde hizmetler sunmakla yükümlüdür. Bu yükümlülük çerçevesinde yerel yönetimler, belediyeler tarafından yönetilerek halkın sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer hususlardaki çıkarlarını koruma sorumluluğu taşımaktadır.

2. Yerel Yönetimlerin Örgütlenmesi: Azerbaycan Anayasası'nda yerel yönetimler 3 farklı örgütlenmeye sahiptir. Bunlar: Belediyeler, kent konseyleri ve yerel özerk organlardır. Belediyeler, bu kurumlar içinde en üst kademededir ve yerel toplulukların kendilerini yönetme hakkını kullanmasını sağlamak amacıyla kurulmaktadır. Kent konseyleri ve yerel özerk organlar ise, büyükşehirlerde yerel yönetimi sağlamak üzere kurulmuş özel organlar niteliğine sahiptir.

3. Yerel Yönetimlerin Yetkileri: Azerbaycan Anayasası yerel yönetimlere, sınırlı çerçevede belli yetkiler tanımaktadır. Bu yetkiler: Yerel bütçe oluşturmak ve yönetmek, yerel ekonomiyi kalkındırmaya yönelik çalışmalar yapmak/teşvik etmek, yerel kamu hizmetlerini denetlemek ve topluma sunmak, yerel altyapı çalışmalarını yapmak ve denetlemek, yerel düzeyde kültür, eğitim, sağlık ve çevre gibi konularda hizmet sunmak, çalışmalar yapmak ve denetim görevlerini yapmaktır.

4. Yerel Yönetimlerin Finansmanı: Anayasa, finans çerçevesinde yerel yönetimler ile ilişkili hükümlerde içermektedir. Akabinde bu hükümler ile birlikte yerel yönetimler, yerel bütçelerin oluşturulmasında ve yönetilmesi için vergi, harç, yerel mülkiyet gelirleri, merkezi hükümetin aktarmış olduğu mali kaynaklar ve diğer gelir kaynaklarından yararlanarak kendi bütçelerini oluşturur ve faaliyetlerini yürütür.

5. Merkezi Yönetim ile İlişkiler: Anayasa'ya göre yerel yönetimler merkezi yönetime bağlıdır ve işbirliği yapmakla yükümlüdür. Akabinde merkezi yönetim, yerel yönetimleri denetleyebilir, görev ve yetkilerini sınırlayabilir veya genişletebilir. Bu denetim, yerel yönetimlerin yasaları uygulama, kamu kaynaklarını etkin ve hesap verebilir bir şekilde kullanma ve hizmet kalitesini sağlama sorumluluğunu içermektedir. Ancak idari denetim, yerel yönetimlerin özerkliğini ihlal etmemelidir.

6. Yerel Yönetimlerin Özerkliği: Azerbaycan Anayasası yerel yönetimlere özerklik tanımaktadır. Ayrıca yerel yönetimler kendi hizmetlerini ve işleyişlerini

sağlama konusunda bağımsız ve yetki sahibidirler. Fakat tüm süreç, merkezi yönetim tarafından denetlenmektedir.¹¹¹.

Kısaca Anayasa, yerel yönetimlerin önemini vurgulayarak, yerel halkın ihtiyaçlarının ve çıkarlarının etkin bir şekilde temsil edilmesini ve yerel demokrasinin güçlü taraflarını göstermektedir. Son yıllarda Azerbaycan, yerel yönetimlerin güçlendirilmesine ve etkinliğinin artırılmasına yönelik reformlar gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında, yerel yönetimlerin bütçelerinin artırılması, yerel halkın katılımının artırılması, yerel yönetimlerin daha bağımsız ve şeffaf hale getirilmesi gibi önemli adımlar bulunmaktadır.

4.5.2. Azerbaycan Yerel Yönetimlerinde Çevre Hakkı

Azerbaycan'da yerel yönetimler, çevre hakkının korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konusunda önemli rollere sahiptir. Çevre hakkı, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama, temiz su ve hava, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi temel hakları içermektedir. Azerbaycan'da yerel yönetimler, bu hakların korunmasını ve iyileştirilmesini sağlamak için çeşitli sorumluluklar üstlenmektedir. Yerel yönetimler, çevre politikalarının oluşturulmasında etkin bir rol oynamaktadırlar.

Çevreyle ilgili yerel politikaların geliştirilmesi, çevre sorunlarının ele alınması, çevresel düzenlemelerin yapılması ve uygulanması gibi konularda yerel yönetimlerin yetkileri bulunmaktadır. Bu politikalar, atık yönetimi, su kaynaklarının korunması, enerji verimliliği, yeşil alanların korunması gibi alanlarda çalışmaları içerebilmektedir. Ayrıca yerel yönetimler, çevre konularında toplum bilincini artırmaya yönelik faaliyetler yürütebilirler.

Çevre eğitimi ve farkındalığı için programlar düzenleyebilir, halkı çevre konularında bilgilendirebilir ve katılımı teşvik edebilirler. Ayrıca, yerel yönetimler, çevresel projelerin geliştirilmesi ve uygulanması için sivil toplum örgütleri, yerel halk ve diğer paydaşlarla işbirliği yapabilirler. Yerel yönetimler ayrıca, çevreyle ilgili altyapı projelerini planlama ve yürütme sorumluluğuna sahiptirler. Atık su arıtma tesisleri, çöp toplama ve geri dönüşüm sistemleri gibi çevresel altyapı projelerinin geliştirilmesi ve bakımı yerel yönetimlerin sorumluluğundadır.

¹¹¹“Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası” <https://www.e-qanun.az/framework/897> (Erişim Tarihi 01.06.2023)

Yerel yönetimler, çevresel izinler ve düzenlemelerin uygulanmasını denetlemekte ve cezai yaptırımlar uygulamaktadır. Yerel yönetimler ayrıca, çevre eğitimi ve bilinçlendirme kampanyaları düzenleyerek, halkın çevre koruma konusunda farkındalığını artırmaya çalışmaktadır. Çevre etkinlikleri ve temizlik kampanyaları da yerel yönetimlerin düzenlediği faaliyetler arasındadır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'da bazı yerel yönetimler, doğal alanların korunması için ulusal parklar ve koruma alanları oluşturmuşlardır. Bu alanlarda, yerel yönetimler doğal kaynakların korunmasına yönelik çalışmalar yapmakta ve sürdürülebilir turizm faaliyetlerini teşvik etmektedir¹¹² (Tan, Aliyev ve Aydın, 2013: s.521-524).

Yerel yönetimlerin çevre hakkının korunmasında ve çevre sorunlarının çözümüne ilişkin birçok faaliyetleri de mevcuttur. Bunlar hem sürdürülebilirlik açısından dönemsel olarak ülkenin ekoloji siyasetini belirlemekte, hem de ülke genelinde çevre hakkını savunmak ve çevre sorunlarını gidermek için yapılan strateji planlar ve devlet programlarıdır¹¹³. Günümüze kadar yerel yönetimler, 25 stratejik plan ve devlet programı çalışması yapmıştır. Bunun 16'sı başarıyla sonuçlanmış, 6'sı aktif olarak yürürlükte ve 3'ü ise gelecek dönemlerde kullanılmak üzere hazırlanmaktadır¹¹⁴. Yerel yönetimler tarafından sürdürülebilir kalkınma planları çerçevesinde aktif olarak çalışmaların yapıldığı çevre hakkı hususundaki strateji planları ve devlet programları Tablo 7 ve 8'de gösterilmiştir.

¹¹²“Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası” <https://www.e-qanun.az/framework/897> (Erişim Tarihi 01.06.2023)

¹¹³“Çevre Politikasının Ana Yönleri” <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/azerbaycan-respublikasinin-ekoloji-siyaseti> (Erişim Tarihi 01.06.2023)

¹¹⁴“Ekoloji Devlet Programları” <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/dovlet-proqramlari> (Erişim Tarihi 03.06.2023)

Tablo 7. Yerel Yönetimlerin Çevre hakkını Koruma Çerçevesinde Yapmış Olduğu ve Yürürlükte Olan Çalışmalar: Strateji Planlar ve Devlet Programları

Devlet Programları	Stratejik Planlar
Yeraltının Jeolojik Etüdü Ve Mineral Hammadde Tabanının Verimli Kullanımı Hakkında 2020-2024 Devlet Programı	2022-2026 Döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti Sosyo-Ekonomik Kalkınma Stratejisi
2016-2023 Dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Yönelik Devlet Programı	Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Katı Evsel Atık Yönetiminin İyileştirilmesine Yönelik 2020-2022 Ulusal Strateji Planı
Su Kaynaklarının Verimli Kullanımın Sağlanmasına İlişkin 2020-2022 Eylem Planı	
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Uydular Aracılığıyla Uzaktan Dünya Gözlem Hizmetlerinin Geliştirilmesine İlişkin 2019-2022 Devlet Programı	

Kaynakça: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı¹¹⁵

Tablo 8. Yerel Yönetimlerin Çevre hakkını Koruma Çerçevesinde Yapmış Olduğu ve Süresi Dolan Çalışmalar: Strateji Planlar ve Devlet Programları

Devlet Programları	Stratejik Planlar
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Plastik Ambalaj Atıklarının Çevre Üzerindeki Olumsuz Etkisinin Azaltılmasına İlişkin 2019-2020 Devlet Programı	Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Ve Sürdürülebilir Kullanımına İlişkin 2017-2020 Ulusal Strateji Planı
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2020 Geleceğin Vizyonu Devlet Programı	Ulusal Ekonomiye Ve Ekonominin Ana Sektörlerine Yönelik Stratejik Yol Haritaları: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Tarım Ürünlerinin Üretimi Ve İşlenmesi İçin Stratejik Yol Haritası Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Özel Turizm Endüstrisinin Gelişimine Yönelik Stratejik Yol Haritası Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Kamu Hizmetlerinin (Elektrik Ve Termal Enerji, Su Ve Gaz) Geliştirilmesine Yönelik Stratejik Yol Haritası.
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2014-2018 Yılları İçin Radon Tehlikesinin Araştırılması Ve Azaltılması İçin Faaliyetler Devlet Programı	Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyo-çeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı İçin Ulusal Strateji ve Eylem Planı (2006-2009)
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ekolojik Açidan Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınma Ulusal Devlet Programı (2003-2010)	Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2006-2010 Yılları İçin Ekolojik Durumun İyileştirilmesine Yönelik Kapsamlı Etkinlik Planı

Kaynakça: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı¹¹⁶

¹¹⁵Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/dovlet-proqramlari> (Erişim Tarihi 03.06.2023)

Tablo 8. (Devam) Yerel Yönetimlerin Çevre hakkını Koruma Çerçevesinde Yapmış Olduğu ve Süresi Dolan Çalışmalar: Strateji Planlar ve Devlet Programları

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ormanların Restorasyonu Ve Büyütülmesi İçin Ulusal Program"	Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Tehlikeli Atıkların Yönetimi İçin Devlet Stratejisi " (2004-2010)
Devlet Programları	Stratejik Planlar
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yaz-Kış Otlaklarının, Saman Tarlalarının Ve Çölleşmenin Önlenmesinin Etkin Kullanımı İçin Devlet Programı (2004-2010 Yılları)	
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Hidro-meteorolojinin Gelişim Programı (2004-2010 Yılları)	
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Alternatif Ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına İlişkin Devlet Programı	
Apşeron Yarımadası'ndaki Doğal Taş Yataklarının Rasyonel Kullanımı Ve Geliştirilmesi İçin Devlet Programı (2003-2006)	
Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayisinin 2015-2020 Yılları İçin Devlet Kalkınma Programı	
2016-2020 Yılları İçin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Gayrimenkul Kadastro Sisteminin Geliştirilmesi, Arazi Kullanımının Verimliliğinin Artırılması Ve Korunmanın Devlet Programı	

Kaynakça: Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı¹¹⁷

Sonuç olarak, Tablo 7 ve 8'de görüldüğü üzere, Azerbaycan'da yerel yönetimler çevre hakkının korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir role sahiptir. Yerel yönetimler, çevre politikalarının oluşturulması, toplum bilincinin artırılması, çevresel projelerin geliştirilmesi ve altyapı projelerinin yürütülmesi gibi konularda çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan'da bazı yerel yönetimler, doğal alanların korunması için ulusal parklar ve koruma alanları oluşturmuşlardır. Bu alanlarda yerel yönetimler, doğal kaynakların korunmasına yönelik çalışmalar yapmakta ve sürdürülebilir turizm faaliyetlerini teşvik etmektedir. Bu sayede, insanlar sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkına sahip olabilirler. Kısaca bu bulgular

¹¹⁶Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/dovlet-proqramlari> (Erişim Tarihi 03.06.2023)

¹¹⁷Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/dovlet-proqramlari> (Erişim Tarihi 03.06.2023)

çerçevesinde “Yerel Yönetimlerin çevre hakkının korunmasındaki faaliyet ve rolü önemli derece de büyüktür” varsayımının da doğru olduğu ve Azerbaycan yerel yönetimin aldığı kararlar, yaptığı politikalar ile birlikte çevre hakkını iyi derecede korumaya çalıştığı ve çevre sorunlarını gidermek için aktif çalışmalar yaptığı görülmektedir.

4.5.3. Azerbaycan’da STK Yapısı

Azerbaycan’da genel olarak bakıldığında, o dönem yaşanan siyasi krizler ülke genelindeki sivil toplum kuruluşlarını¹¹⁸ da etkilemiştir. SSCB döneminden itibaren Sovyet rejimi altında demokratik olmayan bir hükümet yapısına bürünen Azerbaycan’da STK yapısı çok fazla gelişim göstermemiştir (Neymatov ve Ayhan, 2022: 103-104). Genel olarak bağımsızlık sonrası demokratikleşme süreci içerisinde gelişim gösteren STK’lar, bu tez içerisinde de incelenen Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde gelişimini sağlamıştır. Sonrasında aktif olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Kısaca demokratikleşme süreci bağımsızlık sonrasında yerel yönetimleri pozitif yönde etkilediği gibi STK’ları da etkilemiştir. Akabinde Haydar Aliyev dönemi ile birlikte bu kuruluşlar, demokratikleşme süreci içerisinde olmuşlardır. Faaliyetlerini de bu yönde gerçekleştirmişlerdir (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.104-106).

Her ne kadar Azerbaycan hükümetinde güçlü devlet, zayıf sivil toplum geleneği hakim olsa da, yerel yönetimler ile birlikte paralel olarak STK’lar faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Çünkü ülke genelinde yapılan atılımlar ve reformlar ile birlikte STK’lar devlet tarafından desteklenmektedir. Ek olarak Azerbaycan hükümeti içerisinde faaliyette bulunan STK’lar, kendi içerisinde de iki kısma ayrılmaktadır. Bu STK’lar “kamu dernekleri” ve “fonlar” olarak çalışmalar yapmaktadırlar. Azerbaycan’da günümüzde aktif olarak faaliyet gösteren 648 STK mevcuttur (Neymatov ve Ayhan, 2022: 110-117).

4.5.4. Azerbaycan STK’ların da Çevre Hakkı

Azerbaycan’da çevre hakkına ilişkin sivil toplum kuruluşlarının (STK’lar) rolü, çevre koruma, sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların yönetimi konularında farkındalık yaratmak, çevresel sorunları ele almak ve politika değişikliklerini teşvik etmek gibi bir dizi faaliyeti içermektedir. STK’lar, toplumda çevre bilincini artırmak, çevresel sorunları

¹¹⁸Azerbaycan literatüründe Sivil Toplum Kuruluşları “Gayri Hükümet Teşkilatı” olarak isimlendirilmektedir.

araştırmak ve kamuya bilgi sunmak, politika yapıcıları ve karar vericileri bilgilendirmek, çevre mevzuatını iyileştirmek için baskı yapmak, projeler ve kampanyalar yürütmek, eğitim ve farkındalık programları düzenlemek gibi çeşitli roller üstlenmektedir (Neymatov ve Ayhan, 2022: s.100-102).

Azerbaycan'da çevre STK'ları, doğal kaynakların sürdürülebilirliğini teşvik etmekte, çevresel tahribatın önlenmesine ve azaltılmasına yardımcı olmakta, biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda çalışmakta, çevresel adalet ve halk sağlığı konularında savunuculuk yapmakta, çevresel sorunlara duyarlılık yaratmakta ve toplumda çevre bilincini artırmaktadır. Bu STK'lar, çevresel sorunların farkındalığını artırmak, halkı eğitmek ve bilinçlendirmek amacıyla çeşitli iletişim araçlarını kullanmaktadır. Sosyal medya, web siteleri, basın açıklamaları, seminerler, çalıştaylar, etkinlikler ve diğer kamuoyu etkileşimi platformları aracılığıyla çevre konularında bilgi ve farkındalık sağlamaktadırlar. Azerbaycan'da çevre STK'ları aynı zamanda yerel halkı, çevresel değişikliklere karşı koruma altına almaya çalışmaktadır. Özellikle büyük çevresel projelerde, doğal kaynakların kötüye kullanılmasında veya çevresel risklere maruz kalan toplulukların haklarını savunmakta ve destek sağlamaktadır¹¹⁹. Bu faaliyetler de 2003 yılında kurulan “Orxus Halk Çevre Bilgi Merkezi”¹²⁰ tarafından desteklenmektedir. Tüm çevre hakkını koruyan STK'lar ile tek merkez altında koordinasyonu, bu merkez sağlamaktadır.

Son dönemde Ermenistan tarafından gerçekleştirilen “*Ekolojik Yıkımlar*”a sessiz kalmayan yerel yönetimler ve STK'lar Ek 1’de gösterilen faaliyetlerde bulunmaktadır. Akabinde bu konuda gerekli çalışmalarda yürütmektedirler¹²¹.

Sonuç olarak, Azerbaycan'da çevre STK'ları, çevresel sorunlara karşı mücadele etmek, sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların korunması için politika değişikliklerini teşvik etmek ve toplumda çevre bilincini artırmak gibi önemli roller oynamaktadırlar. Bu STK'lar, çevre koruması ve sürdürülebilirlik açısından toplumda bilinçlilik ve değişim yaratma potansiyeline sahiptirler.

¹¹⁹“Çevre sorunları ve III. Sektör Kuruluşlar (STK)”
<http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2013/noyabr/333885.htm> (Erişim Tarihi 06.06.2023)

¹²⁰“Orxus Halk Çevre Bilgi Merkezi” <https://eco.gov.az/az/nazirlik/orxus-ictimai-ekoloji-informasiya-merkezi> (Erişim Tarihi 06.06.2023)

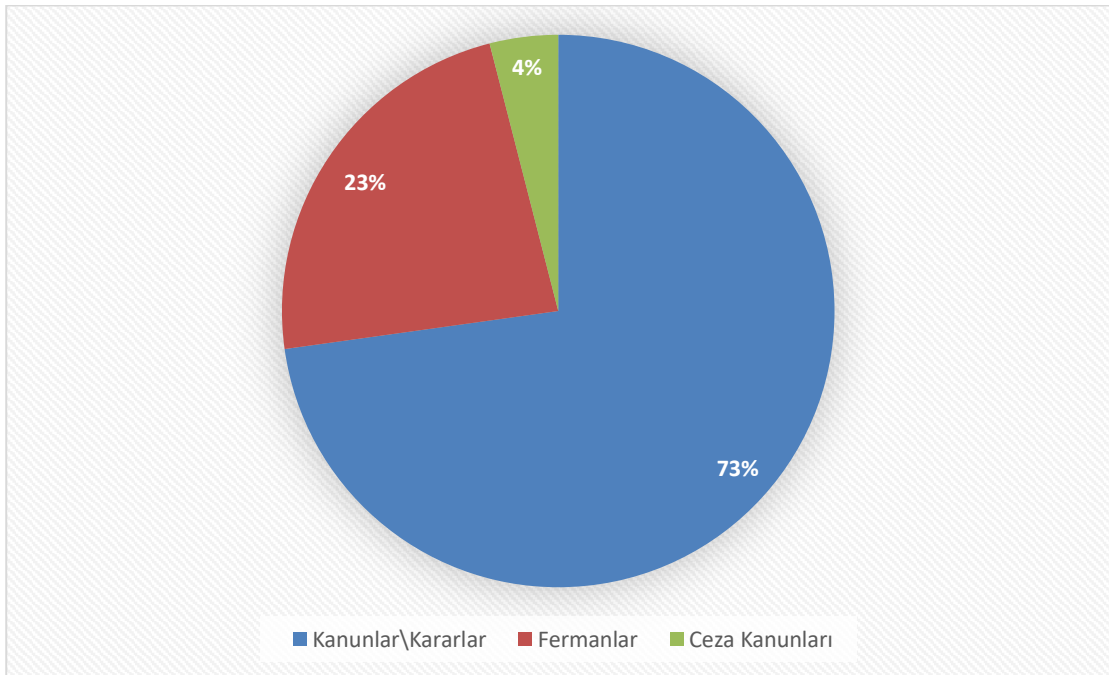
¹²¹“Çevre Koruma Sorunu Azerbaycan Devleti İçin Öncelikli Konulardan Biridir”
https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2017_1012.htm (Erişim Tarihi 07.06.2023)

Ulaşmış olduğumuz bulgular ile birlikte “Azerbaycan yerel yönetiminin çevre hakkının korunmasındaki politikaları nelerdir? ” sorusuna da, Azerbaycan hem yerel yönetimlerinin hem de STK’ların yapmış olduğu çalışmalar ve faaliyetler çerçevesinde cevap verilmeye çalışılmıştır.

4.6. Azerbaycan’da Çevre Hakkının Korunmasında Görev ve Sorumluluklar: Anayasa, Kanun ve Yönetmeliklerinde Çevre Hakkı ve Yükümlülükleri

İmzalanan uluslararası anlaşmalar ile paralel olarak ülke içerisinde de hem Haydar Aliyev döneminde, hem de İlham Aliyev döneminde çevre hakkının korunması ve var olan sorunların çözümü için kanunlar çıkarılmış ve yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren kanunlar: Kanunlar, fermanlar, ceza kanunları olarak 3 kısma ayrılmaktadır. Azerbaycan hükümetinde çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının giderilmesi için toplamda günümüze kadar 126 kanun/ferman/karar/ceza kanunu kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Grafik 2’de kanun/ferman/karar/ceza kanunu yüzde olarak gösterilmiştir.

Grafik 2. Azerbaycan Hükümetinde Yürürlüğe Girmiş Kanun/Ferman/ /Ceza Kanunlarının Yüzdelik Gösterimi

Kaynakça: Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı¹²²

¹²²Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı <https://eco.gov.az/az> (Erişim Tarihi 07.06.2023)

Grafik 2’de gördüğümüz gibi ülke genelinde yürürlüğe girmiş kanun ve kararlar daha fazladır. Bu da uluslararası imzalanan anlaşmalar sonrasında ülke genelinde uygulanmak üzere yürürlüğe girmiş veya düzenlenmiş kanun/kararlardır. Sayıları en az olan ise ceza kanunlarıdır. Fakat ceza kanunları kendi içerisinde daha da derinleşmekte ve çevre hakkının korunması için gerekli içeriği sağlamaktadır. Aşağıda incelenen kanunlar¹²³/fermanlar¹²⁴/ceza kanunları¹²⁵ genel olarak ulusal düzeyde kabul edilmiş önemli kanunlardır. Diğerleri ise uluslararası anlaşmalar sonucu kabul edilen ve yürürlüğe giren kanunlardır. Yürürlüğe giren bu kanunlar\fermanlar¹²⁶\ceza kanunları, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Milli Meclis ve Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanmış ve kabul edilmiştir.¹²⁷

Kısaca içeriği gereğince önemli olan kanunlar/kararlar/fermanlar/ceza kanunları şunlardır:

Atmosferin Korunması Kanunu¹²⁸: Bu kanun, atmosferik hava korumasının yasal dayanağını belirleyerek, nüfusun elverişli bir çevrede yaşama ve çevre hakkında doğru bilgi edinme haklarının uygulanmasını amaçlamaktadır.

Balıkçılık Hakkında Kanun¹²⁹: Azerbaycan Cumhuriyeti’nde su ürünleri yetiştiriciliği balıkların ve diğer su biyolojik kaynaklarının yetiştirilmesi ve kullanımı dâhil olmak üzere balıkçılığın organizasyonunu ve yönetimini düzenlemekte ve yasal temelini belirlemektedir.

Nüfusun Radyasyon Güvenliği Kanunu¹³⁰: Bu yasa, radyoaktif radyasyon kaynakları, nüfusun radyasyon tehlikesinden korunması ve sağlığının korunması alanında sorunsuz faaliyetin yasal temellerini belirlemektedir.

¹²³“Kanunlar ve Kararlar” <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/qanunlar>, <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/qerarlar> (Erişim Tarihi 07.06.2023)

¹²⁴“Fermanlar” <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/fermanlar> (Erişim Tarihi 07.06.2023)

¹²⁵“Ceza Kanunları” <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/mecelleler> (Erişim Tarihi 07.06.2023)

¹²⁶Fermanlar, Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından alınan kararlar çerçevesinde imzalanır ve Milli Meclis ile Bakanlar Kuruluna kabul edilmek üzere gönderilir. İşbu fermanlar, Milli Meclis ve Bakanlar Kurulunda tartışılır ve karar olarak tekrardan kabul edilip sunulur.

¹²⁷Milli Meclis ve Bakanlar Kurulu tarafından yayımlanan kararlar daha çok yürürlüğe girecek olan kanunların onaylanması için beyan edilmiş belgelerdir. İşbu kararlar kabul edildikten sonra kanun olarak yeniden yayımlanır ve yürürlüğe girer.

¹²⁸“Atmosferin Korunması Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3515> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

¹²⁹“Balıkçılık Hakkında Kanun” <https://e-qanun.az/framework/3523> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

¹³⁰“Nüfus Radyasyon Güvenliği Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/4602> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

Hayvan Dünyası Kanunu¹³¹: Hayvan dünyası, doğal çevrenin ve çeşitliliğin ana bileşenlerinden biri olarak, ülkenin ulusal zenginliği, bilimsel araştırmaların nesnesi olarak, nüfusun ruhsal ve estetik talebinin kaynağı olarak hammadde ve gıda olarak kullanılmakta ve korunmaktadır. Bu Yasa Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hayvanlar aleminin korunmasının yasal temellerini belirlemektedir.

Hidrometeorolojik Faaliyet Kanunu¹³²: Bu yasa Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gözlemlerin gerçekleştirilmesi, hidro-meteoroloji üzerine araştırma yapılması, doğal çevrenin izlenmesi ve atmosferik süreçler üzerindeki aktif etkilerin, bilginin hazırlanması, kullanılması ve korunmasının yasal temellerini belirlemektedir.

Özel Olarak Korunan Doğal Alanlar ve Kültürel Miras Kanunu¹³³: Özellikle korunan doğal alanlar ve tesisler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal hazinesidir ve özel ekolojik, bilimsel, kültürel ve estetik değerlere sahiptir. Bu yasa, özellikle korunan doğal alanların örgütlenmesinin ve korunmasının, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında özellikle korunan doğal alanların, korunmasının yasal temellerini belirlemektedir.

Sanayi ve Evsel Atık Kanunu¹³⁴: Bu yasa, endüstriyel ve evsel atıkların (bundan böyle atık olarak anılacaktır) zararlı gazlar, atık su ve radyoaktif atıklar hariç olmak üzere insan sağlığı ve çevre üzerindeki zararlı etkilerini önlemeyi, tehlikeli etkilerini azaltmayı, doğada ekolojik dengeyi sağlamayı ve bu tür atıkların ikincil hammadde kaynakları olarak ekonomik dolaşıma dâhil edilmesini amaçlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgedeki kamu politikasını ve hukuki ilişkilerini belirlemektedir.

Yeşilliklerin Korunması Kanunu¹³⁵: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yeşil alanların korunmasıyla ilgili ilişkileri düzenler, bu alandaki devletin, belediyelerin, bireylerin ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülüklerini belirlemektedir.

Doğal Kaynakların Kullanımı Kanunu¹³⁶: Bu yasa, Azerbaycan Cumhuriyetine ait Hazar denizi (göl) bölgesi de dâhil olmak üzere Azerbaycan

¹³¹“Hayvan Dünyası Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3850> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

¹³²“Hidrometeorolojik Faaliyet Kanunu” <http://e-qanun.az/framework/3290> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

¹³³“Özel Olarak Korunan Doğal Alanlar ve Kültürel Miras Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/617> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

¹³⁴“Sanayi ve Evsel Atık Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3186> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

¹³⁵“Yeşilliklerin Korunması Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/27970> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

¹³⁶“Doğal Kaynakların Kullanımı Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/4273> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirilen çalışmaların araştırılması (arama, keşif), etkin kullanımı, korunması ve güvenliği ile ilgili ilişkileri düzenler, devletin, arazi kullanıcılarının ve vatandaşların toprak altı kaynaklarının kullanımında çıkarlarını korur.

Bitki Sağlığı Kontrolü Kanunu¹³⁷: Bu yasa, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında bitki sağlığı kontrolünün düzenlenmesi ve uygulanmasının yasal temellerini belirlemekte, bitki koruma ve karantina alanında faaliyet gösteren aktörler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir.

Canlı Üreme Faaliyetleri Kanunu¹³⁸: Bu yasa Azerbaycan Cumhuriyeti'nde canlı habitatın üreme faaliyetlerinin tescili, kullanımı ve korunmasının yasal temellerini belirlemektedir.

Tohumculuk Kanunu¹³⁹: Bu yasa Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tohum üretimi, temini ve kullanımının yasal temellerini belirlemektedir.

Çevresel Bilgi Edinme Kanunu¹⁴⁰: Bu yasa, kamu otoritelerinden ve yerel yönetimlerden ve sorumlu kişilerden çevrenin durumu ve doğal kaynakların kullanımı hakkında eksiksiz, doğru ve zamanında bilgi almakla bağlantılı olarak ortaya çıkan ilişkileri düzenlemektedir.

Çevre Eğitimi ve Halkın Bilinçlendirilmesi Kanunu¹⁴¹: Bu yasa, halkın çevre eğitimi ve eğitime ilişkin kamu politikasının yasal, ekonomik ve örgütsel temellerini belirlemekte ve bu alandaki ilişkileri düzenlemektedir.

Ekolojik Güvenliği Kanunu¹⁴²: Bu yasa, tüzel kişilerin ve bireylerin, devlet ve yerel yönetimlerin organlarının, yetkililerinin faaliyetlerinin uygulanmasında çevre güvenliği alanındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bu, bir kişinin yaşamını ve sağlığını, toplumu, maddi ve manevi değerlerini, atmosfer havası, dış mekân, rezervuarlar, yeryüzünün bağırsakları, kara, doğal manzara, bitki ve hayvan krallığının doğal ve insan yapımı faktörlerin etkilerinden kaynaklanan tehlikelerden korunması için yasal temellerin belirlenmesidir.

¹³⁷“Bitki Sağlığı Kontrolü Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/12384> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

¹³⁸“Canlı Üreme Faaliyetleri Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3733> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

¹³⁹“Tohumculuk Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3819> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

¹⁴⁰“Çevresel Bilgi Edinme Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/1486> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

¹⁴¹“Çevre Eğitimi ve Halkın Bilinçlendirilmesi Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/1880> (Erişim Tarihi 10.06.2023)

¹⁴²“Ekolojik Güvenliği Kanunu” <http://e-qanun.az/framework/3851> (Erişim Tarihi 11.06.2023)

Çevre Koruma Kanunu¹⁴³: Bu yasa, çevrenin korunmasının yasal, ekonomik ve sosyal temellerini tanımlamaktadır. Yasanın amacı, çevrenin ekolojik dengesinin korunması kapsamında çevresel güvenliğin sağlanması, ekonomik ve diğer faaliyetlerin doğal çevre sistemleri üzerindeki zararlı etkilerinin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ilaçların kullanımının etkin bir şekilde organize edilmesidir. Bu yasa, çevre kalitesinin iyileştirilmesi, doğal kaynakların rasyonel kullanımı ve çoğaltılması, çevrenin korunmasında yasallığın ve düzenin güçlendirilmesi amacıyla toplumun ve doğanın etkileşimini düzenlemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Orman Kanunu¹⁴⁴: Bu kanun, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında orman ilişkilerinin düzenlenmesi, ormanların kullanımı, bunların korunması, restorasyonu, çevre ve rezerv potansiyelinin yükseltilmesinin yasal temellerini belirlemektedir. Orman ilişkilerinin düzenlenmesi, orman bitki örtüsünün, toprağın, hayvanlar aleminin ve çevrenin önemli ekolojik, ekonomik ve sosyal öneme sahip diğer bileşenlerinin birliğini temsil eden, orman kavramı dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Su Kanunu¹⁴⁵: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait Hazar denizi (gölü) Azerbaycan halkının ulusal hazinesidir. Nüfusun yaşamının ve faaliyetlerinin temeli olarak kullanılmakta ve korunmakta, flora ve faunanın varlığını sağlamaktadır. Bu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki su tesislerinin kullanımı ve korunması ile ilgili yasal ilişkileri düzenlemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Arazi Kanunu¹⁴⁶: Azerbaycan Cumhuriyeti Toprak Kanunu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan toprak ilişkilerinin, çeşitli arazi mülklerinin kullanımını, toprak sahiplerinin, kullanıcıların ve kiracıların toprak sorumluluklarının yerine getirilmesini, toprak haklarının korunmasını, arazilerin etkin kullanımını ve korunması için koşulların yaratılmasını, toprakların verimliliğinin restorasyonunu ve iyileştirilmesini, insan kaynaklı kirliliğin ve yıkımın önlenmesi

¹⁴³“Çevre Koruma Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 11.06.2023)

¹⁴⁴“Azerbaycan Respublikası Orman Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46941> (Erişim Tarihi 11.06.2023)

¹⁴⁵“Azerbaycan Respublikası Su Kanunu ” <https://e-qanun.az/framework/46940> (Erişim Tarihi 11.06.2023)

¹⁴⁶“Azerbaycan Respublikası Arazi Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46942> (Erişim Tarihi 11.06.2023)

temelinde düzenlenmesini amaçlamaktadır. Islah edilmemiş toprakların rehabilitasyonunu, çevreyi korumayı ve iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanunu-Çevre Suçları¹⁴⁷: Bu kanun Azerbaycan sınırları içerisinde var olan tüm çevre hakkını korumakta ve çevreye karşı işlenen suçlarda uygulanacak olan cezai işlemleri belirlemektedir. Bu kanun çevre suçlarını ve çevre cinayetleri çerçevesinde ağırlaştırılmış cezalara da yer vermektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti İdari Suçlar Kanunu - Çevrenin Korunması, Doğanın Kullanılması ve Çevre Güvenliği Kurallarına Karşı İdari Suçlar¹⁴⁸: Bu kanun ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İdari Suçlar çerçevesinde belirlemiş olduğu ve çevre hakkının korunması için oluşturulmuş ceza işlemlerinden oluşmaktadır. Ceza kanununa nazaran bu kanunda, daha çok çevre suçlarında ağırlaştırılmış para cezaları uygulanmaktadır.

Sonuç olarak, bu bölümde ulaşılan bulgular ışığında, Azerbaycan Anayasası ve yerel yönetimin yapmış olduğu politikalar çerçevesinde oluşturulmuş bu kanun şeması ile birlikte “*Azerabycan'nın hukuksal altyapısı çevre politikalarının korunmasında yeterli içeriğe sahip midir ?*” sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır.

¹⁴⁷“Azerbaycan Respublikası Ceza Kanunu - Çevre Suçları” https://e-qanun.az/framework/46947#_Toc89058524 (Erişim Tarihi 11.06.2023)

¹⁴⁸“Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu - Çevrenin Korunması, Doğanın Kullanılması ve Çevre Güvenliği Kurallarına Karşı İdari Suçlar” <https://e-qanun.az/framework/46960#f25> (Erişim Tarihi 11.06.2023)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. Sonuç ve Öneri

Bu çalışmada geçmişten günümüze kadar hem uluslararası hem de yerelde yapılan anlaşmalar ile korunan çevre hakkı ve çevreye etki eden ve büyük sorunlara neden olan faktörler, araştırılmıştır. Literatürde çok fazla, batılı ve gelişmiş ülkeler çerçevesinde yerel yönetimler ve çevre hakkı incelemesi hakkında çalışma bulunurken, az gelişmiş, gelişmekte olan ve otoriter ülkelerde, yerel yönetimler ve onların çevre hakkına ve çevre sorunlarına karşı etkileri konusunda yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu sebepten ötürü çalışmada, eski SSCB ülkesi olan ve bağımsızlığını kazanan ve demokratikleşme sürecinde etkili bir şekilde ilerleyen Azerbaycan'da var olan çevre hakkı ve çevreye etki eden faktörler tarihsel olarak incelenmiş ve yerel yönetimlerin buradaki etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda, SSCB döneminden günümüze kadar Azerbaycan genelinde çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözülmesi için atılan adımlar, imzalanan anlaşmalar incelenmiş ve demokratikleşme süreci ile birlikte yerel yönetimlerin ve yapılan anlaşmaların çevre hakkı ve çevre sorunları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda Azerbaycan'da gelişen demokratikleşme ve bağımsızlık sürecinin yerel yönetimler çatısı altında çevre hakkına olan katkısı da gösterilmiştir. Çalışmada analize açık olan kaynakların az ve sınırlı olmasından dolayı sınırlı sayıda kaynak kullanılmıştır. Ayrıca çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözümünde mevcut durumun nasıl geliştirilebileceğine yönelik politika önerilerinde bulunulmuştur.

Araştırmada elde edilen bulgular ışığında ilk olarak, Azerbaycan'ın uzun bir süre SSCB çatısı altında kalması ve bağımsızlık sonrası yaşamış olduğu istikrarsızlık, ülke genelinde çevre hakkını ve çevre sorunları ile ilgili çalışmaları her zaman ikinci plana atmıştır. Akabinde ülkede çevre hakkı ve çevreye etki eden sorunlara karşı çalışmalar genel olarak Haydar Aliyev döneminde yapılan anlaşmalar ve düzenlemeler çerçevesinde yapılmıştır. Fakat ülkenin bu dönemde demokratikleşme sürecine yeni girmesi ve dönem içerisinde yaşanan diğer krizler, bazı durumlarda çevre hakkı ve çevre sorunlarını arka plana itmiştir. Bulgular bizlere çevre hakkının ve var olan çevre sorunları ile ilgili çözüm çalışmalarının, en fazla olduğu dönemin İlham Aliyev ve şu anki mevcut dönem olduğunu göstermektedir. Çünkü bu dönemde, hem uluslararası arenada hem de yerel yönetimde çevre hakkı daha fazla savunulmuş ve çevre sorunları

ile bağlantılı çalışmalar daha sık yapılmıştır. Ülke genelinde yerel yönetimler ile birlikte STK'lar da bu konuda çalışmalar yapmaktadır. Her ne kadar ülke genelinde güçlü devlet, zayıf sivil toplum geleneği devam etse de, çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözümünde hükümet gereken her türlü tedbiri almaktadır. İlham Aliyev döneminde elde edilen bir diğer bulgu ise, ülke genelinde bu dönemde uluslararası anlaşmalardan çok, yerel kanunlar kabul edilmiş ve anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca demokratikleşme süreci ile yapılan reformlar, çevre hakkının göz ardı edilmemesine ve çevre sorunlarını önlemek için yapılan çalışmaların sayısına artışına büyük katkı sağlamıştır.

Yapılan çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, Azerbaycan'da çevre sorunlarını gidermek ve çevre hakkını korumak demokratikleşme süreci ile birlikte hem yerel yönetimlerin hem de hükümetin odak noktası haline geldiğini göstermektedir. Dönemsel olarak değişen ve gelişen demokratikleşme sürecinin pozitif etkisi, yerel yönetimler ile STK'ların ve merkezi otorite olan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığının yapmış olduğu politikalar ve çalışmalarda kendisini göstermektedir.

Ülke genelinde çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözümü için yapılan anlaşmalar ve bu anlaşmaların anayasal olarak yükümlülüğü çoktur. Elde edilen bulgular çerçevesinde, ülke genelinde çevre hakkının korunması ve çevre sorunlarının çözümünde politika üretimi, çalışmaların yapılması vb. hususlar genel olarak merkezi otorite olan Azerbaycan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, yerel yönetimler ve STK'lar tarafından yürütülmektedir. Ancak her ne kadar anayasal düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalar yapılsa da daha çok mikro düzeyde politikalar üretilmektedir. Buna ek olarak uzman bireylerin eksiklikleri ve yetersiz bilgilere sahip olması da üretilen politikalarda uzun süreli sonuç elde edilememesine neden olmaktadır.

Azerbaycan gelişmekte olan bir ülke olması sebebiyle çevre hakkının korunmasında ve çevre sorunlarının giderilmesinde politika üretmek adına en iyi kamu politikası modeli "*Artırmacı Model*"dir (Incremental). Bunun sebebi bu modelde politika kararlarının zamanla kademeli olarak değiştirilmesidir. Sonrasında yeni politika kararlarını eskilerin üzerinde inşa ederek ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Rasyonel karar vermenin zor olduğunu savunan bu model, iyi bir politika kararı için aşamalı yaklaşımların daha verimli olabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca model de riskler kolayca yönetilebilir, çünkü risk yönetimi de aşamalı bir şekilde yapılmaktadır. Son olarak da, diğer modellere göre, daha esnek bir yapıya sahip olduğu için, yanlış veya

yolunda gitmeyen politikaların değişimi kolay bir şekilde yapılmaktadır ve değiştirmek kolay olduğu için maliyete çok fazla gereksinim duyulmamaktadır (Gl ve Altunok, 2016: 51-52). Bu nedenle, Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı ve çatısı altında yerel yönetimler ile STK'lar önerilen politika modeli uygulanması ve makro düzeyde politikaların üretilmesi ile birlikte uzun vade de iyi sonuçlar elde etmesi beklenmektedir. Bunun sonucunda ise sürdürülebilir kalkınma planlarının da pozitif yönde sonuçlar elde edeceği düşünülmektedir. Bu da evre hakkı ve evre sorunlarının giderilmesi hususunda toplumun yararına olacaktır. Ek olarak çatı kuruluşunda uygulanacak bu kamu politikası modeli ile birlikte, yerel yönetimlere ve STK'lara daha geniş imknlar sunulacaktır. Bunların devamında ise evre sorunlarının çözümünde daha geniş çaplı çalışmalar öngörülmektedir.

Son olarak da gelecekte bu konu üzerine yapılacak çalışmalarda araştırmacıların, Azerbaycan'da yerel yönetimlerin evre hakkına olan etkileri ve evre sorunları ile ilgili araştırmalara daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Sınırlı sayıda bulunan araştırmalar, yeni araştırmalarla zenginleştirilebilir. Çünkü lke genelindeki kamu kurumlarının resmi verilerindeki yetersizlik sebebiyle, anket, saha araştırması ve mülakat gibi yöntemler ile birlikte birincil verilerin elde edilmesi ve üretilmesi önemlidir. Bu tür çalışmaların araştırmacılar tarafından yapılması, literatüre katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

KİTAP VE MAKALELER:

- Aliyev, İ. (2003). *Azerbaycan'ın Hazar Nefti*, Moskova: İzvestiya Yayınevi.
- Ali Rıza Çoban, (2003). *Kamu Tercihi Teorisi*, Muhittin Acar Ve Hüseyin Özgür (Der.) *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, Ankara, Nobel Yayınevi S.75-97
- Argun A. Akdoğan. (2012). *Aydınlanmadan Neo-Liberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(A)Mayan Egemenliği*, Amme İdaresi Dergisi, Vol. 45, No. 4, 2012 S. 1-2
- Akdoğan, A. A. (2011). *Türkiye'de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri*, Kartal, F. (Ed.). *Türkiye'de Kamu Yönetimi Ve Kamu Politikaları*, Todaie, Ankara, S. 75-98
- Aksu, A. (2005). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Çevre Yönetim Sistemi Ve Yerel Yönetimler (Karşılaştırmalı Bir Yönetimsel Model Yaklaşımı). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, Ss. 30-133
- Anheier, H. K. (2005). *Nonprofit Organizations: Theory, Management, Policy*. London And New York: Routledge
- Andreeviç , Y.G (2020) “Ekologiceskaya Politika Sssr V 1986-1991. Moskova.
- Ayhan, E. (2020). *Civil Society Organizations (Csos) İn Turkey: History, Theories And Issues*, Ankara: İksad Yayınevi.
- Alagöz, Ç., (2017). Knezlikten İmparatorluğa; Rusya'da Devlet Merkezli Sistemin Kurumsallaşmasında Rus Kimliğinin Etkisi. “Байыртан Бери “Жибек Жолу” ТҮШІННІГІ: Көз Караштар Жана Жаңы Изденінілөр” Бишкек, 21-22 Апрель 2016, 70.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), S. 368-388
- Bilir, F. Ve Hamdemir B., (2011), Çevre Hakkı Ve Uygulaması, International Conference On Eurasian Economies, Ss.143-149, [Http://Avekon.Org/Papers/354.Pdf](http://Avekon.Org/Papers/354.Pdf) , (Erişim Tarihi: 01.03.2023)
- Coşkun,V.(2019). İnsan Haklarının Kategorileri, İ, Dağı. Ve E, Gökalp. (Editörler),İnsan Hakları Ve Demokratikleşme Süreci (S. 34-60), Eskişehir: Anadolu Unviersitesi Açıköğretim Yayınları.
- Çotuksöken, B.(2010). *İnsan Hakları Ve Felsefe*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Can Umut, Çiner .(2009). *Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine*, Amme İdaresi Dergisi, Vol. 42, No. 1, 2009, S.3
- Cooper, C. J., Brady, L. P., Hidalgo-Hardeman, O., Hyde, A., Naff, K. C., Ott, J. S. Ve

- White, H. (1998). *Public Administration For The Twenty-First Century*, Harcourt And Brace, Orlando.
- Cohen, M. D., March, J. G., & Olsen, J. P. (1972). *A Garbage Can Model Of Organizational Choice*. *Administrative Science Quarterly*, 17 (1), 1-25
- Coşkun, Vahap.(2019). “İnsan Haklarının Kategorileri”. İ. Dağı Ve E. Gökalp (Ed.), “İnsan Hakları Ve Demokratikleşme Süreci” 32-51, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi
- Elma, F. (2013). Azerbaycan’da Yerel Yönetim Yapılanması: Tarihi Deneyim Ve Mevcut Örgütlenme, Mustafa Ökmen Ve Fikret Elma (Ed.) *Türk Dünyasında Yerel Yönetimler İçinde* (61-80), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, S.61-80.
- Elma, F. (2013). Azerbaycan’da Yerel Yönetişim Ve Belediye: Bakü Ve Yakın Havzası Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2), S.163- 186
- Demirci, Ş.(2019). Çevre Hakkı Hangi Camlıya Haktır Ve Kimin Ödevidir, Kastomu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Kastamonu İletişim Ve Araştırma Dergisi, S.3, S. 73-82
- Deleon, P. (2006). *The Historical Roots Of The Field*, Moran, M.; Rein, Martin. Ve Goodin, R.E., (Ed.) *The Oxford Handbook Of Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, S. 39-57
- Denchak, M. , *Water Pollution: Everything You Need To Know*, (2018, 14 Mayıs), <https://www.nrdc.org/stories/water-pollution-everything-you-need-know#whatis> (Erişim Tarihi: 02.03.2023)
- Dror, Y. (1967). *Policy Analysts: A New Professional Role İn Government Service*, *Public Administration Review*, No. 2, S. 197- 203.
- Dye, Thomas, R., Harmon Zeigler Ve Louis Schubert (2009), *The İrony Of Democracy: An Uncommon İntroduction To American Politics*, 5. Baskı, Boston: Wadsworth
- Duman, B. (2002). Çevre Hukuku. Sakarya: Sakarya Üniversitesi
- Duymaz, E., (2012, Ekim) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı , İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:47. Ss.121-160
- Etzioni, A. (1985). *Bağdaştırıcı Yaklaşım: Karar Almada Üçüncü Seçenek*. K. Saybaşı, (Der) *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara, Birey Ve Toplum Yayınları, S. 191-207
- Fatma Gül, Gedikkaya. Ve Hatice, Altunok.(2016), *Kamu Politikası Ansiklopedisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ss.51-52

- Gaffarov, T. (2008). *Azerbaycan Tarihi: 1991-2002*, Baku: Azerbaycan Milli Akademiyası A. Bakıhanov Adına Tarih Universitesi.
- Gahramanova, A. (2009). Internal And External Factors In The Democratization Of Azerbaijan. *Routledge Taylor And Francis Group Democratization Journal*, 16(4), 777-803
- Giddens, A.(2010). *Modernite Ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik Ve Toplum*, İstanbul: Say Yayınları.
- Greene, Jeffrey D. (2005). *Public Administration In The New Century*, Belmont, Ca: Thomson Wadsworth, S. 272-289
- Goodın, R. E., Rein, M., & Moran, M. (2006). *The Public And Its Policies*. M. Moran, M. Rein, & R. E. Goodın , *The Oxford Handbook Of Public Policy*. New York: Oxford University Press S. 3-38
- Güneş, Y. Ve Aydın Coşkun, A. (2004). *Çevre Hukuku*. İstanbul: Kazancı Kitap
- Görmez, K. (2007). *Çevre Sorunları*. Ankara: Nobel Yayınevi
- Güneş, A. M., (2014). Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*. Yıl: 5, Sayı: 16, Ss. 79-103
- Ergun, Turgay (2004). *Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama*, Ankara, Todaf Yayınları.
- Hajer, M.(1996). *The Politics Of Environmental Discourse: Ecological Modernization And The Policy Process*,New York: Oxford Üniversitesi Yayınları
- Held,D. Ve Mcgeew,A.(2008) *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Heywood, A. (2011), *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Liberte Yayınlar.
- Huntington, P. S. (1996). *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratikleşme*, (Çev: E. Özbudun), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Hasan Hüseyin Çevik Ve Süleyman Demirci. (2009). *Kamu Politikası Aktörler Ve Modeller*, Bekir Parlak, Ve Mehmet Zahid Sobacı, (Der.), *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar*, Bursa, Alfa Yayınevi,S. 29
- Hernandez Jgv, Ortega Rp. (2019). *Bounded Rationality In Decision-Making*. *Moj Research Review*. (1):1-8
- Haftacı, V. Ve Soylu, K. (2007). Çevre Kirlenmesi Ve Çevre Koruma Bağlamında Çevre Muhasebesinin Önemi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*. Sayı:33, S. 102-120
- Halilov, J. Ve. Aliyev, F.Ş (1999) “İzahlı Ekolojiya Lüğeti”, Bakı-Elmi, S. 106.

- Hüseyn, R. & Ünal, Ö. F. & Akman, E. (2013). Azerbaycan’da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri Ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), S.163-172.
- Kanlı, İ. B. Ve Küpeli, İ. T. (2021). Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi Ve Türkiye Özelinde Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 417-448.
- Karakaş, A. (2014). Çevre Üzerine Yazılar. Ankara: Merdiven
- Kavak, Z. (2014). 22.Yıl Dönümünde Hocalı Katliamı. *İhh İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 3-19
- Keleş R. Ve Ertan, B. (2002). Çevre Hukukuna Giriş. Ankara: İmge Yayınevi
- Karaca, A. Ve Turgay, O.C., (2012, Ocak).Toprak Kirliliği. *Toprak Bilimi Ve Bitki Beslenme Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Ss.13-20, [Http://Www.Toprak.Org.Tr/Files/Dergi_Sayilari_Cg6e23ex.Pdf](http://Www.Toprak.Org.Tr/Files/Dergi_Sayilari_Cg6e23ex.Pdf) , (Erişim Tarihi: 01.03.2023)
- Keyman, E.F.(2006). “Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler Ve Hegemonya”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 9 (Bahar 2006), S. 1-20.
- Kılıç, S.(2006). Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), S.108-217
- Kutlu, E.(1998). *Dünya Ekonomisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Keleş, R., Hamamcı, C. Ve Çoban, A. (2012). Çevre Politikası, Genişletilmiş 7. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi
- Kolbasov, O.S. (1987). Environmental Policy And Law İn The Ussr. *Environmental Law Reporter*
- Köseoğlu, Ö. (2013). *Kamu Politikası Sürecinde Karar Verme Modelleri*. M. Yıldız, & M. Z. Sobacı (Der.), *Kamu Politikası Kuram Ve Uygulama*. Ankara, Adres Yayınları, S. 244- 264
- Lindblom, C. E. (1985). *"Elyordamıyla" Amaçları Gerçekleştirme Bilimi*. K. Saybaşı (Der), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara:, Birey Ve Toplum Yayınları S. 157- 179
- Malin, Y.S.(2010). Çin’in Çevre Politikası: Durum Sorunlar Beklentiler Politikası,Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ussuriysk, Ussuriysky Devlet Pedogoji Üniversitesi, Siyaset, Kültür Ve Tarih Enstitüsü.
- Mammadova, S.(2018). Devletin Modern Koşullarda Çevre Politikası: Şekillendirme Ve Gerçekleştirme- Azerbaycan Cumhuriyeti Örneği, Yayımlanmamış Doktora

Tezi,Bakü, Azərbaycan Devlet Pedogoji Universitesi, Sosial Bilimler Ve Felsefe Enstitüsü

Mehdiyev, R.(2005). *Azərbaycan Globalleşme Devrinin Gereksinimleri*, Bakü: Xxı-Yeni Yayınlar Evi.

Michael W. Spicer. (1998). *Cameralist Thought And Public Administration*, Journal Of Management History, Vol. 4, No. 3, 1998, S. 149-159

Mete Yıldız Ve Mehmet Zahid Sobacı. (2013). ‘*Kamu Politikası Ve Kamu Politikası Analizi*’, İçinde Mete Yıldız Ve Mehmet Zahid Sobacı, (Der.), *Kamu Politikası Kuram Ve Uygulama*, Ankara, Adres Yayınevi, S.33-34

Merkit, N. (2021). *Karl Popper Ve Yanlışlanabilirlik İlkesi*, Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1) S.129-143

Mengi, A. Ve Turan, M., (2013). Türkiye’de Çevre Hakkının Gerçekleşmesi: Hidroelektrik Santraller Örneğinde. (Ed. Kıvılcım Akkoyunlu Ertan). Ss. 81-112, Ankara: Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları

Memiş, E. (2015). Çevre Ve Çevre İdare Hukuku. İstanbul: Filiz Kitapevi

Memmedov, R.(1995). “Abşeron Yarımadasının Esas Toprak Tiplerinin Rütubet Ve Temperatur Rejimleri”, Azərbaycan İlimler Akademisinin Haberleri, Biyoloji İlimleri Serisi, No: 3.

Memmedov, İ. (2005), Azərbaycan Tarihi. Bakü: Adiloğlu Yayınevi

Muradov, E. (2012) Azərbaycan Ve Almaniya'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), S.103-115.

Nicholas Henry .(2004). *Public Administration And Public Affairs*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall. S. 306

Neymatov, Ch. Ve Ayhan, E. (2022) .“*Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimini Etkileyen Faktörler: Azərbaycan Örneği*”, İktisadi Ve İdari Bilimlerde Teori Ve Araştırmalar, Serüven Yayınevi, İstanbul, S.99-134

Orhan, G.(2014). *Yerel Yönetimler Ve Çevre: Kürsel Sorunlar, Yerel Çözümler Ve Yeniden Merkezileşme Tartışmaları*,Balıkesir: Ezgi Kitapevi Yayınları.

Özdek, Y. (1993). İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı. Ankara: Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü)

Önder, S., (2009), Çevre Sağlığı İle İlgili Uluslararası Organizasyonların Teşkilat, Mevzuat Ve Hizmetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir

Özer, D. K. (2009). Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri. Usak Yayınları. Ankara, 2009.

- Öztunç, Ö. (2006). Uluslararası Çevre Politikalarında Birleşmiş Milletlerin Rolü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara-2006.
- Öztürk, S. (2007). Çevresel Etki Değerlendirme Sürecine Halkın Katılımı Ahp: Tekniği İle Bir Uygulama, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tez., Sakarya.
- Parlar, A. Ve Hatipoğlu, M. (2010). Çevre Hukuku Ve Belediyeler. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği
- Rosenbaum, W. (2001). *Envionmental Politics And Policy*, Washington: Cq Press Yayınevi.
- Radin, B. A. (2000). *Beyond Machiavelli: Policy Analysis Comes Of Age*, Georgetown University Press, Washington
- Ramey, H. G., Ronquillo, J. C., & Avellaneda, C. N. (2010). *Decision Making In Public Organisation*. P. C. Nutt, And D. C. Wilson, *Handbook Of Decision Making*. New Delhi: Wiley. S. 349-378
- Recep, S.(2001). “Türk Cumhuriyetleri’ndeki Çevre Sorunları Üzerine Bir İnceleme,” Başbakanlık Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı Yayını, Ankara, Ocak 2001
- Sarıbay, Y. (2000). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*. İstanbul:Alfa Yayınları
- Sezer, Ö. Ve Dökmen G. (2018, Temmuz). Kirlenen Öder İlkesi Çerçevesinde Türkiye’de Çevre Vergileri Ve Negatif Dışsallıklar Sorunu. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 57, Ss. 163-181, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/525630> (Erişim Tarihi: 01.03.2023)
- Simon, H. A. (1997). *Administrative Behavior*. New York: Free Press
- Simon, H. A. (1985). *Örgütlü Davranışta Ussallık*. K. Saybaşı, Siyaset Biliminde *Temel Yaklaşımlar*. Ankara, Birey Ve Toplum Yayınları S. 145-155
- Schmitz, H.P. (2004). Domestic And Transnational Perspectives On Democratization, *International Studies Review*, 6 (3), S.403-426.
- Shin D.C. Ve Tusalem, R. F. (2007). The Cultural And Institutional Dynamics Of Global Democratization, *Taiwan Journal Of Democracy*, 3(1), S. 1-28
- Smith, K. B. Ve Larimer, C. W. (2009). *The Public Policy Theory Primer*, Westview Press, Philadelphia
- Şen, E. (1994). Çevre Ceza Hukuku. İstanbul: Kazancı Kitap, Kazancı Hukuk Yayınları No: 140
- Tekeli,İ. (1983). Yerel Yönetimlerde Demokrasi Ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 16(2), S.3-22.

- Tezcan, D., Erdem, M.R., Sancakdar, O. Ve Önok, R.M. (2010). İnsan Hakları El Kitabı (Genişletilmiş 3.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Tutal, N. (2006). *Küreselleşme İletişim Kültürlerarasılık*, İstanbul: Kırmızı Yayınları,
- Talu, N. (2015). Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Tan, M., Aliyev, P. Ve Aydın, A. (2013). Sivil Toplum Kuruluşları-Yerel Katılım İlişkisi: Azerbaycan Örneği, Bulut Y. Ve Diğerleri (Ed.), Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler Ve Kentsel Politikalar İçinde (515-525), Ankara: Pegem Akademi, S.521-524.
- Ural, A. Ve Kılıç, İ. (2011). Bilimsel Araştırma Süreci Ve Spss İle Veri Analizi Ankara: Detay Yayıncılık,
- Usta, Aydın. (2013). *Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış*, Yasama Dergisi Parlamento Hukuku Özel Sayısı (I), Sayı 24, S. 78-102,
- Uygun, O. (2000). *İnsan Hakları Kuramı*, İstanbul: Yky Yayınevi.
- Yılmaz Turgut, N. (2012). Çevre Hukuku Ve Çevre Politikası (Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı). Ankara: İmaj
- Yefimenko, Y.N. (2004). Clinton Yönetiminin Çevre Politikası, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tomsk, Tomsk Devlet Üniversitesi, Tarih Ve Siyasal Bilgiler Enstitüsü
- Yıldız, Mete. (2011). *Kamu Politikası Ders Notları*, Tüba Açık Ders Notları.
- William N. Dunn. (2004). *Public Policy Analysis: An Introduction*, (3rd Edt.). New Jersey: Prentice Hall, 2004 S.34-39
- Zengin, E. Ve Öztaş, C. (2007). “Azerbaycan’da Kıyı Ve Deniz Kirliliği,” Çevre Ve Politika: Başka Bir Dünya Özlemi (Ed. Ayşegül Mengi), İmge Kitabevi, Ankara.
- Zengin, E. Ve Kamalov, N. (2001). “Uluslararası Hukuk’a Göre Çevre’nin Savaş Sırasında Korunması: Ermenistan İşgali Altındaki Azerbaycan Topraklarında Durum,” Kök Araştırmalar Dergisi, C. 11, Sayı 1, Bahar 2001.
- Zengin, E. (2001). Azerbaycan’da Tarım Topraklarının Problemleri,” Ekoloji Dergisi, Ocak- Şubat-Mart 2001
- Zengin, E. (2000). “Azerbaycan Ormanları Ve Sorunları,” Orman Mühendisliği Dergisi, Mart-2000, Yıl 37, Sayı 3
- Zengin, E. (1999). “Azerbaycan’da Ulaşımdan Kaynaklanan Hava Kirliliği,” 6. Uluslararası Yanma Sempozyumu, 19-21 Temmuz 1999 The Combustion Institute-Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Zengin, E. (2010). Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme. Avrasya Etüdleri, Sayı 38, 2010-2.

Zengin, E.(2002). “Azerbaycan’da Su Kirliliği,” Journal Of Qafqaz University, No: 10

Zengin E., Özcan S., Ve Akpınar M., (2012) Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Ve Azerbaycan: Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmelerinin Yürürlüğüne Yönelik Çalışmalar Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2012 S 245-268

Zuhal, O.(2021). Sovyetler Birliğinde Ekoloji Ve Çevre Tarihsel Bir Çerçeve, Madde Diyalektik Ve Toplum Cilt 4 Sayı 4 İstanbul

İNTERNET KAYNAKLARI:

“Azerbaycan Respublikası 677 Sayılı Kanun” <https://e-qanun.az/framework/3851> (Erişim Tarihi: 04.05.2023)

“Azerbaycan Respublikası 678 Sayılı Kanun” <https://www.e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 04.05.2023)

“Teoriy i İgra i praktiki revolucii” <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/11/20/742290-teoriya-igr> (Erişim Tarihi 25.01.2023)

World Health Organization, “Ambient air pollution: Pollutants”, [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health) , (Erişim Tarihi. 02.03.2023) .

“Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46960> (Erişim Tarihi 02.03.2023)

“What Is Soil Pollution <https://www.environmentalpollutioncenters.org/soil/> (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

“Environmental Pollution Center, Soil Pollution Causes”, <https://www.environmentalpollutioncenters.org/soil/causes/>, (Erişim Tarihi 03.03.2023)

“Clean Air Act of 1972” <https://www.britannica.com/topic/Clean-Air-Act-United-States-1970> (Erişim Tarihi 04.05.2023)

“Gürültü”, <http://cevreonline.com/gürültü/> (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

“Greenpeace” www.greenpeace.org (Erişim Tarihi 04.03.2023)

“Kafkasya Bölgesel Çevre Merkezi-Azerbaycan” <https://rec-azerbaijan.org/water-management/who-we-are/> (04.03.2023)

“Dünya Çevre Örgütü - Azerbaycan” <https://www.wwf.az/> (Erişim Tarihi 04.03.2023)

“Avrupa Çevre Ajansı ” www.eea.europa.eu/tr (04.03.2023)

- “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 11. ve 14. Protokoller ile değiştirilen metin, Avrupa Antlaşmaları Serisi, No.5”,
https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim Tarihi: 04.03.2023)
- “Çamur Vulkanları” <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=4733> (Erişim Tarihi 12.04.2023)
- “Dünya ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği”
https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_Do%C4%9Fa_ve_Do%C4%9Fal_Kaynakla_r%C4%B1_Koruma_Birli%C4%9Fi (Erişim Tarihi 05.04.2023)
- “Çevre Koruma Kanunu” <https://www.e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 11.04.2023)
- “Dünya Doğal ve Kültürel Miras Koruma Sözleşmesi” www.whc.unesco.org (Erişim Tarihi 11.04.2023)
- “Hirkan Devlet Milli Parkı” <http://eco.gov.az/index.php?pg=83> (Erişim Tarihi 12.04.2023)
- “4.Dönemin Flora ve Fauna Anıtı” <http://binegedi-ih.gov.az/az/page/480.html>
<https://biodiversity.az/az/ekoturizm/11> (Erişim Tarihi 12.04.2023)
- “Baku Mertebesi”
http://anl.az/down/medeniyyet2007/dekabr/medeniyyet2007_dekabr_92.htm
(Erişim Tarihi 12.04.2023)
- “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” www.unfccc.int (Erişim Tarihi 12.04.2023)
- “Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşme” www.ozone.unep.org (Erişim Tarihi 14.04.2023)
- “Pekin Düzenlenmesi ” <https://e-qanun.az/framework/23973> (Erişim Tarihi 14.04.2023)
- “Montreal Protokolü Tarafından Ozon Tabakasını Tahrip Eden Maddeler Üzerinde Tanımlanan Düzenlenmiş Ozon Tahrip Edici Maddelerin Listesi” <https://e-qanun.az/framework/12115> (Erişim Tarihi 15.04.2023)
- “Çölleşme İle Mücadele Sözleşmesi” www.uncdd.int (Erişim Tarihi 15.04.2023)
- “Çölleşme İle Mücadele Sözleşmesi” çerçevesinde yürürlüğe girmiştir”
<https://www.e-qanun.az/framework/5994> (Erişim Tarihi 16.04.2023)
- “Ulusal Orman Programının Yenilenmesi Ve Azerbaycan'da Orman Kurumlarının Yeniden İnşası” <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=8495> (Erişim Tarihi 16.04.2023)
- “Sürdürülebilir Toprak Yönetimi Gönüllü Kılavuz İlkeleri”
https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/122303/mod_resource/content/0/Konu5.4.ST_YGonulluILkeleri.pdf (Erişim Tarihi 16.04.2023)

- “Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme” www.cites.org (Erişim Tarihi 16.04.2023)
- “Nere Cinsi Balık Türlerinin, Balık Stoklarının Kullanımını Ve Ciroğunu Düzenleyen Kuralları” <https://e-qanun.az/downloadPdf/11449> (Erişim Tarihi 16.04.2023)
- “Orhus Halk Çevre Bilgi Merkezi” http://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190425130543_41726200.pdf, (Erişim Tarihi 20.04.2023)
- “Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi” <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf> (Erişim Tarihi 20.04.2023)
- “DPT, “Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” Ankara,2007”s.5,
https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/pdf_goster?file=e3407a427a001dd7d9196265957f668a#book/ (Erişim Tarihi 21.04.2023)
- “Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi Metni” <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf> (Erişim Tarihi 21.04.2021)
- “Yaşayan Gezegen Raporu 2018”
https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/ygo_ozet_2018.pdf (Erişim Tarihi 14.11.2022), ss.5
- “Yaşayan Gezegen Raporu 2020”
https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/2020_yaayan_gezegen_raporu_ozet_10_09_2020.pdf (Erişim Tarihi 14.11.2022) ss.6.
- “Loss Of Species Bio Diversity” <https://www.behance.net/gallery/16310193/Loss-of-Biodiversity-Infographic> (Erişim Tarihi 21.04.2023)
- “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” www.cbd.int (Erişim Tarihi 22.04.2023)
- “Türyançay Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=106> (Erişim Tarihi 22.04.2023)
- “Göy-Göl Milli Parkı” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=87> (Erişim Tarihi 22.04.2023)
- “Şirvan Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=108> (Erişim Tarihi 22.04.2023)
- “Besitçay Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=102> (Erişim Tarihi 22.04.2023)
- “Karayazı Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=105> (Erişim Tarihi 22.04.2023)
- “İlisu Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=103> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

22.04.2023)

“Kara-Göl Devlet Doğal Rezervi” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=104> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

“Akademisyen H.Aliyev Adına Zengezur Milli Parkı ” <http://eco.gov.az/az/melumat-merkezi/tebii-servetlerimiz/milli-parklar/zengezur-milli-parki> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

“Akgöl Milli Parkı” <http://eco.gov.az/az/melumat-merkezi/tebii-servetlerimiz/milli-parklar/aggol-milli-parki> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

“Şirvan Milli Parkı” <http://eco.gov.az/index.php?ln=az&pg=82> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

“Yasaglıklar” <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/yasaqliqlar> (Erişim Tarihi 22.04.2023)

“Azerbaycan Respublikası Tehlikeli Atık Yönetiminde Devlet Stratejisi” <https://e-qanun.az/framework/5514> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

“Tehlikeli Atıkların Pasaportlandırılması Kanunları” <https://e-qanun.az/framework/2051> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

“BM'in Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Yer Değiştirmesi Ve Bertaraf Edilmesine İlişkin Basel Sözleşmesi'nden Kaynaklanan Bazı Konular Hakkında” <https://e-qanun.az/framework/5430> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

“Tehlikeli Atıkların Depolama Kuralı” <https://e-qanun.az/framework/33101> (Erişim Tarihi 25.04.2023)

“Nehir Havzalarının Ortak Yönetimi” https://meteo.az/index.php?ln=az&pg=110&Ent_Download=1315-01 (Erişim Tarihi 26.04.2023)

“17 Haziran 1999 Tarihli BM 1992 Tarihli " Su Ve Sağlık Üzerine"Protokoliüne Katılma Hakkında" Sınırı Geçen Su Yollarının Ve Uluslararası Göllerin Korunması Ve Kullanımı Üzerine”” <https://e-qanun.az/framework/1267> (Erişim Tarihi 26.04.2023)

“Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanların Sözleşmesi” www.ramsar.org (Erişim Tarihi 26.04.2023)

“Kızılgaç Tabiat Koruma Alanı” https://www.azerbaijans.com/content_488_az.html (Erişim Tarihi 27.04.2023)

“Akgöl Milli Parkı” <http://agcabedi-ih.gov.az/az/page/76.html> (Erişim Tarihi 27.04.2023)

“Uzun Menzilli Sınırtaşan Hava Kirliliği Sözleşmesi” <http://www.unece.org/env/lrtap/> (Erişim Tarihi 28.04.2023)

- “Uzun Mesafelerde Sınır Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin Sözleşmeye Katılma Hakkında”
<https://e-qanun.az/framework/1590> (Erişim Tarihi 28.04.2023)
- “Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme” <http://chm.pops.int> (Erişim Tarihi 01.05.2023)
- “ Stockholm Sözleşmesi'ne "Kalıcı Organik Kirleticiler Üzerine" Katılma Hakkında”
<https://e-qanun.az/framework/2617> (Erişim Tarihi 01.05.2023)
- “Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesine İlişkin "Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin" Çerçeve Sözleşmesine İlişkin Protokolün Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/43001> (Erişim Tarihi 30.05.2023)
- “Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji Ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı Ulusal Koordinasyon Merkezinin Atanmasına İlişkin, Stockholm Sözleşmesi'nin "Sürdürülebilir Organik Kirleticilere İlişkin" Öngördüğü” <https://e-qanun.az/framework/6292> (Erişim Tarihi 03.05.2023)
- “Milli Parklar Listesi” <http://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/milli-parklar> (Erişim Tarihi 03.05.2023)
- “İlham Aliyev'in Ekoloji Siyaseti” https://files.preslib.az/projects/eco/az/eco_m5_1.pdf (Erişim Tarihi 10.05.2023)
- Ekoloji ve Doğal Kaynak Bakanlığı <https://eco.gov.az/index.php?pg=311> (Erişim Tarihi 10.05.2023)
- “Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkileri Sözleşmesi”
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-6&chapter=27&clang=_en (Erişim Tarihi 11.05.2023)
- “Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkileri Üzerine” Sözleşmesi'ne Katılma Hakkında”
<https://e-qanun.az/framework/5926> (Erişim Tarihi 11.05.2023)
- “1990 Tarihli Uluslararası Sözleşmeye Katılım Hakkında”Petro l Kirliliği Vakalarına Hazırlığın Sağlanması, Bunlarla Mücadele Ve İşbirliği Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/6136> (Erişim Tarihi 12.05.2023)
- “1973 Tarihli Gemiler Tarafından Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme” <https://ddla.gov.az/pdfs/MARPOL%2073-78%20yeni.pdf> (Erişim Tarihi 12.05.2023)
- “Marpol Sözleşmesi” <https://tr.wikipedia.org/wiki/MARPOL> (Erişim Tarihi 14.05.2023)
- “1978 Tarihli Protokolde Değişiklik Yapılan "1973 Tarihli Uluslararası Sözleşmeye" Mahkemeler Tarafından Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin" Eklerin Ve Değişikliklerin Yapılmasına Dair 1997 Tarihli Protokole Katılma Hakkında”
<https://e-qanun.az/framework/6143> (Erişim Tarihi 15.04.2023)

- “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Katıldığı Uluslararası Sözleşmeler” s.499
<https://files.preslib.az/projects/azdiplomacy/a4.pdf> (Erişim Tarihi 20.05.2023)
- “Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne katılmasıyla ilgili” <https://e-qanun.az/framework/9615> (Erişim Tarihi 20.05.2023)
- “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne Yönelik Biyogüvenlik Konusunda Cartagena Protokolü'nün Uygulanmasını Sağlamak Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/9688> (Erişim Tarihi 21.05.2023)
- “Biyolojik Çeşitlilik Çerçevesinde Azerbaycan Ülke Profili”
<https://bch.cbd.int/en/countries/az> (Erişim Tarihi 21.05.2023)
- “Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Sözleşmesi”
<https://tehranconvention.org/en/tc> (Erişim Tarihi 23.05.2023)
- “Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/11556> (Erişim Tarihi 26.05.2023)
- “Avrupa Peyzaj Sözleşmesi” <https://www.coe.int/en/web/landscape> (Erişim tarihi 26.05.2023)
- “Avrupa Peyzaj Sözleşmesinin Onaylanması Üzerine Kanun” <https://e-qanun.az/framework/21861> (Erişim Tarihi 26.05.2023)
- “Paris Anlaşması” <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi 28.05.2023)
- “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı'nda Kabul Edilen Paris Anlaşmasının Onaylanması Üzerine”
<https://e-qanun.az/framework/34278> (Erişim Tarihi 28.05.2023)
- “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı'nda Kabul Edilen Paris Anlaşmasının Onaylanması Üzerine”
<https://e-qanun.az/framework/34278> (Erişim Tarihi 28.05.2023)
- “Petrol Kirliliğine Karşı Mücadelede Bölgesel Hazırlık, Müdahale ve İşbirliğine İlişkin Tahran Sözleşmesi Protokolü”
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704882.pdf (Erişim tarihi 28.05.2023)
- “Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi Protokolünün Bölgesel Hazırlığa, Misillemelere Ve Petrol Kirliliği Vakalarına Karşı Mücadelede İşbirliğine İlişkin Onaylanması Üzerine” <https://e-qanun.az/framework/25244> (Erişim tarihi 30.05.2023)
- “Çevre Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/1635> (Erişim Tarihi 31.05.2023)

- “İkinci Karabağ Savaşı” <https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi> (Erişim Tarihi 31.05.2023)
- “Çevre Koruma Sorunu Azerbaycan Devleti İçin Öncelikli Konulardan Biridir” https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2017_1012.htm (Erişim Tarihi 31.05.2023)
- “Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası” <https://www.e-qanun.az/framework/897> (Erişim Tarihi 01.06.2023)
- “Çevre Politikasının Ana Yönleri” <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/azerbaycan-respublikasinin-ekoloji-siyaseti> (Erişim Tarihi 01.06.2023)
- “Ekoloji Devlet Programları” <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/dovlet-proqramlari> (Erişim Tarihi 03.06.2023_
- “Çevre sorunları ve III. Sektör Kuruluşlar (STK)” <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2013/noyabr/333885.htm> (Erişim Tarihi 06.06.2023)
- “Çevre Koruma Sorunu Azerbaycan Devleti İçin Öncelikli Konulardan Biridir” https://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2017_1012.htm (Erişim Tarihi 07.06.2023)
- “Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı” <https://eco.gov.az/az> (Erişim Tarihi 07.06.2023)
- “Kanunlar ve Kararlar” <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/qanunlar>, <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/qerarlar> (Erişim Tarihi 07.06.2023)
- “Fermanlar” <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/fermanlar> (Erişim Tarihi 07.06.2023)
- “Ceza Kanunları” <https://eco.gov.az/az/qanunvericilik/mecelleler> (Erişim Tarihi 07.06.2023)
- “Atmosferin Korunması Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3515> (Erişim Tarihi 09.06.2023)
- “Balıkçılık Hakkında Kanun” <https://e-qanun.az/framework/3523> (Erişim Tarihi 09.06.2023)
- “Nüfus Radyasyon Güvenliği Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/4602> (Erişim Tarihi 09.06.2023)
- “Hayvan Dünyası Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3850> (Erişim Tarihi 09.06.2023)
- “Hidrometeorolojik Failiyyet Kanunu” <http://e-qanun.az/framework/3290> (Erişim Tarihi 09.06.2023)

- “Özel Olarak Korunan Doğal Alanlar ve Kültürel Miras Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/617> (Erişim Tarihi 09.06.2023)
- “ Sanayi ve Evsel Atık Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3186> (Erişim Tarihi 09.06.2023)
- “Yeşilliklerin Korunması Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/27970> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Doğal Kaynakların Kullanımı Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/4273> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Bitki Sağlığı Kontrolü Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/12384> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Canlı Üreme Faaliyetleri Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3733> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Tohumculuk Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3819> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Çevresel Bilgi Edinme Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/1486> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Çevre Eğitimi ve Halkın Bilinçlendirilmesi Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/1880> (Erişim Tarihi 10.06.2023)
- “Ekolojik Güvenliği Kanunu” <http://e-qanun.az/framework/3851> (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Çevre Koruma Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/3852> (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Azerbaycan Respublikası Orman Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46941> (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Azerbaycan Respublikası Su Kanunu ” <https://e-qanun.az/framework/46940> (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Azerbaycan Respublikası Arazi Kanunu” <https://e-qanun.az/framework/46942> (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Azerbaycan Respublikası Ceza Kanunu - Çevre Suçları” https://e-qanun.az/framework/46947#_Toc89058524 (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Azerbaycan Respublikası İdari Suçlar Kanunu - Çevrenin Korunması, Doğanın Kullanılması ve Çevre Güvenliği Kurallarına Karşı İdari Suçlar” <https://e-qanun.az/framework/46960#f25> (Erişim Tarihi 11.06.2023)
- “Modern AZ “Laçın Yolundaki Eylem 134 Gündür Devam Ediyor” <https://modern.az/qarabag/407159/lachin-xankendi-yolundaki-aksiya-133-gundur-davam-edir/> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

- “Globalinfo “Laçın-Hankendi Yolunda Eylem Durduruldu”
<https://globalinfo.az/xankendi-lacin-yolundaki-aksiya-dayandirildi/> (Erişim Tarihi 25.06.2023)
- “Haber 7 “Ermenilerin Ekolojik Katliamı Durduruldu.Şuşa’da Eylem Devam Ediyor”
<https://www.haber7.com/dunya/haber/3320921-ermenilerin-ekolojik-katliami-durduruldu-susada-eylem-devam-ediyor> (Erişim Tarihi 25.06.2023)
- “Karabakh Center” <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid> (Erişim Tarihi 25.06.2023)
- “Karabakh Center “Ermeni Vandalizmi”” <https://karabakh.center/az/urbicid> (Erişim Tarihi 26.06.2023)
- “Apa Az. “Eko-Aktivistlerin Laçın-Hankendi Yolundaki Protestosu Geçici Olarak Askıya Alındı” <https://apa.az/az/sosial/lacin-xankendi-yolunda-eko-feallarinetiraz-aksiyasi-muveqqeti-dayandirilib-foto-video-yenilenib-761925> (Erişim Tarihi 26.06.2023)
- “Ayna Az “Başbakandan Laçın Sınır Kapısına İlişkin Karar” <https://ayna.az/bas-nazirden-lacin-serhed-buraxilis-menteqesi-ile-bagli> (Erişim Tarihi 26.06.2023)

EKLER

Ek-1

12 Aralık 2022 tarihinden itibaren Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Laçın-Hankendi yolunun Şuşa tarafından geçen kısmında, yani Laçın Koridoru'nda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında yapılan izinsiz doğal kaynak çıkarmalarını ve işletmelerini, ek olarak gerçekleştirdikleri ekolojik yıkımlara karşı Azerbaycan çevre hakkını koruyan ve çevre sorunları ile ilgilenen STK'lar eylemler düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren Ermenistan'ın Karabağ'da yaşayan Ermeniler ile tek kara bağlantısı olan Laçın Koridoru 138 gün kapatılmıştır. Yapılan bu eylemler 138 gün aralıksız devam etmiştir.

Görsel 1. Genç Gönüllüer ve Çevreci STK üyeleri¹⁴⁹.

Hükümet ve yerel yönetimlerin de desteği ile birlikte genc gönüllüler ve çevreci STK'lar Azerabycanca Rusca ve İngilizce Pankartlar açarak Azerbaycan'ın taleplerini dünya kamuoyuna duyurmuştur. Ve ilk günden itibaren yapılan eylemlerde dünya kamuoyunun ve uluslararası örgütlerin çevreyi koruma çağrılarında bulunmuşlardır. Bu bölgenin savaş sonrası imzalanan anlaşma ile birlikte Rus Barış güçlerinin kontrolünde

¹⁴⁹Modern AZ “Laçın Yolundaki Eylem 134 Gündür Devam Ediyor”
<https://modern.az/qarabag/407159/lachin-xankendi-yolundaki-aksiya-133-gundur-davam-edir/>
(Erişim Tarihi 25.06.2023)

olması ve Ermenistan tarafından yapılan bu ekolojik yıkımlara ses çıkarmamasıda ek olarak bu eylemin başlama sebeplerinden biridir.

**Görsel 2. Genç Gönüllü Aktivistler ve Çevreci STK Üyeleri Şuşa’da
Bulunan Rus Barış Güçleri Önünde¹⁵⁰**

Yapılan bu eylemler tüm delilleri ile birlikte dünya kamuoyuna sunulmuştur. Ermenistan tarafının işgal ettiği bölgelerde yapmış olduğu ekolojik yıkımını gösteren delillere örnek olarak Ermenistan tarafından işgal edildikten sonra ekolojik yıkıma maruz kalan bölgeler aşağıda gösterilmiştir.

¹⁵⁰Globalinfo “Laçın-Hankendi Yolunda Eylem Durduruldu” <https://globalinfo.az/xankendi-lacin-yolundaki-aksiya-dayandirildi/> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

Görsel 3. İşgalden Kurtarılan Kelbecer Bölgesinin Heyvalı Köyünde Ermenistan'ın Yapmış Olduğu Ekolojik Vahşet¹⁵¹.

Görsel 4. Ermenistan Tarafından Karabağ Bölgesinde Kesilerek Yok Edilen Ormanlar¹⁵² (Fotograf: Reza Degati)

¹⁵¹Haber 7 “Ermenilerin Ekolojik Katliamı Durduruldu.Şuşa’da Eylem Devam Ediyor” <https://www.haber7.com/dunya/haber/3320921-ermenilerin-ekolojik-katliami-durduruldu-susada-eylem-devam-ediyor> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

¹⁵²Karabakh Center <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

Görsel 5. Ermenistan Tarafından Karabağ Bölgesinde Kesilerek Yok Edilen Ormanlar¹⁵³ (Fotograf: Reza Degati)

Görsel 6. Terter Şehrinin Çardaklı Köyünde Bulunan Doğal Maden Bölgesi Ermenistan tarafından yağmalanmadan önce¹⁵⁴

¹⁵³Karabakh Center <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

¹⁵⁴Karabakh Center <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

**Görsel 7. Terter Şehrinin Çardaklı Köyünde Bulunan Doğal Maden Bölgesi
Ermenistan tarafından yağmalandıktan sonra¹⁵⁵**

Görsel 8. Ağdam Şehrinin İşgalden Sonra Uğramış Olduğu Tahribat¹⁵⁶

138 Gün devam eden bu eylem sonucunda Laçın Koridoru üzerinden Azerbaycan Sınır Kuvvetleri Tarafından sınır kontrol mekanizması kurulmuştur. Akabinde Karabağ bölgesine geçiş yapan tüm Ermeniler bu sayede kontrol edilerek her

¹⁵⁵Karabakh Center <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid> (Erişim Tarihi 25.06.2023)

¹⁵⁶Karabakh Center “Ermeni Vandalizmi” <https://karabakh.center/az/urbicid> (Erişim Tarihi 26.06.2023)

türlü provakasyonun önüne geçilmiştir. Buda yapılan bu eylemdeki katılımcılar hedeflerine kısmen ulaştığını göstermektedir¹⁵⁷.

Görsel 9. Yapılan Eylem Sonrası Laçın Koridoru’nda Kurulan Sınır Kontrol Merkezi¹⁵⁸

¹⁵⁷Apa Az. “Eko-Aktivistlerin Laçın-Hankendi Yolundaki Protestosu Geçici Olarak Askıya Alındı” <https://apa.az/az/sosial/lacin-xankendi-yolunda-eko-fealların-etiraz-aksiyasi-muveqqeti-dayandırilib-foto-video-yenilenib-761925> (Erişim Tarihi) 26.06.2023

¹⁵⁸Ayna Az “Başbakandan Laçın Sınır Kapısına İlişkin Karar” <https://ayna.az/bas-nazirden-lacin-serhed-buraxilis-menteqesi-ile-bagli> (Erişim Tarihi 26.06.2023)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Chingiz Neymatov

Yabancı Dil : Türkçe, İngilizce, Rusca

Eğitim ve Meslek Geçmişi:

- 2006, Azerbaycan Gence Şehir 12 Numaralı Tam Orta Okul
- 2017, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- 2021, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Dalı

Yayınlar ve/veya Bilimsel/Sanatsal Faaliyetler:

- Neymatov, Ch. ve Ayhan, E. (2022) .“*Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimini Etkileyen Faktörler: Azerbaycan Örneği*”, İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar, Serüven Yayınevi, İstanbul, s.99-134
https://www.researchgate.net/publication/361650818_SIVIL_TOPLUM_KURULUSLARININ_GELISIMINI_ETKILEYEN_FAKTORLER_AZERBAYCAN_ORNEGI (Erişim Tarihi 13.07.2023)
- Neymatov, Ch. ve Ayhan, E. (2022). “Development Of Civil Society Organizations İn Azerbaijan: Relations With The Civil And Public Spaces”, First International Azerbaijan Academic Resarch Congress May 28-29 2022. ss.123-124
https://www.researchgate.net/publication/361276713_DEVELOPMENT_OF_CIVIL_SOCIETY_ORGANIZATIONS_IN_AZERBAIJAN_RELATIONS_WITH_THE_CIVIL_AND_PUBLIC_SPACES (Erişim Tarihi 13.07.2023)